

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KUR'AN'I KERİM OKUMA VE KIRAAT BİLİM DALI**

**EBÛ AMR BİN EL-ALÂ İLE HASAN-I BASRİ KIRAATLERİ
ÖRNEKLİĞİNDE MÜTEVÂTİR VE ŞÂZ KIRAATLERİN
KARŞILAŞTIRILMASI**

İBRAHİM HAKKI TURAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi ALİ ÇİFTÇİ**

KONYA- 2

 KONYA	<p>T.C.</p> <p>NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ</p> <p>Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	---	--

Öğrencinin	Adı Soyadı	İbrahim Hakkı Turan		
	Numarası	168106091055		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Kur'an'ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Ebû Amr b. el-Alâ ile Hasan-ı Basri Kıraatleri Örneğinde Mütevâtir ve Şâz Kıraatlerin Karşılaştırılması			

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atf yapıldığını bildiririm.

İbrahim Hakkı Turan

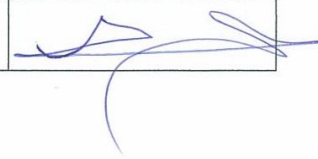

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	İbrahim Hakkı TURAN
	Numarası	168106091005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Kur'an'ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Ali ÇİFTÇİ
	Tezin Adı	Ebû Amr b. el-Alâ ile Hasan-ı Basri Kıraatleri Örnekliğinde Mütevâtir ve Şâz Kıraatlerin Karşılaştırılması

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan *Ebu Amr-Bin El-Alâ ile Hasan-ı Basri Kıraatleri Örnekliğinde Mütevâtir ve Şâz Kıraatlerin Karşılaştırılması* başlıklı bu çalışma *27.09.2019* tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliğiyle ~~oyçokluğu~~ ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğretim Üyesi	Ali ÇİFTÇİ	
2	Doç. Dr.	Ali ÖGE	
3	Dr. Öğretim Üyesi	Murat AKKUŞ	

ÖNSÖZ

Her türlü senâ ve övgü kâinatın sahibi olan Allah'a, salât ve selam onun izzet sahibi peygamberine, âline, ashâbına ve ona tâbi olanların üzerine olsun...

Allah'ın ilâhi fermânı gereği Cebrâil Kur'an'ı arz ve semâ metoduyla Rasûlullah'a (s.a.v.) ulaştırmış, o da vahyin ilk muhatapları arasında bulunan ve Kur'ân'ın inzâl sürecine şahitlik eden vahiy kâtiplerine, onlar da hâfizlar silsilesi ile hiç değiştirmeden Kur'an'ı günümüze kadar intikal ettirmişlerdir.

Sahabe kıraatleri Rasûlullah'dan (s.a.v) aldıkları izin neticesinde İslam topraklarının genişlemesi ve nüfusun artması ile birlikte farklı coğrafyalara götürerek orada yaşayan insanların kıraatlerle tanışmasını sağlamış ve kıraat ilminin uzak beldelere ulaşmasına öncülük etmiştir.

Bu süreçte kıraatler, Kur'an lafzı ile ilişkilendirilerek kimi zaman mânâyâ etkisi, kimi zaman da usûl konuları dediğimiz nakil, idğam, vakf, ibdâl, imâle gibi konulara doğrudan etki etmiştir.

Ebû Amr b. el-Alâ ve Hasan-ı Basri gibi ümmet nezninde şöhret kazanmış âlimler kıraat merkezlerinde yetişmek sûretiyle başta kıraat ilmi olmak üzere pek çok İslâmî ilmin yayılmasına önderlik etmiştir.

Bu çalışmamızda Ebû Amr b. el-Alâ ile Hasan-ı Basri kıraatleri örneğinde mütevâtir ve şâz kıraatlerin karşılaştırılmasını fonetik açıdan mukâyese edilmiştir.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ilgili kıraat imamlarının hayatları, eserleri ve kıraat ilmine katkıları incelenmiştir. İkinci bölümde ise tezin ana gövdesini oluşturan nakil, idğâm, işmâm, ihtilâs, iskân, vakf, imâle, ibdâl, işbâ, istintâ gibi okuyuş farklılıkları arz eden durumları karşılaştırılmıştır.

Çalışmamızda, başta İbn Cinni'nin (ö. 392/1002) "el-Muhteseb"i, Ehvâzi'nin (ö. 446/1055) "Müfradetu'l-Hasan'u'l-Basri"si ve Muhammed ed-Dimyati'nin (ö. 1117/1705) "İthâfü'l-Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kıraati Erbeate Aşera" gibi eserlerden yeri geldikçe istifâde edilmiştir.

Yaptığımız araştırmalardan ve şu ana kadar yapılmış yüksek lisans tezlerini taradıktan sonra şimdiye dek yüksek lisans tezi düzeyinde mütevâtir bir kıraat ile şâz bir kıraatin usûl yönünden mukâyese edilmediği ve bu alanda bir ihtiyaç hâsıl olduğu

görülmüştür. Eksiklerden ve hatalardan berî olduğunu düşünmediğimiz çalışma ile bu alanda akademik çalışma yapmak isteyen gönüllülere katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Kendisinin kıraat ilminden müstefit olduğum ve bana kıraat-i aşere okutan merhûm SAFVAN ÇAKIROĞLU olmak üzere bütün hocalarıma ayrı ayrı teşekkür etmeyi kendime manevi bir vecibe olarak görüyorum.

Bununla birlikte kıraat ilminin inceliklerini öğreten, kendisinin tecrübesinden istifade ettiğim Dr. Öğr. Üyesi ALİ ÇİFTÇİ hocama, arka planda her zaman üzerimden desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. ALİ ÖGE ve Dr. Öğr. Üyesi RECEP KOYUNCU hocalarıma, bu zaman zarfında duâlarını esirgemeyen annem, babam ile manevi dayanağım olan aileme minnettarım.

Konya - 2019

	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	
---	--	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	İbrahim Hakkı TURAN		
	Numarası	168106091055		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Kur'an'ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ		
	Tezin Adı	Ebû Amr b. el-Alâ ile Hasan-ı Basri Kıraatleri Örneğinde Mütevâtir ve Şâz Kıraatlerin Karşılaştırılması		

Bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ebû Amr b. el-Alâ ile Hasan-ı Basri'nin hayatlarından, eserlerinden, yetiştikleri ilmi ortamlardan bahsedilmiş ve kıraat ilmine katkıları ele alınmıştır.

İkinci bölümde Basra'nın tanıtımından ve Basra ekolünün özelliklerinden bahsedilmiştir. Kur'an'ın fonetik kıraat farklılıkları da denilen usül konusunda bilgiler verilmiş ve teze konu olan kıraat imamlarının tercih ettikleri kıraat vecihlerinin usül yönünden mukâyesesi yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kıraat, Mukâyese, Ebû Amr b. el-Alâ, Hasan-ı Basri

 KONYA	<p>T.C.</p> <p>NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ</p> <p>Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	---	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	İbrahim Hakkı TURAN		
	Student Number	168106091055		
	Department	Department Basic İslamic Scienes/ Quranic Recitation		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ		
Title Title of the Theis/Dissertation	The comporison of Mutawatira and Shazzah recitations under the guidance of Abu Amr b. al-Alâ and Hasan-i Basri's recitations			

This study consists of an introduction and two-part. In the first part the Ebû Amr b. el-Alâ's and Hasan-ı Basri's lives, works, scientific environments and their contributions to the science of Quran were discussed.

In the latter part, the introduction of Basra and the characteristics of the Basra school are mentioned. Information about methodology which is also known as the phonetical recitation differences of Quran is given and recitation preferences of the Imams which are subject of this thesis are compared in terms of the methodology.

Keywords: Recitation, Comparison, Abu Amr b. al-Alâ, Hasan- Basri

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
B.Ü.İ.F.	: Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
c.	: Cilt
D.E.Ü.İ.F.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
D.İ.A.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
m.	: Miladi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
md.	: Madde
N.E.Ü.İ.F.	: Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
ö.	: Ölümü
yay.	: Yayınları
yy.	: Baskı yeri yok

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii

GİRİŞ

1. KIRAAT İLMİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Kıraat İlminin Tanımı	1
1.2. Kıraat İlminin Konusu	2
1.3. Kıraat İlminin Faydaları.....	4
1.4. Kıraat İlminin Doğuşu ve Gelişim Süreci.....	4
1.5. Kıraat Tanımlamaları ve Şâz Kıraatler	8
1.5.1. Sahih Kıraatler	9
1.5.2. Mütevâtir Kıraatler	9
1.5.3. Meşhur Kıraatler	9
1.5.4. Âhad Kıraatler	10
1.5.5. Şâz Kıraatler	10
1.5.6. Şâz Kıraatlerin Kaynağı.....	11
1.5.7. Şâz Kıraatlerin Önemi ve Faydası.....	12
1.6. Kıraat İlminin Metodları	13
1.6.1. Arz Metodu:	13
1.6.2. Semâ Metodu:	14

BİRİNCİ BÖLÜM

2. EBÛ AMR B. EL-ALÂ VE HASAN-I BASRÎ'NİN HAYATLARI, KIRAAT İLMİNE KATKILARI

2.1. Ebû Amr b. el-Alâ'nın Hayatı ve Kıraat İlmine Katkıları	15
2.1.1. Kıraat Silsilesi	16
2.1.2. Talebeleri.....	18
2.1.3. İlmi Şahsiyeti.....	18
2.1.4. Eserleri.....	21
2.1.5. Râvileri	21
2.1.5.1. ed-Dûrî (الدوري).....	21
2.1.5.2. es-Sûsî (السوسى).....	23
2.2. Hasan-ı Basri'nin Hayatı ve Kıraat İlmine Katkıları	24
2.2.1. Gençliği ve İlme Olan Düşkünlüğü	26
2.2.2. Yetiştirilmesi ve İlmi Kişiliği.....	26
2.2.3. Hocaları ve Eserleri	28

2.2.4. İlmi Şahsiyeti ve Büyüklüğü	28
2.2.5. Tefsir İlmindeki Yeri.....	30
2.2.6. Kıraat İlmindeki Yeri.....	30
2.2.7. Hadis İlmindeki Yeri	31
2.2.8. Fıkıh İlmindeki Yeri	32
2.2.9. Tasavvuf İlmindeki Yeri	32

İKİNCİ BÖLÜM

3. EBÛ AMR B. EL-ALÂ İLE HASAN-I BASRÎ'NİN KIRAATİNDEKİ USÛL MUKÂYESELERİ

3.1. Basra'nın Tanıtımı.....	34
3.1.1. Arapların Dil Kökeni ve Gelişim Süreci	35
3.1.2. Basradaki İlk Nahiv Âlimleri ve Eserleri	36
3.1.3. Basra Dil Mektebinin Temsilcileri ve Özellikleri.....	37
3.2. Ebû Amr b. el-Alâ ve Hasan-ı Basri Kıraatlerinin Usûle Ait Özellikleri.....	37
3.2.1 İstiâze.....	38
3.2.1.1. Vasl (وصل)	39
3.2.1.2. Vakf (قطع).....	39
3.2.1.4. Vasl'ı Evvel Kat'î Sâni	39
3.2.1.5. Kat'ı Evvel Vasl'ı Sâni	39
3.2.1.6. Vasl'ı Kül.....	40
3.2.1.7. Kat'ı Kül.....	40
3.2.1.8. Vasl Bilâ Besmele	40
3.2.1.9. Sekt Bilâ Besmele	40
3.2.2. Medler.....	41
3.2.2.1. Medd-i Muttasıl	41
3.2.2.2. Medd-i Munfasıl.....	42
3.2.2.3. Medd-i Lâzım.....	42
3.2.2.4. Medd-i Ârız	43
3.2.2.5. Medd-i Lîn.....	43
3.2.3. İdgâm	44
3.2.3.1. İdgâm-ı Kebîr.....	44
3.2.3.2. İdgâm-ı Kebîr'in Şartları.....	45
3.2.3.3. İdgâm-ı Sâğir.....	46
3.2.3.4. Harfler Arasındaki İdgâm Örnekleri.....	47
3.2.4. İmâle	49
3.2.4.1. İmâle-i Suğrâ.....	51
3.2.4.2. İmâle-i Kübrâ.....	51
3.2.5. İşbâ.....	55
3.2.6. Ses Uyumunda İtbâ.....	55
3.2.7. Vakf.....	56
3.2.8. İşmâm	59

3.2.9. Muzâraât Yâ'sı	59
3.2.10. İstintâ	60
3.3.1. İzâfet Yâ'sı.....	60
3.3.2. Hâ'u'l-Kinâye.....	61
3.3.3. İskân.....	61
3.3.4. İhtilâs	62
3.3.5. Hemze	63
3.3.6. İbdâl	67
3.3.7. Nakil.....	69
3.3.8. Muarreb Kelimelerdeki Tahviller	69
3.3.9. Emir Lâm'ları	70
3.3.10. Hasan-ı Basri'nin Ebû Amr'a Muvâfakat Ettiği Y erler	71
SONUÇ	84
BİBLİYOGRAFYA.....	87

GİRİŞ

1. KIRAAT İLMİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Kıraat İlminin Tanımı

Kıraat (القراءة) kelimesi Arapça'da (قرأ) kelimesinin köküne dayanan, "işitmeye bağlı olarak okumak, tilâvet etmek, birleştirmek" mânâlarına gelen kural dışı bir mastardır. ¹

(قرأ) fiilinin kural dışı başka bir mastarı olan (قرآن) kelimesine baktığımızda ise kıraat kelimesinin eş anlamlısı olduğunu görmekteyiz. Kıraat kelimesi Kur'an'da geçmemekle birlikte tilâvet mânâsına gelebilen (قرآن) kalıplarında ve mastar manasıyla Kur'an'ın pek çok yerinde geçmektedir. ²

Kıraat'in istilâh mânâsı şöyle tarif edilmiştir: "Kıraat; kıraat imamlarından bir tanesinin rivâyetleri ve tarikleri aynı olmakla birlikte Kur'an kelimelerini nevi şahsına münhasır olarak diğer kıraat imamlarından farklı bir şekilde tilâvet edilmesine denir." ³

Âlimler tarafından kıraat ilminin tarifi hakkında pek çok tanım yapılmıştır. Biz ise bu tanımlardan bazılarına değineceğiz.

İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) kıraat ilmini: "Kur'an kelimelerinin okunma şekillerini ve bu kelimelerin farklı okunuş biçimlerini râvilerine nispet etmek sûretiyle bilmeyi konu edinen bir ilimdir." ⁴ şeklinde tanımlamıştır.

Taşköprizâde ise (ö. 968/1560) kıraati; "Mütevâtir ihtilaf vecihleri bakımından Allah kelâmı olan Kur'an nazımının şekillerinden bahseden bir ilim dalıdır." ⁵ diyerek izah etmiştir.

---

¹ Cemâluddîn Muhammed ibn Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut, c. I, s. 128,129.

² A'raf, 7/204, Nahl, 16/98, İsrâ, 17/ 45, Kıyâmet, 75/17, 18, İnşikâk, 84/21.

³ Muhammed Abdulazim ez-Zerkâni, *Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, İsa el-Bâbi el-Halebî Matbaası, Mısır, ts, I, 422.

⁴ Muhammed b. Muhammed b. Ali Yusuf el-Cezeri, *Müncidu'l-Mukriîn ve Murşidu't-Tâlibîn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye yay. Lübnan,1999, c. I. s. 9.

⁵ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhü's-Saâde ve Misbâhü's-Siyâde fî Mevzûâti'l-Ulûm*, Kâhire, 1968, c. II, s. 6.

Bennâ ed-Dimyâti ise (ö. 1117/1705) kıraat ilmini şöyle tanımlamıştır: “Kıraat ilmi; hazif, isbât, tahrîk, teskîn, fasl, vasl, ibdâl vb. hususlarda işitmeye dayalı olarak Allah’ın kitabını nakledenlerin, aralarında ittifak ve ihtilaf ettikleri noktaları bilmeye yarayan bir ilimdir.”⁶

Kıraât ilmi; Kur’ân kelimelerinin okunuşlarını ve okunuş farklılıklarını nakledenlere nispet ederek bildiren bir ilim dalıdır. Çağdaş müelliflerden Zerkânî (?/1948) ise kıraati “rivâyetleri ve tarikleri bir olmakla beraber Kur’an’ın harf ve kelimelerindeki telaffuz farklılıklarıyla ilgili kıraât imamlarınca kabul edilen kıraatlerdir.” şeklinde tanımlamıştır.⁷

İsmail Karaçam ise kıraati “Kur'an kelimelerinin edâ keyfiyetlerini ve ihtilaflarını nakledenlere nispet ederek okumaktır.” diye târif etmiştir.⁸

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere kıraat ilmi semâya dayanan bir ilim dalı olduğuna işaret edilmektedir. Kıraatler, kıraat imamlarının kendi dönemlerinden önceki kıraat imamları vasıtasıyla Rasûlullah’a (s.a.v.) dayanan bir isnad silsilesi ile nakledilmiştir. Bundan dolayı kıraatler’de nakil en önemli unsurdur.⁹

1.2. Kıraat İlminin Konusu

Kıraât ilmi, Kur’ân kelimelerinin telaffuzundaki değişiklikler ile bu kelimelerin eda keyfiyeti hususunda hazf, isbat, fasl, vasl, sakın kılma, imâle ve işmâm gibi mevzûlarda kıraât imamlarının ihtilaflarını ele alan bir ilimdir.¹⁰

Kıraat ilmi, Kur’ân kelimelerinin okunuş ve eda ediliş şekillerini ittifak ve ihtilaf yönleriyle rivâyet edilen her vechi, nakledenin kendisine dayandırarak incelemesine dayanır.¹¹

Kıraat ilmi, kıraat imamlarından her birinin kıraat ettikleri vucûhatları bilmeye yarar. Kıraat’in ana teması bu olmakla birlikte kıraatın çeşitleri, kıraat ilminin tarihi serencâmı ve kıraat ekolleri de bu ilmin kapsamına dâhildir.

---

⁶ Ahmed bin Muhammed Şihâbuddîn el-Bennâ ed-Dimyâti, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kıraati Erbaate Aşera*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, thk. Ali Muhammed Dabbah, Lübnan, ts. s. 5.

⁷ Zerkânî, *Menâhîlu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1995, c. I, 36.

⁸ Karaçam, İsmail, *Kur'an'ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İFAV yay. 18. Baskı, İstanbul, 2010. s. 61.

⁹ Çetin Abdurrahman, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, Marifet yay. İstanbul, 2001, s. 91.

¹⁰ Karaçam, İsmail, *Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 61.

¹¹ Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İFAV yay. 2. Baskı, İstanbul, 2016, s. 115.

Kur'an'dan başka bütün kutsal kitaplar zamanla anlam ve ses kaymasına uğramışlardır. Kur'an'ın Allah'ın ilahi fermanı gereği "*Şüphesiz o zikri biz indirdik biz, her halde biz onu muhafaza da edeceğiz*" ayeti gereğince 1400 sene önceki orijinal fonetik yapısı Allah tarafından korunmuştur.¹²

Bu muhafaza da isnad zinciri geleneğini doğurmuş ve bu isnad silsilesi bozulmadan varlığını günümüze kadar muhafaza etmiştir.

Kıraat ilmi Allah'ın ilahi fermanı gereği öncelikle Cebrâil'den Rasûlullah'a, (s.a.v.) oradan da vahiy kâtipleri vasıtasıyla ilk günkü gibi okunarak Kur'an metninin günümüze kadar intikal etmesinde merkezi bir öneme sahiptir.

Kıraat ilmi tefsirle iç içe olan ve genel bir disiplin anlayışına sahip bir ilimdir. Zerkeşî (ö. 794/1392) "el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an" adlı kitabında bu konu ile ilgili "kıraatlerin tevcîhi" adıyla bir bölüm açmış ve kıraat ilmini Ulûmü'l-Kur'ân'ın bir dalı olarak kabul etmiştir.¹³

Kıraat ilmi, Kur'ân lafızlarının muhtelif vecihlerini ihtiva etmesi açısından özellikle tefsir yönüyle göz ardı edilemeyecek bir zenginlik ve birikime sahiptir.¹⁴

Şayet kıraat ilmi ortadan kalkmış olsa Kur'ân'daki mütevâtir kıraatlerden bir kısmının kaybolması ihtimali kendisini göstereceği gibi bu kıraatlara dayanan hükümlerde kaybolacaktır. Böylelikle Kur'ân'ın mânâsı anlaşılabilir hale gelecek ve mütevâtir kıraatları hüccet kabul eden âlimlerin fihhi konularda dayanakları ortadan kalkmış olacaktır.¹⁵

Âlimler bir kıraat imamının kıraâtinden çıkaramadıkları mânâyı diğer bir kıraat imamının kıraatinden çıkarmıştır. İstinbât konusunda âlimlerin delilleri kıraatlerdir. Kendisine bu konu hakkında soru sorana Ebû'd-Derdâ (ö: 32/652) "Sen Kur'ân'ın vecihlerini tam öğrenmeyince, fikhın tamamını anlayamazsın" dediği rivâyet edilmiştir.¹⁶

---

¹² Hicr, 15/9.

¹³ Bedreddîn Muhammed İbn Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kurân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâu Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 1957, c. I, s. 339.

¹⁴ Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, A.Ü.İ.F. Doktora Tezi, 2002. s. 9.

¹⁵ Karaçam, İsmail, *Kur'an'ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, İFAV yay. İstanbul, 2012. s. 236.

¹⁶ Muhammed İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. İhsan Abbas, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1968, c. II, s. 357.

1.3. Kıraat İlminin Faydaları

- 1- Kur'an'ın telaffuzu esnâsında mümkün merteye bütün hata ve noksanlıktan okuyucuları berî kılmaktır.
- 2- Kıraat ilminin konusu olan Kur'an kelimelerini her türlü tahvilden muhafaza ederek kendisinden sonra gelecek olan nesiller için lafzını ve telaffuzunu her türlü hatadan korumaya çalışmaktır. ¹⁷
- 3- Kıraat imamları ve râvilerinin her birinin ayrı ayrı isnatlarını ve hüccetlerini ortaya koymak suretiyle kıraat ettikleri vecihlerin bilinmesini sağlamaktır. ¹⁸
- 4- Ayetlerde ortaya çıkabilecek kıraat farklılıklarını tesbit ederek tefsir, hadis, nahiv gibi ilimlere katkı sunmaktır.
- 5- Kıraatlerin sahih ve mütevâtir olanlarını tespit edip zayıf ve mevzû olanlardan ayırarak her birinin usûl ve kâidelerini belirlemektir.

1.4. Kıraat İlminin Doğuşu ve Gelişim Süreci

Kıraat ilminin doğuşu Kur'ân'ın dünya semâsına inişi ile başlamıştır. Kur'ân kıraati Cebrâîl'den vahiy aracılığıyla Rasûlullah'a (s.a.v.), oradandan sahabe, tabiîn, tebe-i tabiîn vasıtasıyla günümüze kadar inkitâyâ uğramadan bizlere ulaşmıştır.

Kur'an peyder pey olarak yirmi üç senede indirilmiştir. Rasûlullah (s.a.v.) kendisine inen ayetleri öncelikle ezberliyor ardından da onu vahiy kâtipleri ismini verdiği bir sahabe topluluğuna yazdırıyordu. Vahyin indirilmeye başlandığı ilk dönemlerde Hz. Peygamber onu unutmamak için sabırsızlanarak dilini hızlıca hareket ettirmiş ve Kıyâmet sûresinin on altıncı ve on yedinci ayetlerin muhatabı olarak "*vahyi tam alma telaşı yüzünden dilini kıpırdatma, onu zihninde toplayıp sana okutmak bize aittir*" ayeti gereğince Allah tarafından ikaz edilmiştir. ¹⁹

Rasûlullah (s.a.v.) bir taraftan kendisine inen ayetleri doğru ve hatasız bir şekilde Cebrail'den öğrenirken, bir taraftan da kendisine vahyedilen ayetleri sahabeye öğretmiştir. Hz. Peygamber "Kur'an'da mâhir olan bir müslüman Allah katında kıymetli melekler ile beraber olacaktır. Kur'ân'ı kekeleyerek zorlukla

---

¹⁷ Ünal, Mehmet, a.g.e. s. 9.

¹⁸ Koyuncu, Recep, *Kıraat İlmi Takrib Usûlü*, Hacı Veyiszâde yay. 1. Baskı, Konya, 2018. s. 31.

¹⁹ Kıyâmet, 75/17.

okuyana ise iki sevap vardır" sözleriyle sahabeyi Kur'ân'ı güzel bir şekilde okuma konusunda teşvik etmiştir. ²⁰

Rasûlullah (s.a.v.) ilk zamanlar Mescid-i Nebevi'ye bitişik olan kısımda kalan Suffa Ehli'ne tek tek Kur'ân talimi yaptırdığı gibi, toplu olarak da Kur'ân talimi yaptırmıştır. ²¹

Bu talimin sonucunda kıraat alanında mâhir olan sahabenin önde gelenleri bir yandan vahyin iniş sürecine şahitlik ederken, bir yandan da Hz. Peygamber'in kendilerine yükledikleri sorumlulukları yerine getirmişlerdir. Bunun sonucunda ise Hz. Peygamber sahabeyi farklı İslam beldelerine Kur'an muallimleri olarak görevlendirmiştir. ²²

Kendilerine vazife verilen sahabiler vahyi bizzat Hz. Peygamber'den almak sûretiyle inen ayetleri ezberleyerek kendilerinden sonra gelecek olan kıraat âlimlerinin sened zincirinde Rasûlullah'dan (s.a.v.) sonra ikinci halkayı teşkil etmişlerdir.

Kur'an Rasûlullah'ın (s.a.v.) zamanında iniş süreci sona ermiş ama bir kitap haline henüz o dönemde dönüşmemiştir. Bununla birlikte hâfızların savaşlarda şehit olmaları müslümanlar arasında bir tedirginlik oluşturmuş ve Kur'an'ın yok olma tehlikesi ortaya çıkmıştır.

Bunun üzerine Hz. Ebûbekir döneminde Zeyd b. Sâbit'in komisyon başkanlığını yürüttüğü bir heyette Kur'ân'ın bir kitap haline dönüştürülmesi kararı alınmış ve bu durum Hz. Osman dönemine kadar devam etmiştir.

Rasûlullah'ın (s.a.v.) görevlendirdiği muallim sahâbiler bir yandan vazifelendirildikleri yerlerde Kur'an'ı insanlara öğretirken, bir yandan da Hz. Peygamber'in yedi harf ruhsatından istifâde etmeye ve bu ruhsatı müslümanlar arasında yaygınlaştırmaya başlamışlardır. ²³

Hz. Ebûbekir'in Kur'ân'ı kitap haline dönüştürmesi müslümanlar arasında takdire şâyân olmakla birlikte bir takım ihtilafları da beraberinde getirmiştir. Kur'ân'ın cem edilmesi müslümanlar arasında kıraat farklılıklarına ve bunun sonucu olarak da birtakım tartışmalara zemin hazırlamıştır. Çünkü Mushaf Hz. Ebûbekir ile

---

²⁰ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sevâbu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî, Dâru'l-Fikr, Beyrût, ts. c. II. s. 1242.

²¹ Ünal, Mehmet, a.g.e. s. 20.

²² İbn Sa'd, *Tabakât*, s. 220.

²³ Ünal, Mehmet, a.g.e. s. 24.

Hz. Hafsâ gibi sahabenin önde gelenlerinin yanlarında kalmıştır. Bundan dolayı Hz. Osman müslümanları tek bir Mushaf merkezinde toparlayana kadar müslümanlar Kur'an kıraatini ya etrafındaki Kur'an muallimlerinden veya buldukları yerdeki yaygın olarak okunan sahifeler kanalıyla temin etmişlerdir.²⁴

Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde fetihlerle birlikte İslam toprakları genişlemiş ve müslümanların nüfusu çoğalmıştır. Sahabe, hicret ettikleri yerlere kıraatlerini de götürmüş ve yeni müslüman olanlara kıraatlerini öğretmiştir. Yedi Harf ruhsatı gereği şahsi nüshalarda farklılıklar olmuştur. Bu farklılıklar orada yaşayan ve yeni müslüman olanlar tarafından tespit edilemediği takdirde insanlar arasında tartışmaların çıkmasına sebep olmuştur.²⁵

Çıkan bu tartışmaların sonucunda ise Hz. Osman elindeki Mushaflardan bir tanesini Hz. Hafsa'ya göndererek elinde bulunan Hz. Ebûbekir Mushafını kendisine iade etmesini, elindeki Mushafı çoğalttıktan sonra bir nüshasını tekrar kendisine vermesini söylemiş ve Mushaf vahiy katiplerinden oluşan heyete verilmiştir.

Zeyd b. Sâbit başkanlığındaki vahiy katipleri beş yıl süren bir çalışma sonucu şu an elimizde bulunan Kur'an'ı Mushaf sıralamasına göre 114 sûre olarak düzenlenmiş ve Hz. Ebûbekir Mushafındaki sıralamaya göre yazmışlardır. Çoğaltılan Kur'an nüshalarından bir tanesi Medine'de kalmış, geriye kalan nüshalar ise Mekke, Kûfe, Basra, Şam, Yemen ve Bahreyn'e gönderilmiştir.²⁶

İstinsâh işleminden hemen sonra Hz. Osman sahabenin ellerinde bulunan ve farklı yazı karakterlerine ait Mushafları ileride ortaya çıkabilecek fitneleri bertaraf etmek için imha etmelerini istemiştir.²⁷

Fetihlerin çoğalması ve müslüman nüfusunun artışı sonucunda Arap olmayan diğer milletlerin müslüman olmasının doğal sonucu olarak bir takım sıkıntılar da gözle görülür hale gelmiştir. Bu sıkıntıların başında ise Kur'an'ı doğru ve düzgün bir şekilde tilâvet etmeme konusu geliyordu. Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) "Önceki âlimlerin mushafın noktalanması sürecine iten sebeplerden bazıları ise müslümanlıkla yeni tanışan insanların lehçelerinin bozuk oluşu, toplumun konuşma

---

²⁴ Birişik, Abdulhamit, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Emin yay. Bursa, 2014, s. 80.

²⁵ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Mukni fi Marifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsar*, Matbaatü't-Terakki, Dimeşk, 1940, s. 14-19.

²⁶ Cârullah, Musa, *Târîhu 'l-Kur'an ve 'l-Mesâhif*, Matbaatu'l-İslâmiyye, Petesburg, 1934, s. 29.

²⁷ Birişik, Abdülhamit, a.g.e. s. 64.

dilinde hataların artması ve bunun ileride daha da yaygınlaşacağından dolayı tedirgin olmalarıdır.²⁸

Bu ve buna benzer sebeplerden dolayı birtakım tedbirler alınmıştır. Alınan tedbirler sonucu dönemin valisinin Ebu'l-Esved ed-Düeliye (ö. 69/688) verdiği talimat gereği Ebu'l-Esved ed-Düeli Kur'an'ı harekelemiş, Nasr b. Âsım (ö. 89/708) Kur'an'ı noktalamıştır.²⁹

Hz. Osman'ın istinsâh ettiği mushaflar İslam beldelerinde kısa bir süre içerisinde yayılmış ve toplum nazarında kolayca okunur hale gelerek Mekke, Basra, Medine, Şam Kûfe gibi kıraat merkezlerinin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Bahsi geçen kıraat merkezlerinde kıraat imamları Kur'an kelimelerinde med, imâle, tahfif, idğam kasr, imâle, gibi fonetik farklılıklar dediğimiz lehçe farklılıklarıyla bu alandaki tercihlerini belirlemişlerdir.³⁰

Tâbiîn döneminin sona ermesinden itibaren kıraat kitapları tedvin edilmeye başlanmıştır. Sahih ve şâz kıraatleri araştırarak, isnadlarını tespit etmeye çalışan ilk âlimin Hârûn b. Mûsâ (ö. 170/786) olduğu nakledilmiştir.

Bu alanda ilk eser telifi yapan âlim ise Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'dır (ö. 224/838). Kıraât ilminin derlenmesinde ve gelecek kuşaklara aktarılmasında İbn Mücâhid (ö. 324/936) mihenk taşı olarak kabul edilir. İbn Mücâhid "Kitâbü's-Seb'a fi'l- Kıraat" isimli eserinde kıraatleri yedi olarak zabetmiştir.³¹

Hicri ikinci asrın başından itibaren Mekke, Basra, Medine, Şam, Kûfe gibi kıraat merkezlerinde yaşayan müslümanların kendi kıraatlarını başka kıraat merkezlerinde yaşayan müslümanlara tercih etmesiyle birlikte "yedi kıraât" tâbiri toplum nezninde meşhur olmuştur. Mekke'de Abdullah b. Kesîr'in (ö. 210/737), Medine'de Nâfi'in (ö. 169/785), Şam'da İbn-i Âmir'in (ö. 118/736), Basra'da Ebû Amr'ın (ö. 154/770) ve Ya'kub'un (ö. 205/810), Kûfe'de Âsım'ın (ö. 127/744) ve Hamza'nın (ö.188/803) kıraatları şöhrat bulmuştur. Hicri üçüncü asrıyla birlikte kıraatları yediyle sınırlayan, hem kıraat imamlarını hem de kıraat vecihlerini sistematik bir hale dönüştüren âlim ise Ebû Bekr b. Mücâhid'dir. Yedi kıraat

---

²⁸ Ebû Amr Osman b. Said ed- Dâni, *el Muhkem fi Nakti'l-Mesâhif*, thk. İzzet Hasan, Dârü'l-Fikr, Dimeşk,1986, s.18

²⁹ Yılmaz, Abdulkadir, *Hat Sanatında Harekeleme ve Noktalamanın Tarihî Seyri*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 19, Erzurum, 2003, s. 49.

³⁰ Birişik, Abdülhamit, a.g.e. s. 75.

³¹ Özgören, Adem, *Nebe-Nâs Sûreleri Arasında Âsım ile Diğer Kıraat İmamlarının Okuyuş Farklılıkları*, Onsekiz Mart Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2013. s. 7.

imamına ziyade edilen üç kıraat imamının kıraatleri de diğer yedi kıraat imamı gibi mütevâtirdir görüşünü ispat eden âlim ise İbnü'l-Cezerî'dir.³²

Kıraat ilmi, Endülüs'e Hicri dördüncü asrın sonlarına doğru ulaşmıştır. Kıraat ilmini Endülüs'e ilk götüren âlim ise Muhammed b. Abdillâh et-Talemnekî'dir (ö. 429/1037). Ardından kendisini Mekkî b. Ebû Tâlib el-Kaysî (ö. 437/1045) onu da Ebû Amr Osman b. Sâid ed-Dânî (ö. 444/1052) takip etmiştir.³³

Kıraat ilminin önemli mihenk taşlarından birisi de Kâsım b. Muhammed b. Firruh eş-Şâtîbî'dir (ö. 590/1194). Kendisi akılda tutulması ve öğrenilmesi kolay olması için "et-Teysîr" adlı eseri manzûm olarak kaleme almış, her kıraat imamına ve râvîsine "ebced" hesabı temeline dayanan bir rumuz vererek "eş-Şâtibiyye" ismiyle meşhur olan "Hırzû'l-Emânî" adlı eserini neşretmiştir.³⁴

Türklerde kıraat ilminin yaygınlaşması ise Yıldırım Bayezid (ö. 805/1402) dönemine rastlar. Yıldırım Bayezid İbnü'l-Cezerî'yi Türkler için kıraat ilminde adeta bir dönüm noktası olan 1398 tarihinde Bursa'ya davet etmiş ve İbnü'l-Cezerî "en-Neşr", "Tayyibe", "et-Tahbîr" gibi eserlerini Bursa'da telif etmiştir.³⁵

Tarihten günümüze geldiğimizde ise dünyada en çok tilâvet edilen ve bugün müslümanların büyük bir çoğunluğunun Kur'an'ı Âsım kıraatinin Hafs rivâyeti üzere okuduğunu görmekteyiz. Hafs rivâyeti Türkiye, Suriye, Pakistan, İran, Afganistan, Kuveyt, Endonezya gibi ülkelerde halen okunmaktadır.

1.5. Kıraat Tanımlamaları ve Şâz Kıraatler

Kıraatler, sahihlik ve mütevâtirlik açısından kendi içlerinde Kur'an'ın şümûlüne dâhil olanlar ve bu kapsamın dışında kalanlar diye iki kısma ayrılmaktadırlar. Bununla birlikte kıraatlerin mahiyetleri ne olursa olsun kıraat kelimesinin kapsayıcı özelliği ile bütün kıraat çeşitleri kıraatler başlığı adı altında bu havuzun içerisine dâhil olmaktadır. Bu bölümde kıraatlerin içeriğine ve sınıflandırmasına kısaca değinip tezimizin gövdesini oluşturan Ebû Amr b. el-Alâ ile Hasan-ı Basri kıraatlerinin mukâyesesi yapılacaktır.

---

³² Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed İbn Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1957, c. I. s. 330.

³³ Karaçam, İsmail, *Kur'an'ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, s. 247.

³⁴ Demir, Adem, a.g.e. s. 11.

³⁵ Karaçam, İsmail, *Kur'an'ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, s. 248.

1.5.1. Sahih Kıraatler

Aşağıdaki şartları kendisinde haiz bulunduran kıraatler hangi kıraat silsilesi ile gelirlerse gelsinler sahih olarak kabul edilirler. Şayet bu kıstaslardan bir tanesi bile eksik olsa o kıraatler durumlarına göre zayıf, şâz, batıl olarak nitelendirilir.³⁶

- 1- Senedinin sahih bir şekilde gelmesi
- 2- Hz. Osman Mushafına uygun olması
- 3- Bir vecihle de olsa Arap diline uygun olması

Arapların diline uygun olmasından maksat kıraatin en az bir vecihle de olsa Arap diline muvâfık oluşudur. Bir kıraatin senedinin sahih bir şekilde gelmesi, Arap kabilelerinden herhangi bir tanesinin lehçesince uygun olması ve Hz. Osman Mushafına mutâbık kalması ile bir kıraat sahih kıraat olarak kabul edilir.

1.5.2. Mütevâtir Kıraatler

Mutlak anlamda Arap diline uygun düşen, Hz. Osman'ın çoğalttığı mushaflardan bir tanesine takdiren de olsa uyan ve tevâtür yoluyla nakledilen kıraatlerdir. Yalan üzerinde birleşmesi aklen mümkün olmayan sika ve râviler tarafından muttasıl bir senet ile tabakadan tabakaya rivâyet edilmekle birlikte kendisinde şuzûz ve illet olmayan, Arap gramerine ve resmi Mushafa uygun olan kıraatlere mütevâtir kıraat denir.³⁷

1.5.3. Meşhur Kıraatler

Senedi sahih bir kıraatin şartlarını taşımakla birlikte mütevâtir tabakasına erişememiş, Arap gramerine ve resmi mushafa mutâbık olan kıraatlere meşhur kıraatler adı verilmektedir. Bu özellikleri içerisinde barındıran kıraatler her ne kadar şöhret bulma açısından mütevâtir kıraat derecesine ulaşmasa da yine de mütevâtir kıraat tabakasına dâhil edilirler."³⁸

Bu tür kıraatler gerek kıraat-i seb'a gerekse kıraat-i aşare imamlarınca makbul sayılmışlardır.³⁹

---

³⁶ Zerkâni, a.g.e. s. 340

³⁷ Önder, Muharrem, *Şâz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 13, 2009. s. 166.

³⁸ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbah, Dâru-l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts. c. I. s. 9, 13.

³⁹ Koyuncu, Recep, a.g.e. s. 32.

İbnü'l-Cezeri'nin meşhur kıraatler hakkındaki görüşü ise şudur: "sahih kıraatlerin şartlara uyan kıraatlerin kesinliğinde şüphe yoktur. Bu tercih edilen kıraatlerin kaynağı Hz. Peygamber'e indirilen yedi harf ruhsatının şümûlüne dâhildir."

1.5.4. Âhad Kıraatler

Senedi sahih bir kıraatin şartlarını taşımakla birlikte Hz. Osman Mushafına ve bir vecihle de olsa Arap diline uygun olmayıp şöhret derecesine ulaşamamış kıraatlerdir.⁴⁰

Bu tür kıraatler Kur'an olarak okunmamakla birlikte bu kıraatlere inanmakta vâcib sayılmamıştır.⁴¹

1.5.5. Şâz Kıraatler

Şâz kelimesinin sözlük anlamına baktığımızda "şâzze" kelimesinden çoğaltılan "tek kalmak, nadir görülmek, aykırı olmak, kural dışı sayılmak" anlamlarına gelen ve üç harften türeyen bir mastar olduğunu görmekteyiz.⁴²

Şâz kelimesinin ıstılah manasına baktığımızda ise bu kelime pek çok âlim tarafından tashih edilmiş, özellikle de şâz kelimesi ile kıraat kelimelerinin yan yana geldiği tanımlarda hatırı sayılır bir şekilde tarif varyantları ortaya çıkmıştır.

Kıraatler açısından bir dönüm noktası olan İbn Mücâhid ise şâz kavramını şöyle tarif etmiştir: "Otoritelerce kıraat merkezleri olarak kabul edilen beldeler arasında (Şam, Mekke, Kûfe, Medine, Basra) var olan kıraat imamları kıraat vecihlerini kendinden önceki seleften ahz etmişlerdir. Bu kıraatlerin halefe (tabîîn) intikal etmesiyle ümmet bu sahih okuyuşlar üzerinde toplanmış ve bu okuyuşların dışında kalan kıraatlere ise şâz kıraatler adını vermiştir." İbn Mücâhid'in değerlendirmesine göre kıraat-i seb'a'nın dışında kalan her türlü kıraat şâz kapsamına girmektedir.⁴³

İbn Cinni, (ö. 392/1002) İbn Mücâhid'in şâz kıraat tanımına katılmamakla birlikte kendisinin ağırlıklı olarak üzerinde durduğu nokta seleften rivâyet edilen kıraatlerin bir senede dayandırılmasıdır.

---

⁴⁰ Çetin, Abdurrahman, a.g.e. s. 94.

⁴¹ Koyuncu, Recep, a.g.e. s. 33.

⁴² İbn Manzûr, a.g.e. c. V. s. 28, 29.

⁴³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 49.

Ona göre bir kıraat ister mütevâtir olsun, isterse şâz olsun şayet ilgili kıraatin senedi ile bir bağlantısı varsa o kıraati mutlaka kabul etmiş, şayet bir senede bağlanmıyorsa o kıraatin alınmaması gerektiğini vurgulamıştır. ⁴⁴

İbnü's-Salâh, (ö. 643/1245) ise tevâtür ya da meşhur yolla gelmeyen lakin Kur'an olarak nakledilen ve ümmetin kabul edip içselleştirdiği kıraatleri şâz kıraatler olarak tanımlamıştır. ⁴⁵

Süyûti, (ö. 911/1105) ise senesinde sahihlik şartlarından birini taşımayan her kıraati şâz kapsamında değerlendirmiş ve icrâ edilen kıraatin geçersiz olmakla birlikte en ufak bir sûretle de bu kıraatin Kur'an olarak nitelendirilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. ⁴⁶

İbnü'l-Cezeri, (ö. 833/1429) ise, sened zincirinde sahihlik olması şartıyla Arap diline bir vecihle de olsa mutâbık olma şartını koymuştur. Bununla birlikte İbnü'l-Cezeri bir kıraatin Hz. Osman Mushafına insicâmı yoksa bu kıraati şâz olarak kabul etmektedir. ⁴⁷

Hz. Osman, Mushafıyla insicâm içerisinde olma ve Arap lehçesine bağdaşma prensibi ilerleyen zamanlar içerisinde birer kıstas olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte Arap lehçesi ile bağdaşma şartı zaman içerisinde eleştiriler almaktan da geri kalmamıştır. ⁴⁸

Bununla birlikte şâz kıraati açıklarken tartışmaya mahal vermeyen en önemli ölçü senettir. ⁴⁹

Görüldüğü üzere kıraat âlimleri şâz kıraatleri belirlemede ilmi birikimleri ve donanımları ölçüsünde bir takım kıstaslar getirmişler ve bunları da bir kıraatin sahih olabilmesi için gerekli şartlar başlığı adı altında sınıflandırmışlardır.

1.5.6. Şâz Kıraatlerin Kaynağı

Kıraatlerin menbâ hiç şüphe yok ki Kur'an ve onun iniş süreci semâ yoluyla Cebrail'den Hz. Peygamber'e inzâl edilmesidir. Konu ile ilgili Rasûlulullah'ın (s.a.v.) mâlum hadisi "Muhakkak ki bu Kur'an yedi harf üzerine indirilmiştir. O halde ondan kolay olanı alınız" ifadesi bize bu gerçeği ispat etmiştir. Bununla birlikte

---

⁴⁴ İbn Cinni, *el-Muhteseb*, c. I. s. 32.

⁴⁵ Önder, Muharrem, *Şâz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 13, 2009. s. 170.

⁴⁶ Süyûti, *el-İtkân*, c. I. s. 102.

⁴⁷ İbnü'l-Cezeri, *Muncidü'l-Mukirîn*, s. 82.

⁴⁸ Öztürk, Mustafa, *Tefsir Tarihi Araştırmaları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005, s. 30.

⁴⁹ Süyûti, *el-İtkân*, s. 194.

menşei vahyin merkezi olan kıraatleri tabiîn sahabeden almış, onlar da Hz. Peygamber'den almışlardır. " ⁵⁰

Şâz kavramı günümüze gelene kadar pek çok evreden geçmiş ve yüklenilen anlamlara göre mânâ farklılıkları arz etmiştir. Bununla birlikte yaygın kullanımın dışında olma manasını ilk veren âlim ise Halil b. Ahmed'dir. ⁵¹

İmâm'ı Nâfi, (ö. 117/735) bir kişiden bir kıraati alacağı zaman şu kıstasları kullanmıştır: "Tâbiînden yetmiş kadar kişiden kıraat ahz ettim. Tabiîn'den en az iki ve üzerinde insanın ittifak sağladığı kıraatleri aldım.

Bununla birlikte iki kişinin altına düşen kıraatleri ise terk ettim ve böylece kıraatleri tasnif ederek sonunda kıraatleri bir araya getirdim" ⁵² ifâdesi ile bize bir kıraati alıp almama hususundaki hassasiyetini dile getirmiştir.

1.5.7. Şâz Kıraatlerin Önemi ve Faydası

Şâz kavramı İslâmi ilimler içerisinde kendisine oldukça sık yer bulan ortak bir kavramdır. Tefsir, fıkıh, hadis gibi İslâmi ilimlerin manayı daha çok ilgilendiren bölümlerinde delil olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kıraat ilmi ile tefsir ilmi arasında yakinen bir ilişki vardır. Tefsirler şâz olan okuyuşlara ayrı bir önem vermek suretiyle ilgili ayetlerin anlaşılmasında, manadaki kapalılığın giderilmesinde önemli bir yere sahiptir. ⁵³

Kur'an'ın elfâzını inceleyen ve gramer yapısını araştıran eserler şâz kıraatlerden istifade etmekle kalmamış, şâz kıraatleri tefsir, fıkıh, hadis, Arap dili ve beleğati vb. ilimler ile de irtibatlandırılmıştır. Kıraat âlimleri şâz kıraatlerin faydalarını ise şu misallerle açıklamışlardır.

1- Âlimlerin üzerlerinde görüş birliği içerisinde oldukları bir hükmü ortaya çıkarma hususunda:

---

⁵⁰ Önder, Muharrem, *Şâz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 13, 2009. s. 174.

⁵¹ Çakıcı, İrfan, a.g.e. s. 164.

⁵² Nisâbü'rî, Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim, *Marifetü Ulûmi'l-Hadis*, thk. Seyyid Mu'zam Hüseyin, II. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1977, s. 183.

⁵³ Önder, Muharrem, *Şâz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 13, 2009. s. 175.

Sa'd b.Ebû Vakkas kıraatinde olan ve Nisâ sûresinin on ikinci ayetinde geçen (مِنْ أُمَّ) lafzı ziyâdeliği, ayette yer alan kardeşlerden maksat ise "anne bir kardeşler" olduğu hususunda âlimlerin ittifakı vardır. ⁵⁴

2- Lafızdaki kapalılığı mana itibariyle giderme hususunda:

Kâria sûresinin beşinci ayetinde geçen (وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ) terki bindeki ifadeyi şaz kıraatta (كَالصُّوفِ) şeklinde ele almış ve (كَالصُّوفِ) kelimesi (العهن) ifâdesini şerh etmiştir. ⁵⁵

3- İcmâ edilmemiş bir hükmü şerh etme hususunda:

(أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ) ⁵⁶ Bir köle âzâd etme lafzının hemen peşinden (مُؤْمِنَةً) ⁵⁷ lafzını ekleyerek şâz kıraate göre bu ayetin mânâsı mûmin bir köle âzâd edilmesi olarak hususileştirilirken şâfi mezhebinin görüşü hüccet olarak gösterilmiştir. ⁵⁸

1.6. Kıraat İlminin Metodları

Arz ve semâ metodu olmak üzere kıraat ilminin iki tane temel yöntemi vardır. Şimdi bu metodları inceleyelim.

1.6.1. Arz Metodu:

Aynı zamanda müteahhirin'in metodu olan bu usûl öğrencinin Kur'an'dan bir ayeti tilâvet edip hocasının dinlemesiyle olur.

Arz sözlükte "bir şeyi sunma, bildirme ve gösterme, ibrâz ve izhâr etme" anlamlarına gelir. İstilahta ise öğrencinin üstadına Kur'an'dan takip ettiği bir rivâyeti veya tarîki kıraat etmesi anlamına gelen bir tâbirdir. Bu usûlün kaynağı Hz. Peygamber'in kıraat tatbikine dayanır.

Sahabe Kur'an'ı Hz. Peygamber'den dinlemiş ve yine arz metodu ile kendisine tilâvet etmesiyle oluşmuştur. Sahabe Kur'an'ı Rasûlullah'dan (s.a.v.) bizzat işitmiş ve ona arz etmiştir. ⁵⁹

⁵⁴ Taberî, *Cami'l-Beyan*, c. VII. s. 60, 62.

⁵⁵ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfan*, c. I. s. 148.

⁵⁶ Mâide, 5/ 89.

⁵⁷ Ahzab, 33/36.

⁵⁸ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfan*, c. I. s. 147.

⁵⁹ Karaçam, İsmail, *Kur'an'ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, s. 242.

1.6.2. Semâ Metodu:

Aynı zamanda mutekaddiminin metodu olan bu usûl üstâdın Kur'an'dan bir ayeti tilâvet edip talebenin işitmesiyle olur. Bu yöntem bizlere İslam tarihinde Rasûlullah'ın (s.a.v.) müderrislik noktasındaki yerine de işaret etmektedir. Cebrâil Hz. Peygamber'e vahyi indirirken semâ yöntemini uygulamıştır.⁶⁰

Süyûtî, (ö. 911/1505) "el-İtkân" adlı eserinde semâ metodunu şöyle tarif etmektedir: "Kur'an tilâvetini bir üstaddan almak kayda değer kıymetli bir hususdur. Çünkü sahabe Kur'ân'ı arada fâsıla olmaksızın Hz. Peygamber'den almış olmasına rağmen kıraat-i aşere imamlarından bir tanesi bile kıraatini Hz. Peygamber'den alamamıştır. Kıraatte ise mûteber olan harflerin telaffuzudur."

Sahabe'nin fesâhâtı ve Arap diline olan hâkimiyeti sonucunda Kur'ân'ın kendi lugatlarıyla nâzil olmasına bağlı olarak Kur'an'ı Hz. Peygamber'den aldıkları gibi kıraâtı tilâvet etmede de Hz. Peygamber onları kudretli kılmıştır.⁶¹

---

⁶⁰ Demir, Adem, *İbn Âmir Kıraati ve Âsım Kıraatiyle Mukayesesi*, Onsekiz Mart Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2013, s. 4.

⁶¹ Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgâni, 2. Baskı, Daru'l-Marife, Beyrut, 1973. c. I. s. 82.

BİRİNCİ BÖLÜM

2. EBÛ AMR B. EL-ALÂ VE HASAN-I BASRÎ'NİN HAYATLARI, KIRAAT İLMİNE KATKILARI

Bu bölümde mütevâtir kıraat imamı Ebû Amr b. el-Alâ ile şâz kıraat imamı Hasan-ı Basri'nin hayatları, eserleri, yetiştikleri ilmi ortamları, kıraat ilmine katkıları konularına değinilecektir. Bu bölümdeki bilgiler çalışmanın girişini oluşturacak olup, Diyanet İslam Ansiklopedisi esas alınarak konu başlıkları tespit edilmiştir.

2.1. Ebû Amr b. el-Alâ'nın Hayatı ve Kıraat İlmine Katkıları

Tam ismi Ebû Amr b. el-Alâ el-Mâzini el-Basri'dir. Mütevâtir kıraat imamlarının üçüncü sırasında yer alan Ebû Amr Hicri 70 senesinde Mekke'de doğdu. Kıraat ilmindeki rumuzu ise “ح” harfi ile gösterilmektedir.⁶²

Doğum yerini Basra olduğunu söyleyen rivâyetler olduğu gibi, Kâzerûn olduğunu söyleyen rivâyetler de vardır.⁶³

Temîm kabilesinin Mâzin koluna bağlı olduğu için Mâzini sıfatını, hayatının çok büyük bir kısmını Basra da geçirdiği için de el-Basrî ünvanını almıştır.⁶⁴

Ebû Amr b. el-Alâ, pek çok künye ile anılmaktadır. Bu künyelerin bazıları şunlardır: Zebbân, Yahya, Mahbub, Cüneyd, Uyeyne, Hamid, Ukbe, İyad, Osman, Ayyar, Humeyd, Hammad, Ukeybe, Uteybe, Ammar, Faid, Kubeysa, Muhammed.⁶⁵

Arap dil bilimcisi Ferezdak'ın (ö. 114/732) şiirlerinde kendisinden bahsederken “Zebbân” künyesini öne çıkarması ve Zehebi'nin (ö. 748/1348) “Zebbân” ismini tercih ettiği⁶⁶ rivâyetleri göz önüne aldığımızda “Zebbân” künyesini tercih etmemizin daha isâbetli olduğunu söylememiz yerinde olacaktır. Kaynaklarda yer alan ve kendisinin bizzat naklettiği bilgilere göre Ebû Amr yirmili yaşlarda iken dönemin hükümdârı olan Haccac Yusuf es-Sekafi (ö. 95/714) ve askerlerinin gazabından kaçmak için Iraktan ayrılmış, babasıyla birlikte Yemen'e

---

⁶² İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebubekir, *Vefeyâtü'l-Â'yân ve Enbâ'u Ebnâ'iz-Zaman*, thk. İhsan Abbas Dâru's-Sadr, Beyrut, 1948, c. III. s. 138

⁶³ Enderâbi, Ahmed b. Ebi Ömer, *Kıraatu'l-Kurrai'l-Marufin bi Rivayeti'r-Ruvati'l-Meşhûrin*, thk. Ahmet Nusayf el-Cenabi, Beyrut, 1985. s. 83.

⁶⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, thk. Şevki Dayf, Daru'l-Mearif, Kahire, 1972. s. 80-85.

⁶⁵ Zehebi, *Ma'rifetu'l-Kurraâ'i'l-Kibâr Ale't-Tabakati ve'l-A'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, İstanbul, 1995, c. I. s. 224.

⁶⁶ Enderâbi, a.g.e. s. 84.

göç ederek Yemen'in kurak ve susuz çöllerinde yaşamış, Yusuf es-Sekafi'nin öldüğünün haberini almaları üzerine ailesiyle birlikte Basra'ya geri dönmüşlerdir.⁶⁷

Kendisi, kıraat tahsilinin ilk senelerini Hicaz bölgesinde geçirmiş, belirli bir ilmi olgunluğa eriştikten sonra ise hayatının kalan kısmını Basra'da tamamlamıştır.⁶⁸

Vefâtından hemen önce dönemin Dimeşk vâlisi Abdülvehhâb b. İbrahim'den yardım almak için Kûfe'ye gitmiş, oraya ulaştıktan sonra ise Abbâsi ailesine mensup olan Muhammed b. Süleyman'ın (ö. 740/1340) yanında Hicri 156 senesinde Kûfe'de vefât etmiştir.⁶⁹

Bununla birlikte Veki b. Cerrah'dan (ö. 197/812) nakledilen rivâyetlerde Ebû Amr'ın mezarında yazılı olduğu söylenen "Beni Hanifenin mevlâsı Ebu Amr'ın kabridir" ifadesine dayanarak Hanifoğullarına mensup veya Hanifoğullarının halefi olduğu rivâyetleri nakledilmiştir.⁷⁰

2.1.1. Kıraat Silsilesi

Basralıların kıraat imamlarından birisi olan Ebû Amr Mekke, Medine, Basra gibi kıraat merkezlerinde kıraat dersleri alarak üstadlarının ders halkalarından istifâde etmiş ve zaman içerisinde Basralıların kıraat önderlerinden birisi haline gelmiştir.⁷¹

Ebû Amr, Said b. Cübeyr (ö. 95/713), İkrime b. Halid (ö. 105/713), Atâ b. Rebâh (ö. 115/713), Abdullah b. Kesir (ö. 120/738)⁷² gibi Hicazlıların önde gelen âlimlerinden kıraat ilmini almıştır.⁷³ Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) ve Said b. Cübeyr başta olmak üzere Ebû Amr'ın kıraat hocalarından pek çoğu Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68/688) öğrencisidir.⁷⁴

Yetiştirdiği talebelerin arasında nahiv ilminin sistematik kurallar içerisinde bugüne ulaşmasını sağlayan "Kitabu'l-Ayn" adlı eserin sahibi Halil b. Ahmed

---

⁶⁷ İbn Hallikân, *Tabakât*. c. III. s. 138.

⁶⁸ Altıkulaç, Tayyar, "Ebû Amr b. el-Alâ" *D.İ.A.* Ankara, 1998. c. X. s. 94, 97.

⁶⁹ Zehebi, *Ma'rife*, c. I. s. 232.

⁷⁰ Dâni, *Câmi'u'l-Beyân fi Kıraati'l-Seb'u'l-Meşhûra*, thk. Muhammed Ali Beydun, Dâru Kitabu'l-İlmiyye, Beyrut, 2005. s. 77, 79.

⁷¹ İbnü'l-Cezeri, *Gayetü'n-Nihâye fi Tabakâtu'l-Kurrâ*, thk. Bergstraesser, Matbaatu Mustafa el-Bâbi, Mısır, ts. c. I. s. 290. Ünal, Mehmet, *a.g.e.* s. 32.

⁷² Zehebi, *Ma'rife*, s. 223- 237.

⁷³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb.'a*, s. 80.

⁷⁴ Zehebi, *Ma'rife*, c. I. s.165-168. Efendioğlu, Mehmet, "Said b. Cübeyr" *D.İ.A.* Ankara, 1994, c. XXXV. s. 553.

(ö. 175/791) başta olmak üzere günümüze ulaşan ilk nahiv eseri olma özelliği taşıyan ve muhtevâsında Arap dilinin sarf, nahiv ve fonetik kurallarını barındıran "el-Kitab" adlı eserin müellifi Sibeveyh'de (ö. 180/796) vardır. ⁷⁵

Lügat konusunda bilgi toplamak amacıyla ilmi seyahatlerde bulunarak bedevilerin arasında yaşayan, fevkalade hafızası ve tenkitçi kafa yapısıyla dikkati çekerek Basra dil mektebinin önemli simâlarından birisi olarak kabul edilen Asmâi (ö. 216/831) onun yetiştirdiği talebelerdendir. ⁷⁶

Talebelerinin içinde Yahya b. Mübarek el-Yezidi'nin (ö. 202/818) ayrı bir yeri ve önemi vardır. Çünkü o Ebû Amr'ın kıraatleriyle ilgili rivâyetlerin başlıca kaynaklarından birisini oluşturur. Ayrıca kendisi hem İbn Mücâhid'in Kitâbü's - Seb'a'sında, hem de kıraat-i seb'a konusunda telif edilen pek çok eserde Ebû Amr'ın kıraati için tercih edilen iki râvi ed-Dûri (ö. 248/862) ile es-Sûsi'nin (ö. 261/874) hocasıdır. ⁷⁷

Ebû Amr Basra'da ilim halkaları oluşturarak kıraat ilminin inceliklerini üstadlarından aldığı gibi talebelerine öğretmiştir. Asmâi onun hakkında: "Kur'an'ı hocamdan nasıl aldysam olduğu gibi aktardım. Bir harf bile ondan değiştirmedim" diyerek hocasından aldığı kıraatin doğruluğunu ve güvenilirliğini tasdik etmiştir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ise hangi kıraatin alınması ile ilgili bir sözde "Ebû Amr'ın okuyuşunu alınız" dediği rivâyet edilmektedir. ⁷⁸

Mekke'de; Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), İkrime b. Hâlid (ö. 105/723), Atâ b. Ebî Rebâh (ö.115/733), Abdullah İbn Kesîr'den (ö. 120/738)

Medine'de; Kıraat-i aşere imamlarından Ebû Ca'fer el-Kârî'den (ö. 130/748)

Kûfe'de; Kıraat-i seb'a imamlarından Âsım b. Behdele'den (ö. 127/745)

Basra'da; Nasr b. Âsım (ö.90/709), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Yahya b. Ya'mer (ö. 129/746) gibi tanınmış âlimlerden kıraat almıştır. ⁷⁹

Ebû Amr, kıraat ilmini aşağıdaki kıraat hocalarından şu silsile ile almıştır.

---

⁷⁵ Hasan, İbrahim, *İslam Tarihi*, ter. İsmail Yiğit, İstanbul, 1987, c. IX. s. 58, 63.

⁷⁶ Altıkulaç, Tayyar, *D.İ.A.* c. III. s. 499

⁷⁷ Zehebi, *Siyer 'u A'lâmü'n-Nübelâ*, thk. Hasan Abdül-Mennan, Lübnan, 2004. c. VI. s. 410.

⁷⁸ Zehebi, *Ma'rife*, c. I. s. 223, 237.

⁷⁹ Zehebi, *Ma'rife*, c. I. s. 223-237

Yezid b. Rûman (ö. 130/747) → Hasan-ı Basri (ö. 110/728) →Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) → Abdullah b. Ayyaş (ö. 90/689) → Abdullah b. Sâib (ö. 70/689) → Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) → Ebû Musa el-Eş'ari (ö. 44/664) → Übey b. Ka'b (ö. 33/654) → Rasûlullah (s.a.v.)⁸⁰

2.1.2. Talebeleri

Ebû Amr, pek çok talebe yetiştirmiş, üstadlarından aldığı kıraat vecihlerini olduğu gibi öğrencilerine aktararak kıraat ilminin günümüze kadar ulaşmasında katkı sağlamıştır.

Yetiştirdiği râvilerin tamamının burada sayılması elbette mümkün olmayacaktır. Lâkin bize yol göstermesi açısından bazıları burada zikredilecektir.

Hüseyin b. Ali el-Cûfi (ö. 169/786), Ali b. Nasr el-Cehdâmî (ö. 170/786), Harun b. Musa el-A'ver (ö. 170/786), Şücâ b. Ebû Nasr (ö. 170/786), Hammad b. Zeyd (ö. 179/795), Abdülvaris b. Said el-Anberi (ö. 180/796), İshak b. Yusuf el-Ezrak, (ö. 195/810), Asmâi (ö. 216/831) gibi âlimler kıraat alanında kendisinden istifâde etmişlerdir.⁸¹

2.1.3. İlmî Şahsiyeti

Ebû Amr, açık sözlü, sözlerine itimad edilen ve takva sahibi bir insan olarak kendisine teveccüh edilen bir kıraat âlimidir. Başta kıraat ilmi olmak üzere Arap dili ve belegâtında, bilhassa garip kelimeler olmak üzere cahiliyye şiirlerinde ihtisaslaşmıştır.⁸²

İbn Kuteybe, (ö. 276/889) bu konu ile ilgili kendisinin kıraatte otorite olduğunu, aynı zamanda da şiirde ve garaibde de eşi az bulunan bir âlim olduğunu nakletmiştir.⁸³

Onun hakkında şöyle denilmiştir: “Kendi döneminde Arap dili ve belağatı ile uğraşanlar çoğunlukla kendi benliklerini ortaya koymuşlardır. Ebû Amr ise sözüne

---

⁸⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*. s. 83-84. Altıkulac, Tayyar, "Ebû Amr b. el-Alâ" *D.İ.A.* c. X. s. 94-97.

⁸¹ Zehebi, *Ma'rife*, c. I. s. 228, 237.

⁸² Çetin, Abdurrahman, *Kur'an İlimleri ve Kur'an'ı Kerim Tarihi*, Dergâh yay. 2. Baskı, İstanbul, 2012, s. 169.

⁸³ Öztoprak, Siraceddin, *Kur'an Kıraati Kıraati Aşere*, Beyan yay. 1. Baskı. İstanbul, 2005, s. 98.

güvenilirliği, zühdü ve takvası ile insanların gönüllerine taht kurmuş bir kıraat âlimidir.”⁸⁴

Kıraatinin bazı yerlerinde tahfif⁸⁵ ve teshil'i⁸⁶ seçmiş, bazı yerlerinde ise arz ve semâ usullerini tercih ederek infirad⁸⁷ yoluyla kıraatini nakletmiştir.⁸⁸

İbn Mücâhid'in değerlendirmesine göre "Ebû Amr'ın kıraati sâde ve olabildiğince tekellüfden uzaktır."⁸⁹

İbn Kuteybe, Ebû Amr'ın kıraatta otorite olduğunu, aynı zamanda şiir ve garâibde eşi az bulunan bir âlim olduğunu nakletmiştir. Buna rağmen İbnü'l-Cezeri'nin (ö. 833/1429) naklettiğine göre Şam'da altıncı yüz yılın sonuna kadar İbn-i Âmir'in kıraati insanlar tarafından okunmuştur. Irak'tan gelip Şam'da birkaç yıl ikâmet eden o zamanki Emeviyye Câmisi'nin imamı olan Hîbetullah Ahmed b. Tâvus (ö. 485/1092) toplumu onun kıraatine yönlendirerek onun kıraatinin meşhur olmasına vesile olmuştur.

Yaşadığı dönemde ise Şam, Hicaz, Yemen başta olmak üzere Mısır'ın belirli bölgelerinde kendisinin kıraati toplumda yaygın bir biçimde varlığını devam ettirmiştir.⁹⁰

Kendisi siyasi otoriteye karşı eğilip bükülmeyen, kendi doğru bildiklerini söylemekten çekinmeyen, devlet adamlarına ve hânedânına hayatının hiçbir döneminde yakın olmayan bir kıraat âlimidir.⁹¹

Bir gün kendisine soru sorup yardım almak için huzura çıkarılarak makama davet edilmiş olmasına rağmen, meliklerin önünde eğilmeye tenezzül etmemiş ve

---

⁸⁴ Askalâni, *Kitâbu't-Tehzihu't-Tehzib*, thk. Şihabuddin Ahmd b. Ali b. Hacer, Beyrut, 1984, c. XII, 1984, c. XI. s. 198.

Tahfif: Okuyucuya kolay geldiğinden dolayı telaffuz edilen harfin mahrecinden şeddeli olarak okunmamasıdır. Bkz. Fırat, Yavuz, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, Hacı Veyiszâde yay. 1. Baskı, Konya, 2018, s. 73.

⁸⁶ **Teshil:** Hemzeyi hemze ile hemzenin harekesi cinsinden bir harf arasında okumaktır. Bkz. Fırat, Yavuz, a.g.e. s. 79.

⁸⁷ **İnfirad:** Kıraat vecihlerinden bir tanesinin imamlarından birisine yahut onların râvilerinden birine veya râvilerin tariklerinden birine isnâd edilmesine denir. Bkz. Fırat, Yavuz a.g.e. s. 56.

⁸⁸ Tetik, Necati, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*, İşaret yay. İstanbul, 1990. s. 185.

⁸⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 84.

⁹⁰ Halebi, Ebu't-Tayyib Abdulvahid b. Ali, *Meratibu'n-Nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1954. s. 15. Öztoprak, Siraceddin, a.g.e. s. 98.

⁹¹ Edebârî, *Kıraatü'l-Kurra*, s. 84.

onlarla doğru konuşarak onları memnun etmenin mümkün olmadığına, bilakis yalan söyleyerek onları memnun edilebileceğini rivâyetlerinde nakletmiştir. ⁹²

Bu konu da öğrencisi Asmâî'ye yaptığı tavsiyeler oldukça dikkat çekicidir: "İhânet ettiğin cömertten, ikram ettiğin alçaktan, zor durumda bıraktığın akıllıdan, şaka yaptığın ahmaktan, ilişki kurduğun ahlaksızdan sakın. Zirâ sana soru sormayana cevap vermen veya cevap vermeyen kişiye soru sorman ya da seni dinlemeyen ile konuşmaya çalışman uygun değildir." ⁹³

Ebû Amr'ın kıraati kıraat otoritelerince ve halk tarafından kabul edilmiş, bazı İslam ülkelerinde diğer kıraatlerle birlikte okutulmaktadır. Sûdan, Nijerya ve bazı orta Afrika ülkelerinde hâlen yaygın bir kıraat olarak İslam coğrafyasında varlığını devam ettirmektedir.

Dokuzuncu yüz yıla kadar büyük bir coğrafyada kıraat edilmekle birlikte zaman içerisinde Asım b. Behdele'nin Hafs (ö. 180/796) rivâyeti yerini almıştır. O dönemde Mısır'da daha çok Ebû Amr kıraatinin ed-Dûri rivâyeti okunmakta iken, Osmanlıların buraya hâkimiyeti sonucunda imam Asım'ın Hafs rivâyeti zamanla daha çok tercih edilen bir kıraat haline dönüşmüştür.

Günümüzde ise başta Türkiye olmak üzere bazı İslam ülkelerinde Ebû Amr'ın kıraati tarikleriyle birlikte okutulmaya devam edilmektedir. Gerek Diyanet İşleri Başkanlığının resmi eğitim merkezlerine bağlı olarak faaliyetini sürdüren kıraat-i aşere takrip ve tayyibe kursları, gerekse bu konu da hocalarından almış oldukları icazetleriyle alanında ihtisas sahibi olmuş akademik câmiadaki hocalarımızın gayretleriyle insanların kalbine nüfûz etmiş kişiler tarafından halen okutulmaya ve varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Hadis ilminde ise, Ma'mer b. Raşid (ö. 153/770), Şerik en-Nehâî (ö. 177/794), Hammad b. Zeyd (ö. 179/795), Ebû Ubeyde et-Teymî (ö. 209/824) ve Asmâî gibi zâtlar kendisinden hadis rivâyetinde bulunmuşlardır. ⁹⁴

Yahya b. Main, Ebû Amr'ı sika ⁹⁵ olarak kabul etmiş, meşhur hadis hâfızı ve münekkiti Ebû Hatim er-Râzi (ö. 277/890) kendisinden hadis alınabileceğini,

---

⁹² İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. III. s. 29, 136-138.

⁹³ Askalâni, *a.g.e.* c. XII, 198

⁹⁴ Askalâni, *a.g.e.* c. XII. s. 198. Eğin, Osman, *Ebû Amr ve Kıraatı*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996, İzmir, s. 26.

⁹⁵ **Sika:** Hadis ilminde itimad olunan, güvenilen kişidir. Bkz. Koçyiğit, Talat, *Hadis İstilahları*, s. 398

zararının olmadığını rivâyet etmiştir. İbn Hibbân (ö. 354/965) ise, bu rivâyetlerin sayısının 50 kadar olduğunu söylemektedir.⁹⁶

2.1.4. Eserleri

Kendisinin geride bıraktığı eserleri şu şekilde sıralanabilir.

- *Kitabu İdgâmu'l-Kebir*⁹⁷

- *el-Vakf ve'l-İbtida*:⁹⁸

- *Takyidu'l-Emsile*⁹⁹

- *Mecmua'ul-Emsal*

- *Kitabu'l-Kıraat*¹⁰⁰

- *Kitabu'n-Nevâdir*¹⁰¹

- *et-Tenbîh Mezhebi Ebû Amr fi'l-Fethi ve'l-İmâle*

Ebû Amr'ın kıraatına mahsus olan bir ciltlik "et-Tenbîh Mezhebi Ebû Amr fi'l-Fethi ve'l-İmâle" adlı eserinin yazma nüshası mevcuttur.¹⁰²

Daha sonraki devirlerde Arap dili ve belağatı alanında ihtisas sahibi olan âlimler onun kıraatını konu alan risâleler yazıp müstakil eserler kaleme almışlardır. Bu eserlerden bazıları ise şunlardır:

İbn Şenebûz (ö. 328/939) : *Mâ Halefe İbn Kesir Ebû Amr*

el-Hulvâni (ö. 250/864) : *Kitabü'l-Kıraat Ebû Amr b. el-Alâ*

2.1.5. Râvileri

2.1.5.1. ed-Dûrî (الدوري)

Tam adı Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî'dir. (ö. 248/862) Hicri 50 senesinde Bağdat'ın doğu tarafında bir bölge olan Dûr'da

⁹⁶ Askalâni, *a.g.e.* c. XII, 198.

⁹⁷ Hilyemi, Salah Muhammed, *el-Fihrisu's-Şamil Ulumu'l-Kur'an Mahtutau'l-Tecvid*, Amman 1981, c. I. s. 5.

⁹⁸ İshak Ali Şevah, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'an'i'l-Kerim*, Riyad, 1983, c. I. s. 280.

⁹⁹ Hilyemi, *el-Fihrist*, c. I. s. 7.

¹⁰⁰ İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b İshak, *el-Fihrist*, thk. Mustafa es-Sevâmi, Tunus, 1985, s. 170-171.

¹⁰¹ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 405.

¹⁰² Çetin, Abdurrahman, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri*, Ensar yay. 1. Baskı, İstanbul, 2015. s. 150.

doğmuş, ardından Sâmerâ'ya gitmiştir. Kıraat ilmindeki rumuzu “ط” harfi ile gösterilir. Kıraat ilmini öğrenmek üzere önce Kûfe'ye ardından Basra'ya oradan da Bağdat'a gitmiştir.¹⁰³

Kendisinin gerek Ebû Amr'ın kıraatini, gerekse Kisâi'nin (ö. 189/805) kıraatini çok iyi bilmesi ve rivâyeterlerine güvenilmesinden ötürü her iki kıraat imamının râvisi olma şerefine nâil olmuştur.¹⁰⁴

ed-Dûrî, kıraat ilmine büyük önem vermiş ve bu ilmin inceliklerini öğrenebilmek için her türlü zorluğa katlanarak devrinin tanınmış kurrâlarından sayılan imâm Nâfi'den (ö. 169/785) kıraat dersleri almıştır. ed-Dûrî, kıraat ilmindeki yaptığı ilmi seyahatlerde hiçbir fedâkarlıktan çekinmemiş "On dirhem param olsaydı eğer mutlaka hocamın yanına giderdim ve kıraatini kendisinden alırdım" dediği nakledilmiştir.¹⁰⁵

Yâkût el-Hamevî, ed-Dûrî'nin hocaları arasında Ebû Amr'ı zikretmekteyse de ed-Dûrî Ebû Amr'ın vefat ettiği (ö. 154/771) yılı dolaylarında doğmuş ve Ebû Amr'a mülâki olamamış ve kendisinden isnâd yoluyla rivâyette bulunarak¹⁰⁶ Ebû Amr'ın kıraatini el-Yezidi vasıtasıyla rivâyet etmiştir.¹⁰⁷

ed-Dûrî'nin kıraat ilmine ve kıraat ilminin rivâyetlerini toplamaya oldukça önem vermiştir. İmâm'ı Kisâi'nin kıraatini bizzat kendisinden, imâm'ı Hamza'nın (ö. 156/773) kıraatini Süleym b. İsa'dan, (ö. 76/695) imâm Nafi'nin (ö. 169/735) kıraatini İsmail b. Cafer el-Medeni'den, (ö. 138/756) imâm Asım'ın kıraatini râvisi Ebubekir Şu'be b. Ayyaş'dan (ö. 193/809), imâm Ebû Amr'ın kıraatini Yahya b. Mübarek'ten (ö. 134/202) almıştır.¹⁰⁸

Kendisi hadis ilminde ise aynı başarıya ulaşamamıştır. Ebû Ali el-Ehvâzî (ö. 446/1055) ve Ukaylî (ö. 322/934) onu sika kabul ederken Dârekutnî (ö. 385/995) ise onun hadis alanında zayıf olduğunu söylemiştir. Zehebî (ö. 446/1055) ise

---

¹⁰³ Zehebi, *Ma'rife*, c. I. s. 386, 389.

¹⁰⁴ Öztoprak, Siraceddin, a.g.e. s. 101.

¹⁰⁵ Zehebi, *A'lâmü'n-Nübelâ*, c. XI. s. 543.

¹⁰⁶ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. I. s. 113. Tetik, Necati, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*, İşaret yay. İstanbul, 1990. c. 66.

¹⁰⁷ Karaçam, İsmail, *Kur'an'ı Kerim'in Nüzülü ve Kıraatı*, s. 316.

¹⁰⁸ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabba, Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyye, Mısır, 1985, c. I. s. 123-130. Tayyar, Altıkulaç, "ed-Dûrî" *D.İ.A.* İstanbul, 1994, c. X. s. 5-6.

Dârekutnî'nin bu ifadesi ile kendisinin hadisleri ezberlemedeki yetersizliğini dile getirdiğini nakletmiştir. ¹⁰⁹

ed-Dûrî ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetmesinden dolayı gözleri görmeyen manasındaki "ed-Darir" lakabını almış ve hicri 248 senesinde vefat etmiştir. ed-Dûrî'nin günümüze kadar varlığını devam ettiren tek kitabı ise "Kıraatü'n-Nebî"dir.

ed-Dûrî bu eserde Kur'an'daki geçen bazı kelimeleri Rasûlullah (s.a.v.) nasıl kıraat etmişse olduğu gibi günümüze aktararak rivâyetleri cem etmiş ve eserini sûre sırasına göre esas alarak düzenlemiştir.

Eserde bir veya birkaç örnekle de olsa 114 sûrenin kırk dokuzuna yer verilmiştir. Bu kitabın bir örneği Dimeşk Kütüphanesinde iken, bir örneği hâlen İstanbul'da bulunan Millet Kütüphanesinde mevcuttur. Ayrıca ed-Dûrî'nin fıkha dâir "es-Sünen"i ile "Eczâü'l-Ku'ran" adlı eserleri bulunmaktadır. ¹¹⁰

ed-Dûrî'nin kıraat ilmindeki hocalarından İsmâil b. Ca'fer (ö. 180/796) başta olmak üzere Yahyâ b. Ebû Kesîr (ö. 129/747), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi kendisine akrân sayılan âlimlerden istifâde etmiş, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878), Fadl b. Şâzân (ö. 260/874) gibi âlimler de kendisinden rivâyette bulunmuşlardır. ¹¹¹

ed-Dûrînin iki tane tariki vardır. Bunlar Ebu'z-Za'ra (ö. 280/893) ve İbn Ferah'dır. (ö. 303/915) ¹¹²

2.1.5.2. es-Sûsî (السوسي)

Tam adı Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyâd b. Abdillâh es-Sûsî (ö. 261/874)'dir. Kıraat-i Seb'a imamlarından Ebû Amr'ın iki râvisinden birisidir.

Hicri 170 yılında İran'ın Ahvaz şehrine bağlı mahalle olan Sûs'da dünyaya geldi ve buraya nisbet edilerek "es-Sûsî" ismiyle künyelendi. Kıraat ilmindeki rumuzu ise "س" harfi ile gösterilir. ¹¹³

¹⁰⁹ Zehebi, *Â'lâmu'n-Nübelâ*, c. XI. s. 543.

¹¹⁰ Altıkulaç, Tayyar, *D.İ.A.* c. X. s. 5-6.

¹¹¹ Altıkulaç, Tayyar, *D.İ.A.* c. X. s. 5-6.

¹¹² İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr* c. I. s. 123-130. Zehebi, *Ma'rife*, c. I. s. 386, 389.

¹¹³ Zehebi, *Ma'rife*, c. I. s. 390-391.

es-Sûsi ve ed-Dûri sika râviler olup el-Yezidi vasıtasıyla kıraatlerini rivâyet etmişlerdir. es-Sûsi'nin kıraat açısından en önemli özelliklerinden bir tanesinde hocasının kıraatini arzan ve semâen nakletmiş olmasıdır. Bununla birlikte idğâm-ı kebîr uygulamalarıyla meşhur olmuştur. ¹¹⁴

İbnü'l-Cezerî, es-Sûsî'nin kıraat ilmindeki yeri hakkında muharrir olduğunu söyleyerek kendisinin takdir ve beğenisini kazanmıştır. İbn Cerir (ö. 310/928) hocası olan es-Sûsî'nin kıraatini daha sonraki nesillere aktararak hocası es-Sûsî'nin tarîki olmuştur. ¹¹⁵

es-Sûsî, kıraat alanında ve hadis ilminde güvenilir bir zât olarak kabul görmüştür. İbn Hibbân onun biyografisine "es-Sikât" bölümünde yer vermiştir. Ebû Hâtim er-Râzî sâdûk olarak kendisinden bahsetmiş, Nesâî (ö. 303/915) ise kendisinin sika olduğunu rivâyet etmiştir. ¹¹⁶

Ebu Hatim er-Râzi (ö. 277/890) ise, "el-Cerh ve't-Ta'dil" adlı eserinde es-Sûsî'nin sika bir râvi olduğunu dile getirir. ¹¹⁷

es-Sûsî, Hicri 261 senesinin Muharrem ayında Rakka'da vefât etmiştir. es-Sûsî'nin iki tane tarîki vardır: Bunlar İbn Cerîr (ö. 310/928) ve İbn Cumhûr'dur. (ö. 300/912) ¹¹⁸

2.2. Hasan-ı Basri'nin Hayatı ve Kıraat İlmine Katkıları

Tam adı Ebu Said el-Hasan b. Ebi'l-Hasan Yesâr el-Basri'dir. Hicri 21 yılında Medine'de doğmuştur. ¹¹⁹

Kendisi el-Hasan, Ensâr'ın mevlâsı, Said gibi künyelerle tanınmıştır. Seyyidu't-Tâbiîn, Mevla'l-Ensar, Ruûsu'l-Ulemâ ¹²⁰ gibi lakaplarla meşhur olmuştur.

---

¹¹⁴ Dâni, *et-Teysir fi'l-Kıraati's-Seb'a*, thk. Muhammed Ali Beyzun, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985. s. 5. Karaçam, İsmail, *Kur'an'ı Kerim'in Nuzûlü ve Kıraati*, s. 317. Tahsin, Hasan Feyizli, *Kıraati Aşere*, D.İ.B. yay. Ankara, 2016, s. 54.

¹¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Takribu'n-Neşr*, thk. Muhammed Ali Beyzun, Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyye, Lübnan, 2002. c. I. s. 131.

¹¹⁶ Altıkulaç, Tayyar, *D.İ.A.* c. XXXVII. s. 576.

¹¹⁷ Zehebi, *Ma'rife* c. I. s. 390.

¹¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Takribu'n-Neşr*, s. 23.

¹¹⁹ İbnü'l-Cevzi, *Hasan el-Basri*, s. 3. İbn Sa'd, *Tabakât*, c. VII. s. 156.

¹²⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. VII. s. 163.

Dördüncü halife olan Hz. Ali (ö. 40/661) zamanında gençlik dönemini geçirmiştir. Daha sonra ise asıl hayatını şekillendirecek olan Basra'ya gitmiş ve Hicri 110 senesinde Basra'da vefat etmiştir. Hasan-ı Basri'nin bir kızı, Said ve Abdullah isminde iki oğlu bulunmaktadır. Kardeşi olan Ammar'ın ise Allah korkusundan ve ilâhi haşyetten dolayı sürekli ağlayan büyük bir zâhid olduğu rivâyet edilmektedir.¹²¹

Kitaplarda Said isminde başka bir kardeşi daha zikredilmiş ve kendisindende kıraat rivâyetleri nakledilmiştir.¹²²

Kendisinin usul furûğ akrabalarından olan önceki dedeleri hakkında pek bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Bunun nedeni önceki dedelerinin Acem olmalarından kaynaklanmaktadır.¹²³

Bununla birlikte kendisine bir sual sorulmuş ve sorulan soru üzerine “şayet Arap olsaydım bu soruya cevap verirdim” diyerek aslında kendisinin Arap olmadığını belirtmiştir.¹²⁴

Kaynaklara bakıldığında kendisinin çocukluk dönemini Medine'ye bağlı olan ve bugün Vâdi'l-Kurâ denilen bölgede geçirdiği söylenebilir.

Ümmü Seleme'nin kendisinin sütanesi olduğunu, bu sebeple kendisi ile yakinen ilgilenme imkânı bulduğunu ve sütanesi Ümmü Seleme'den kemâlât, hikmet, bilgi, feyz, belağat ve fesahat açısından büyük bir pay aldığını belirtir.

Ümmü Seleme'nin Hasan-ı Basri'yi Hz. Ömer'in huzuruna götürdüğünü ve Hz. Ömer'in “Allahım onu dinde ince görüşlü yap ve onu insanlara sevdire” şeklinde kendisine özel dua ettiği rivâyet edilmektedir.¹²⁵

---

¹²¹ Uludağ, Süleyman, " Hasan-ı Basri " *D.İ.A.* c. XVI. s. 291.

¹²² Demircigil, Bayram, *Hasan Basri Kıraati ve Tefsir İlmine Katkısı*, A.Ü.İ.F. Doktora Tezi, Ankara, 2016. s. 54

¹²³ Aydınli, Abdullah, *Hasan Basri ve Hadis İlmindeki Yeri*, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 8. s. 91.

¹²⁴ Erdem, Mustafa, *Hasan el-Basri'nin Hayatı Eserleri ve Kelami Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 1998. s. 24.

¹²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. VII. s. 157. Zehebi, *A'lâmü'n-Nubelâ*, c. IV. s. 552.

Hasan-ı Basri doğduğunda Ümmü Seleme yaşlı bir kadın olması ve sütünün olma ihtimalinin zayıf olmasına rağmen kaynaklarda onun hasan el-Basri'yi emzirmiş olduğu kayıtlıdır. Hasan-ı Basri küçük bir çocukken çok ağlamış, bunun üzerine Ümmü Seleme'de onu susturmak için memesini ağzına koymuştur. Hikmeti ilahi tarafından memesinden bir kaç damla süt gelmiştir. Ümmü Seleme'den emdiği bir kaç damla sütün onu hikmet sahibi faziletli ve kâmil bir insan olmasında büyük bir rol oynadığını söylemişlerdir.

2.2.1. Gençliği ve İlme Olan Düşkünlüğü

Hasan-ı Basri tâbiîn neslinden olup yaşadığı dönemin öne çıkan âlimlerindedir. O, kendi zamanının ilmi mânâda imamı ve önderidir. Hasan-ı Basri, pek çok sahabînin duasını alma şerefine nâil olmakla birlikte onun fikirleri ile Hz. Ömer'in düşünceleri arasında benzerlik kurulmuştur. Hasan-ı Basri'nin gençlik döneminde hâfız olduğu rivâyet edilir. Sahabenin ileri gelenlerinden olan Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Aişe, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Ebû Musa el-Eş'ari gibi zatlarla görüşerek onların hayatlarına tanıklık etmiştir. Yetmiş Bedir gazisi olmak üzere toplamda beş yüz kadar sahabinin hayatlarına şahitlik ederek onların manevi terbiyelerinden geçmiştir.¹²⁶

O halkın takdirini ve teveccühünü kazanmıştır. Bir gün bir bedevi Basra'ya gelerek "Bu şehrin efendisi kimdir ve hangi sebepten dolayı onu bu makama layık gördünüz?" diye sorduğunda Basra halkı o aradığınız kişi Hasan-ı Basri'dir. Çünkü o insanların elindekine tenezzül göstermemekle kalmayıp aynı zamanda halkın kendisinden ilim ve faziletine ihtiyaç duyduğu insandır" dedikleri rivâyet edilmektedir.¹²⁷

2.2.2. Yetiştirilmesi ve İlmi Kişiliği

Hasan-ı Basri, kendi döneminde gerek zühd ve takva da, gerekse iyilikleri emredip kötülükleri sakındırma hususunda halkın teveccühünü kazanan nevî şahsına münhasır bir âlimdir.¹²⁸

Onu diğer âlimlerden ayıran en önemli özelliği ise sütanesi olan Ümmü Seleme tarafından yetiştirilmesidir.¹²⁹

Ayrıca hem Arapça'yı fasih olarak konuşabilen, hem de Arap dili ve belâğatına son derece hâkim bir âlimdir.¹³⁰

---

¹²⁶ Uludağ, Süleyman, "Hasan-ı Basri" *D.İ.A.* c. XVI. s. 291.

¹²⁷ İbnü'l-Cezvi, *Hasan el-Basri*, s. 14.

¹²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. VII. s. 157.

¹²⁹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakatu'l-Aşfiya*, Dâru'l-Fikr, Mektebetu'l-Hanci, Kahire, 1996, c. I. s. 163.

¹³⁰ Ebû Osman Amr b. İbn Bahr el-Cahız, *el-Beyan ve'-Tebyin*, Mektebetu'l-Hanci, Kahire, 1998, c. I. s. 163.

Büyük mezhep İmamı imâmı Şâfi (ö. 204/820) ise ‘‘Şayet Kur'an Hasan-ı Basri'nin diliyle inmiş olsaydı bunu Arap dili ve beleğatı hakkındaki hâkimiyeti üzerine söylemiş olurdu’’ diyerek kendisinin bu konudaki otoritesini tescillemiştir.

O, takva sahibi olanların önderi, hakkın yeryüzündeki halifesi, tasavvuf ehlinin imamı gibi manevi sıfatlarla öne çıkarılmıştır.¹³¹

Kendisinin pek çok ilim halkası olduğu rivâyet edilir. Ebû Katâde (ö. 54/674) ise onun hakkında ‘‘rey ve içtihad bakımından Hz. Ömer'e bu kişiden ziyâde benzeyen başka kimse bilmediğini’’ rivâyet etmiştir.

Ebû Bürde, (ö. 103/721) kendisi hakkında ‘‘Amel ve fazilet bakımından peygamberimizin sahabesine kendisinden daha çok benzerlik gösteren birisine rastlamadığını’’ belirterek kendisinin ne denli faziletli bir âlim olduğuna dikkat çekmiştir.¹³²

İslâmi ve pozitif ilimlerde şuyû bulmuş birisi olarak tanınan meşhur bir âlim Fahreddin er-Râzi'nin (ö. 606/1210) şöyle söylediği rivâyet edilir. ‘‘O kendi dönemindeki kimselere göre beş hususda öne çıkmıştır: Amel etmediği şeyi söylememesi, sakındığı şeyden titizlikle kaçınması, kendisine bahşedilen ilmi başkaları için sarf etmesi, Allah'ın kendisine verdiği ilim sayesinde başkalarına muhtaç olmaması ve riyâdan sakınmasıdır.’’¹³³

O kendi döneminde Kur'an ilimleri; tefsir, fıkıh, hadis, kelam, tasavvuf gibi temel İslam bilimlerinin hepsinde tartışmasız otorite kabul edilmiştir. Dini ilimlerde akla ve tefekküre önem verdiği gibi naklede önem vermiş ve nakli asli bir unsur olarak görmüştür.¹³⁴

Ona göre akıl yürütme eylemini gerçekleştirmek ve tefekkür sonucu öğretilen bilgiye itibar ederek yaşamak dini bir yükümlülüktür. Kendisi zühd makâmı ile yakîni elde etmekle kalmayıp, yakîn makamına da tefekkür sayesinde ulaşmıştır.

135

---

¹³¹ Muhammed Muhtar Veled Ebbah, *Tarihu'l-Kıraat fi Meşrik ve'l-Mağrib*, Fas, 2001. s. 112.

¹³² İbn Sa'd, *Tabakât*, c. VII. s. 161-163.

¹³³ Râzi, Fahrüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer İbn Hasen İbn el-Huseyin, et-Teymi, *Mefatihü'l-Ğayb, Dâru'l-İhyau't-Turasi'l-Arabi*, Beyrut, 1420, c. II. s. 402.

¹³⁴ Kudat, Mehmet, *Hasan el-Basri Hayatı İlmi Kişiliği ve Kelam İlmindeki Yeri*, Çıra yay. İstanbul, 1. Baskı, 2008. s. 74.

¹³⁵ Kudat, Mehmet, *a.g.e.* s. 74.

2.2.3. Hocaları ve Eserleri

Hasan-ı Basri'nin yaşadığı dönem itibarıyla sahabe ile birlikte olmuş, onların ilim meclislerine katılarak kendilerinden istifade etmiştir. Kendisinin hadis rivâyet zinciri ve başlıca eserleri şu şekilde sıralanmıştır:

Osman b. Affan (ö. 35/655), Ali b. Ebû Talip, (ö. 40/660), Ebû Musa el-Eş'ari (ö. 44/655), Abdurrahman ibn Semure (ö. 50/670), İmran b. el-Huseyin (ö. 53/673), Ebû Hureyre (ö. 58/676), Aişe bint Ebubekir (ö. 58/677), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Enes b. Mâlik (ö. 93/712).¹³⁶

1. *Nuzûlu'l-Kur'an:*

Hasan-ı Basri'ye nispet edilmekle birlikte bugüne kadar varlığını sürdürememiş olan bu eser adından da anlaşılacağı gibi Kur'an'ın nüzulüne dair rivâyetleri zikretmektedir.¹³⁷

2. *el-Adedu Ayi'l-Kur'an:*

Hasan-ı Basri'ye izâfe edilen Kitabu'l-Aded fi'l-Kur'an ismiyle anılır. Kur'an ayetlerinin numaralandırmasına dâir bu eser günümüze ulaşamamıştır.¹³⁸

3. *Şurüatu'l-İmâme:*

Hasan-ı Basri ile vasıflandırılan ve namazın içindeki rukunlar konusunu ihtivâ eden bu eserin günümüzde Süleymaniye Kütüphanesinde halen bir nüshası mevcuttur.¹³⁹

4. *ez-Zühd:*

Hasan-ı Basri'ye atfedilen, kendisinin manevi hayatını ve ibadet esasları ihtivâ eden bir eserdir.¹⁴⁰

2.2.4. İlmî Şahsiyeti ve Büyüklüğü

Hasan-ı Basri Arap dili ve belâğatı ve kıraat başta olmak üzere İslami ilimler hususunda son derece vukûfiyeti olan bir âlimdir. Bu konuyu Mehmet Kubat "Hasan el-Basri Hayatı İlmî Kişiliği ve Kelam İlmindeki Yeri" adlı kitabında şöyle nakleder:

¹³⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. VII. s. 157.

¹³⁷ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 40.

¹³⁸ Sezgin, Fuat, *Tarihu'l-Turasi'l-Arabi*, c. I. s. 50.

¹³⁹ Uludağ, Süleyman, *D.İ.A.* c. XVI. s. 292.

¹⁴⁰ Uludağ, Süleyman, *D.İ.A.* c. XVI. s. 292, 293.

“Onun hem kendi zamanında var olan bütün akli ve nakli ilimlerde, hem de Arap dili ve belâgatinde otorite olması Mevâli olması ile ilişkilendirilmiştir. Nitekim Mevâlilik kurumunun işlevselliğine baktığımız zaman bu durumun Hasan-ı Basri'nin yetişmesindeki etkisi rahatlıkla gözlenebilir. Bilindiği üzere Emevi döneminde Arap olmayan bütün Müslümanlara “Mevâli” deniyordu. Bu kimseler hukuki konuları açısından özgür insanlardı ve sanat, ev işi, çiftçilik ve öğretim işlerinde çalışıyorlardı. Câbiri'nin belirttiği gibi o dönemde kabile Aristokrasisi ilim ve derinleşmenin Kureyşliye yakışmadığını düşünüyordu. Bu nedenle Mevâli olanlar saygın bir sosyal merteye, dolayısıyla otoritenin her bir türünü kazanabilecekleri biricik alanın “ilim alanı” olduğunu çok erkenden kavramışlardı. Böylelikle onların çoğu dinde derinleşmeye, Hz. Peygamber'in haberlerini ve hadislerini toplamaya yönelmiştir. Çok geçmeden bunlar sahabe kuşağından sonra ilim alanında belirginleşmiştir.”¹⁴¹

Kendisi sadece Arap dili ve belâgatinde derinleşmekle kalmamıştır. Aslen İranlı olup, Fars soyundan geldiği için kendisinin Farsça'ya da hâkim olduğu rivâyet edilir.¹⁴²

Aynı zamanda iyi bir hatip olan Hasan-ı Basri kısa süre içerisinde ilmi derinliğe ulaşmış ve etrafında hızla tanınmıştır. Ayrıca kendisi garib kelimeleri titizlikle seçmiş, bundan dolayı da kendisini meşhur şair ve edebiyatçı olan Ru'be İbn el-Accac'a (ö. 145/762) benzetmişlerdir.¹⁴³

Hasan-ı Basri Arap dili belâgatı ile Kur'an arasında oluşturduğu sıkı bir kurmuştur. Kurduğu bu irtibat kendisinin ayetleri tefsir etmesinde de açıkça görülmektedir. Kur'an'ın içinde yer alan garîb kelimeleri tefsir etmek amacıyla verdiği manalar kendisinden sonra gelen müfessirler tarafından onun öncü olarak kabul edilmesine sebep olmuştur.

Mekki b. Ebû Talib'e (ö. 437/1045) isnâd edilen "el-Umde fi Garibi'l-Kur'an" isimli eserinde garîb kelimelere değinerek mukâyesesini yapmıştır. Bununla birlikte şâz kıraatleri Arap yarımadasında hayat bulan kıraat ekollerini

---

¹⁴¹ Kubat, Mehmet, a.g.e. s. 88.

¹⁴² Kubat, Mehmet, a.g.e. s. 88.

¹⁴³ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. VII. s. 166.

uygulamalarıyla birlikte bilmesi, kendisinin Arapça'ya ve kıraatlere ne kadar vâkıf oluşunun bir başka göstergesi olarak kabul edilmiştir. ¹⁴⁴

2.2.5. Tefsir İlmindeki Yeri

Hasan-ı Basri tabîinin önde gelen mutasavvıf ve müfessirlerinin arasında gösterilmiş, bil hassa İlmü'l-kıraatta sahabenin önde gelen tefsircilerinden olan İbn Abbas ve Enes b. Malik'in ilim halkalarına oturmuştur. ¹⁴⁵

Öğrencilerinin arasında ise Katade b. Diâme (ö. 118/735) ve Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) gibi zâtlar gelmektedir. ¹⁴⁶

O, Kur'an'ın bütününe tefsir etmiş ve insanlara Kur'an'ın hakikatlerini anlatmıştır. Bir yandan Kur'an'ı, Kur'an ve sünnet ile tefsir etmiş, diğer yandan da kıraat alanında farklı rivâyetleri toplamak sûretiyle lügat taraması yaparak ayetlere oldukça geniş izahâtlarda bulunmuştur. ¹⁴⁷

2.2.6. Kıraat İlmindeki Yeri

Hasan-ı Basri, tefsir ilminin yanı sıra kıraat ilminde de şöhret bulmuştur. Kıraat ilmini Ebû Musa el-Eş'ârî'nin Hitan b. Abdullah er-Rakkâşi tarikiyle almakla birlikte Hz. Ömer'in isnad zinciri ile Ebu'l-Aliyye'nin rivâyetlerini de almıştır. ¹⁴⁸

Çoğunluğu Arap yarımadasında hayatlarını sürdüren kabileler vâsıtasıyla kıraatinin o bölgede yaşayan insanlar tarafından bilinip şöhret derecesine ulaşması sebebiyle toplum nezninde itibar görmüştür. Arap dili ve gramerine vukûfiyeti ve kıraat alanında mâhir bir üstad oluşu kendisinin kıraat ilmini ne kadar iyi bildiğini gösteren bir kanıt olarak şuyû bulmasına sebep olmuştur. ¹⁴⁹

Bununla birlikte kıraatinin şâz kıraatler içinde olmasını gerektirecek bir takım önemli sebeplerden bahsedilebilir. İbnü'l-Cezeri ve Ebû Ali el-Ehvâzî kendisine ulaşan isnadları sahih bulmayarak bu isnadların arz metodu ile değil de semâ metodu ile geldiğini nakletmektedirler.

---

¹⁴⁴ Birışık, Abdülhamid, "Hasan Basri" *D.İ.A.* c. XVI. s. 302.

¹⁴⁵ Zehebi, *A'lâmu'n-Nubelâ*, c. IV. 580, 581.

¹⁴⁶ Birışık, Abdülhamid, "Hasan-ı Basri" *D.İ.A.* c. XVII. s. 301.

¹⁴⁷ Levent, Etem, *Tefsiru'l-Hasani'l-Basri veTefsir İlmindeki Yeri*, Doktora Tezi, A.Ü.İ.F. Ankara, 1978, s. 17.

¹⁴⁸ Birışık, Abdülhamid, "Hasan-ı Basri" *D.İ.A.* c. XVI. s. 302.

¹⁴⁹ Birışık, Abdülhamid, "Hasan-ı Basri" *D.İ.A.* 1997, c. XVII. s. 302.

Diğer bir rivâyette ise kendisinin kıraatinin sahih kıraatlerin şartları arasında zikredilen senedin muttasıl bir şekilde gelmesi, Hz. Osman Mushafına ve Arap dili ve beleğatına uyum sağlaması kriterlerine örtüşmeyen bir takım hususlar barındırdığı, bu sebeple kıraatinin şâz kıraatler başlığı adı altında değerlendirmek gerektiğini bildirilmiştir.¹⁵⁰

Kastallânî'nin meşhur eseri olarak kabul edilen "Letâifu'l-İşârât li Fünûni'l-Kırâât" ve Muhammed ed-Dimyati'ye ait olan "İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kıraati Erbeate Aşera" adlı eserde kıraat-i aşere imamlarına ve dört tane şâz kıraat imamının okuyuşları da ilave edilmiş ve Hasan-ı Basri kıraat imamlarının on üçüncüsü olarak kabul edilmiştir.¹⁵¹

Şâz kıraatler konusunda günümüze ulaşmış meşhur eserlerin arasında ise ibn Hâleveyh'e nisbet edilen "el-Muhtasar fi Şevâzzi'l-Şur'ân" ve İbn Cinni'nin "el-Muhtesab" gibi eserler vardır. Bu eserlerde Hasan-ı Basri'nin kıraatinden birçok örneğe yer verilmiştir.

Bakara sûresinin 102. ayetinde yer alan وَمَا أَنْزَلَ عَلَى الْمَلَائِكِ بِيَابِلَ هَارُوتَ cümlesinde yer alan " الْمَلَائِكِ " kelimesini " الْمَلَائِكِ " şeklinde (ل) harfini kesra kumuştur. Hasan-ı Basri'ye göre ayette geçen " الْمَلَائِكِ " kelimesi iki melek olmayıp, iki hükümdar manasına gelmektedir.¹⁵²

İbn Kuteybe, ilgili ayeti "İki melik" şeklinde okumuş olmakla birlikte cemi kurrâ'dan ona uyan olmamış ve bu şekilde ayeti okuyup mânâ vermemişlerdir.¹⁵³

İbn Abbas (ö. 68/687), Dahhâk (ö. 105/723) gibi sahabeden önde gelenler ise ayette yer alan (الْمَلَائِكِ) lafzını "İki hükümdar" şeklinde okumakta bir beis görmemişlerdir.¹⁵⁴

2.2.7. Hadis İlmindeki Yeri

Kendisinin hadis alanında ilmi bir disiplin içerisinde bulunduğunu söylememiz mümkün görünmemektedir. Çünkü o kendisine sorulan sualleri Kur'an

---

¹⁵⁰ Birışık, Abdülhamit, "Hasan-ı Basri" *D.İ.A.* 1997, c. XVI s. 301, 303.

¹⁵¹ Dimyâtî, *İthâf*, c. I. s. 76.

¹⁵² Ebu'l-Beka el-Ukberi, *İrabu'l-Kıraati'l-Şâzze ve Tevcihumâ*, thk, Muhammed es-Seyyid Ahmed Ezuz, Beyrut, 1996, c. I. S. 192.

¹⁵³ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, çev. Hayri Kırbaoğlu, Ankara, 1989, s. 296.

¹⁵⁴ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Muhtesab fi Tebyini Vucûhi Şevâzzi'l-Kırâati ve'l-İdâhi Anhá*, Vezâratu Evkâf yay. 1999. c. I. s. 185.

ve sünnet eksenli tespitini yaptıktan sonra çözümleme yöntemine gitme yolunu tercih etmiştir. ¹⁵⁵

O, Hz. Ali, Hz. Aişe, Enes b. Malik, Ebû Hureyre, Abdurrahman b. Semure gibi peygamberimizden doğrudan hadis rivâyet eden sahabelerin hadis silsilesine katılmıştır. Hadis ulemâsı mutlak olarak "Hasan" ismini zikrettiklerinde ise onu kast etmişlerdir. ¹⁵⁶

2.2.8. Fıkıh İlmindeki Yeri

İnsanların dini konularda çıkmaza düştüğü durumlarda kendisine müracaat etmesi onu halkın nazarında yükseltmiş, Kur'an ve hadislere hâkimiyetini fihhi problemleri çözmedeki mahareti ile birleştirmiştir. ¹⁵⁷

Fihhi meseleleri incelerken ise Kur'an'ı lafız mânâ bütünlüğü ile almış ve ona göre de hüküm istinbât etmiştir. ¹⁵⁸

Hasan-ı Basri, fakihi şöyle tanımlamıştır: “Dünyada zühd hayatını yaşayan, ahiret hayatını ön planda tutan, ibadetlerini istikamet üzerine yapan, insanlardan bir şey beklemeyen, Allah'ın kendisine öğrettiği hikmet ve irfanı etrafındakilerle paylaşan, her an ve nefesinde Allah'ı unutmayan ve ona hamd eden kişidir.” ¹⁵⁹

Humejd et-Tahvil (ö.140/759) kendisinden bahsederken “Pek çok fakihe rastladım ama zühd ve takvada, erdem ve hikmette kendisinden daha olgunu görmedim” diyerek kendisinin fıkıh ve tasavvuf alanında ne derece yetkin bir âlim olduğunu vurgulamıştır. ¹⁶⁰

2.2.9. Tasavvuf İlmindeki Yeri

Hasan-ı Basri'nin ilmi yönünün ağırlıklı olarak öne çıkan taraflarından birisi de kendisinin mutasavvıf oluşudur. Ondan zamanla farklı tasavvuf silsileleri hâsıl olmuş, bu silsileler Huzeyma b. Yeman ile Hz. Peygamber'e intikal etmiş ve Hâris el-Muhasibi ile de günümüze ulaşmıştır. Daha çok kuzey Afrika'da görülmekle

---

¹⁵⁵ Tahsin, Görgün, “Hasan-ı Basri” *D.İ.A.* İstanbul, 1997, c. XVI. s. 294.

¹⁵⁶ Aydınli, Abdullah, “*Hasan Basri ve Hadis İlmindeki Yeri*” A.Ü.İ.F. Dergisi, sy. 8. 1992.

¹⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. VII. s. 176.

¹⁵⁸ Levent, Etem, a.g.e. s. 166.

¹⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. VII. s. 177.

¹⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzip*, Dâru'l-Fıkr Beyrut, 1984, c. II. s. 233-235.

birlikte kendisinden bir silsile zinciri daha var olmuş ve şu silsile ile Rasûlullah'a (s.a.v.) ulaşmıştır. ¹⁶¹

Ma'rûf el-Kerhi (ö. 200/827) → Davud et-Tâi (ö. 165/781) → Habib el-Acemi (ö. 120/739) → Hasan-ı Basri (ö. 110/728) → Hz. Ali (ö. 40/661) → Rasûlullah (s.a.v.) ¹⁶²

---

¹⁶¹ Uludağ, Süleyman, Hasan-ı Basri, *D.İ.A.* c. XVII. s. 292.

¹⁶² Uludağ, Süleyman, Hasan-ı Basri, *D.İ.A.* c. XVII. s. 292.

İKİNCİ BÖLÜM

3. EBÛ AMR B. EL-ALÂ İLE HASAN-I BASRÎ'NİN KIRAATİNDEKİ USÛL MUKÂYESELERİ

Araştırmamızın da gövdesini oluşturan Ebû Amr ile Hasan-ı Basri kıraatlerinin usûl açısından değerlendirmesini yapmadan önce her iki kıraat âliminin Basra'lı olmalarından dolayı Basra hakkında bilgi vermenin ve doğru olacağı kanaatindeyiz.

3.1. Basra'nın Tanıtımı

Basra, sözlükte "katı, sert yer" manalarına gelen Arapça bir kelimedir. Bununla birlikte Basra kelimesi "hayvanların tırnaklarını kopartan, sert büyük bir taşlık" anlamlarında da kullanılmıştır.¹⁶³

Basra'da özellikle şehir merkezleri diyebileceğimiz ortak alanların olduğu, insanların buluştuğu, önemli kararların alındığı meclisler vardı. Bu meclisler zamanla genişleyerek "el-Mibred" ismiyle anılan ve panayırlar düzenlenen merkezler haline dönüştü.¹⁶⁴

Ukâz panayırında Kâbe'nin duvarına şairlerin şiirlerinin asıldığı gibi "el-Mibred"de de bedevi şâirlerle yerleşik hayatta yaşayan şâirleri bir araya gelerek şiirlerini tanıtıyorlar ve insanların kaynaşmalarını sağlıyorlardı.¹⁶⁵

Corci Zeydan Basrayı şu şekilde tarif etmektedir: *'Basra'nın içinde farklı kabileler vardı ve şehir bu kabilelere göre ayrılıyordu. Bu kabilelerin birbirleriyle olan etkileşimi, nüfusun zamanla artışına bağlı olarak ilmi ve zihni bir akım ortaya çıkmaya başladı. Bu alanlarda tarih ve kültür mirası ile birlikte zamanla zenginleşerek ilmi konuların istişâre edildiği, müzakerelerin yapıldığı ve ilim meclislerinin kurulduğu yerler haline dönüştü. Buralarda yetişen âlimler gittikleri bölgelerde büyük bir çıkış açarak ilim meclisleri inşâ ettiler.'*¹⁶⁶

¹⁶³ Bakır, Abdülkadir, *İslam Ansiklopedisi*, D.İ.B. İstanbul, 1992. Basra md. c. V. s. 109, 114.

¹⁶⁴ Zeydan, Corci *Tarihu'l-Adâbi Luğati'l-Arabiyye*, nşr. Şevki Dayf, Kahire, 1954. c. I. s. 200.

¹⁶⁵ Mehdî el-Mahzûmi, *el-Ferâhidî Abkârî Mine'l-Basra*, 2. Baskı, Dâru'ş-Şu'ûni's-Sekâfiyyeti'l-Âmme, Bağdat, 1989, s. 21.

¹⁶⁶ Mahzûmi, *a.g.e.* s. 13, 14.

Yerleşik Araplarla bedevilerin etkileşimlerinden dolayı bedevilerin dilleri fasih yapısını kayberek zamanla bozulmaya başladı. Orijinal Arapça'ya ulaşmak isteyen dilciler şehir merkezlerinden uzaklaşıp bedevilerin yaşadığı çöllere giderek henüz fitratları bozulmamış ve herhangi bir noksanlık bulunmayan dillerini muhafaza etmeye çalıştılar.¹⁶⁷

Bedeviler şehir hayatının etkileşiminden kendilerini soyutlayarak şehrin yabancı unsurlarından uzak bir şekilde farklı bir hayat sürmelerinin doğal sonucunda dillerini korumuşlar ve Basra dil mektebinin kurulmasında etkin rol üstlenmişlerdir.¹⁶⁸

3.1.1. Arapların Dil Kökeni ve Gelişim Süreci

Arapların dil kökeni çok eski kültürlere dayanır. Araplar nahiv kurallarını tespit etmeden önce de özellikle şiir ve hitâbet alanlarında çalışmalar yapmış, eserler vermişlerdir.¹⁶⁹

İlk dönemden itibaren İslam coğrafyasında fetihlerin gerçekleşmesine paralel olarak yüz ölçümü genişlemiş ve nüfusun artmasına neden olmuştur. Arapların diğer unsurlarla birlikte yaşaması ile de dil konusunda birtakım asimilasyonların yaşanması kaçınılmaz hale gelmiştir. Basra'da refah seviyesinin bir hayli yüksek olması farklı sanat dallarının gelişmesine imkân sağlayarak Basra'ya adeta yeni bir statü kazandırmıştır. Kazanılan bu statünün doğal sonucu olarak dilde bir etkileşim meydana gelmiş ve lahn'in temelini oluşturan sosyo kültürel sebepler doğal bir sonuca dönüşmüştür. Çölden gelen bedevilerin şehirdeki Araplarla kaynaşarak onların dillerinden etkilenmeleri sonucunda Araplar fasih dillerinden uzaklaşmış ve dillerindeki orjinellik kaybolarak zamanla Arapların fesehatlarında birtakım hatalar ortaya çıkmıştır. Bu hatalar zamanla yayılarak aralarında şair ve hatiplerin bulunduğu meclislere bile sirâyet eder hale gelmiştir. Bozulmalar ilk olarak kelimelerde vuku bulmuş, zamanla i'râb başlığı adı altında "lahn" dediğimiz hatalar olarak kendisini göstermiştir.¹⁷⁰

---

¹⁶⁷ Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi yay. Erzurum, 2001. s. 8.

¹⁶⁸ Temel, Ali, *Dil Bilimsel Tefsirlerde Kıraatlere Yaklaşım*, Ankara Okulu yay. Ankara, 2017, s. 118.

¹⁶⁹ Yavuz, Mehmet, *İbn Cinni Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, A.Ü.İ.F. Doktora Tezi, Erzurum, 1996. s. 3.

¹⁷⁰ Yavuz, Mehmet, *a.g.e.* s. 3.

Bu ve buna benzer gelişmeler Kur'an'ın yanlış okunmasına kadar ilerlemiş, Mevâli ve Acemlerin Kur'an'ı doğru okuyup anlayabilmeleri için belirli bir kâidelerin ortaya çıkışını zorunlu hale getirerek nahiv ile ilgili kuralların doğmasına ve tedvîn çalışmalarının Basra'da vücut bulmasına zemin hazırlamıştır.¹⁷¹

Yapılan bu Tedvin çalışmaları Hicri ikinci asırdan itibaren Basra dil mektebinin temellerini oluşturmuştur. Bu dil mekteplerinin öncelikle Basra ardından da Kûfe'de olmasında bu tedvin çalışmalarına hatırı sayılır bir katkı sağlamıştır.¹⁷²

Kur'an harflerinin noktalanması ise Haccac'ın (ö. 95/714) emri ile Nasr b. Âsım (ö. 89/718) tarafından yapılmıştır.¹⁷³

3.1.2. Basradaki İlk Nahiv Âlimleri ve Eserleri

Basra'nın ilmi bir merkez oluşu ile birlikte Basra'da pek çok nahiv âlimi yetişmiştir. Bu âlimlerden bir tanesi de Basra dil okulunu kuran Abdullah b. İshak el-Hadremi'dir. (ö. 117/735) O, hem büyük bir kıraat âlimi, hem de nahiv alanında sebep sonuç ilişkisi kuran ve "Hemze" konusunda ilk eser telifi yapan âlimdir. Kendisi pek çok kıraat âlimi yetiştirmiştir. Yetiştirdiği âlimlerin arasında Ebû Amr'ın da olduğu rivâyet edilir.¹⁷⁴

Fetihlerin yapılması ve İslâm topraklarının genişlemesiyle birlikte sahabe farklı bölgelere yerleşmiştir. Sahabe gittikleri yerlere Hz. Peygamber'den aldıkları kıraatleri götürerek oradaki insanlara kıraat ilminin inceliklerini öğretmişlerdir. Zeyd b. Sabit ve Enes b. Malik Basra'ya gitmiş ve Basra ekolünün oluşmasında büyük katkıları olmuştur.¹⁷⁵

Basra dil mektebinin Kur'an'ı harekelendirme ve noktalama faaliyetleri Kûfe dil mektebinden önce gelişmiştir.¹⁷⁶ Dil konusundaki çalışmalar Hicri II. asrın son çeyreğinden itibaren Basra'dan Kûfe'ye doğru intikal etmiş ve Kûfe ekolünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bu zemini hazırlayan sebeplerin arasında sosyoekonomik ve kültürel farklar, şehir merkezlerinin doğal konumları ile refah seviyeleri ve buna bağlı olarak

---

¹⁷¹ Emin, Ahmed, *Fecru'l-İslam*, Dâru'l-Kitabu'l-Arabiyye, Beyrut, 1969, s. 169,170, 183.

¹⁷² Zübeydi, a.g.e. s. 22.

¹⁷³ Çağıl, Necdet, *Basra İmamlarının Kıraatleri ve Hüccetleri*, A.Ü.İ.F. Doktora Tezi, Erzurum, 1995, s. 51.

¹⁷⁴ Corci, Zeydan, a.g.e. c. I. s. 115.

¹⁷⁵ Çağıl, Necdet, a.g.e. s. 51-52.

¹⁷⁶ Mahzûmi, a.g.e. s. 65.

karakteristik yapılarının farklı oluşunu sıralıyabiliriz. Bu farklılıklardan dolayı ilk dönemlerde hafif şekilde başlayan tartışmalar bir yandan Kisâi ile Sibeveyh arasında şöhret bulurken, bir yandan da Hicri III. asrın sonlarına doğru farklı dil mekteplerinin doğuşuna neden olmuştur.¹⁷⁷

3.1.3. Basra Dil Mektebinin Temsilcileri ve Özellikleri

Basra dil mektebinin kaynağı Hicaz'dır. Bu mektebin ortaya çıkışında Mudâr kolu ve ona bağlı olan Temîm kabîlesinin lügatinin rolü çok büyüktür. Çünkü Temîm kabîlesinde Ebû Amr'ın kıraatinde önemli ve öncelikli yere sahip olan idgâm-ı kebîr ve imâle gibi tecvid kâideleri diyebileceğimiz okuyuşlar mevcuttur.¹⁷⁸

Basra dil mektebi dediğimizde aklımıza ilk gelen önemli simaların başında Abdullah b. İshak el-Hadremî gelmektedir. Bununla birlikte Basriyyûn ismiyle anılan dilciler öne çıkmış, Asmâi, Halil b. Ahmed, İbn Sirin gibi âlimler de bu dönemde yetişmişlerdir.¹⁷⁹

Basra dil mektebine mensûp dil bilimcilerin en önemli özelliği ise semâ yöntemini tercih etmeleridir. Basra dil mektebine mensup dilciler dillerinin orijinal telaffuzunu ilk günkü gibi canlı tutmuş, yabancı unsurların asimile ve bozulmalarından kendilerini koruyarak çöllerde dillerini muhafaza etmişlerdir. Ana merkeze semâyı oturtuktan sonra cümle yapılarındaki kelimelerin ref, nasb ve cer durumlarını inceleme yoluna gitmişlerdir. Sahihlik ile örtüşmeyen veya sahihliğinde şüphe edilen bir örneğe rastladıklarında ise öncelikle yorum getirme yoluna gitmişler, şayet bu methodla sonuç alamadıkları takdirde o kıraatin şâzlığına kanaat getirmişlerdir.¹⁸⁰

3.2. Ebû Amr b. el-Alâ ve Hasan-ı Basri Kıraatlerinin Usûle Ait Özellikleri

“Asl” kelimesinin cemî’si olan usûl lafzı, kıraat literatüründe Kur’an’daki anlamı değiştirmeyen fonetik farklılıklar dediğimiz nakil, vakf, vasl, imâle, ibdâl,

---

¹⁷⁷ Yavuz, Mehmet, a.g.e. s. 14.

¹⁷⁸ Çağıl, Necdet, a.g.e. s. 52.

¹⁷⁹ Bakır, Abdülkadir, a.g.e. s. 110-111.

¹⁸⁰ Yağan, Halit, *Basra Dil Mektebi ve Başlıca Temsilcileri*, A.Ü.İ.F. Doktora Tezi, 2002. s. 264. Yavuz, Mehmet, a.g.e. s. 16-17.

iskân, işbâ, ihtilâs gibi harflerin gerek telaffuz gerekse ses ve kıraatdaki değişiklikleri kapsamaktadır.¹⁸¹

Biz ise bu bölüme başlamadan önce tezimizin ana konusunu oluşturan ilgili kıraat imamlarını fonetik farklılıkları açısından kıyas etmeden önce kıraatlerin ortak özelliklerini taşıyan istiâze, vasl, vakf, vasl'ı evvel kat'î sâni, kat'ı evvel vasl'ı sâni, vasl'ı kül, kat'ı kül, vasl bilâ besmele, sekt bilâ besmele konularına değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

3.2.1 İstiâze

İstiâze, lugatta "sığınma, tutunma, yardım dileme" anlamlarına gelir. Kur'an'da olmamasına karşın haber ifadesiyle bir dua olan istiâzenin çeşitli vezinleri olmakla birlikte cemi kurrâ arasında (أعوذ بالله من الشيطان الرجيم) ifadesidir.¹⁸²

İstiâze'nin kıraati hususunda cemi kurrâ ittifak edememişler, bazı kıraat imamları cehren okumayı tercih ederken, Nâfi'den ulaşan bir tercihte Kur'an'ın her yerinde istiâze'yi hafî olarak okumayı tercih etmiştir. Ağırlıklı görüş ise istiâze'nin sesli kıraat edilmesidir.¹⁸³

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم
أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم
أعوذ بالله من الشيطان
أعوذ بالله من الشيطان الرجيم ان الله هو السميع العليم
أعوذ بالله العظيم السميع العليم من الشيطان الرجيم
أعوذ بالله من الشيطان الرجيم واستفتح الله وهو خير الفاتحين
أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم ان الله هو السميع العليم
أعوذ بالله العظيم وبوجهه الكريم وسلطانه القديم من الشيطان الرجيم

¹⁸¹ Dağ, Mehmet, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, A.Ü.İ.F. Doktora Tezi, Erzurum, 2002, s. 57.

¹⁸² Fırat, Yavuz, a.g.e. s. 40.

¹⁸³ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. I. s. 252. Dâni, *et-Teysir*, s. 17.

Cemi kurrâ'nın kitap ve sünnete uygunluğu yönünden bu istiâze'yi tercih etmesinin nedeni ise bu veznin (فَأَدَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) ayetinde yer alan istiâze'yi muhtâr görüş olarak kabul etmesidir. ¹⁸⁴

3.2.1.1. Vasl (وصل)

Lugatta "geçmek, birleştirmek" anlamlarına gelmekte olup kıraat ıstılahında ise bir kelimeyi kendisinden sonraki kelimeye kuralları çerçevesinde ulayarak okumak demektir. ¹⁸⁵

3.2.1.2. Vakf (قطع)

Lugatta "söz söylemekten veya bir iş yapmaktan geri durmak" anlamlarına gelen vakf, kıraat ıstılahında ise Kur'an okumayı sürdürmek niyetiyle herhangi bir nedenle soluk alıp verecek kadar bir süre kıraat edilmekte olan kelimenin üzerinde durmak demektir. ¹⁸⁶

3.2.1.4. Vasl'ı Evvel Kat'î Sâni

İstiâze'yi besmele ile birleştirdikten sonra vakf edip diğer sûre'ye geçmektir.

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ 187
وصل اول قطع ثاني

3.2.1.5. Kat'î Evvel Vasl'ı Sâni

İstiâze'yi okuyup vakf ettikten sonra besmele'yi sûre'ye birleştirmektir.

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
قطع اول وصل ثاني

¹⁸⁴ Nahl,16/ 98. Dâni, *et-Teysir*, s. 17.

¹⁸⁵ Güllü, Sıtkı, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmî*, Huzur yay. İstanbul, 2005. s. 441.

¹⁸⁶ Güllü, Sıtkı, a.g.e. s. 434.

¹⁸⁷ Fatıha, 1/1.

3.2.1.6. Vasl'ı Kûl

Kârî'nin ilk okuduğu sûrenin son ayetini kendisinden sonra gelen başka bir sûre'nin ilk ayetine besmele ile birleştirerek okumasına vasl'ı kûl denir. ¹⁸⁸

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
————— وصل ————— وصل ————— وصل كل

3.2.1.7. Kat'ı Kûl

İstiâze'yi okuyup durmak, besmele'yi okuyup durmak, ardından da diğer sûre'ye geçmektir. ¹⁸⁹

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
————— قطع ————— قطع ————— قطع كل

3.2.1.8. Vasl Bilâ Besmele

Kârî, ilk okuduğu sûre'nin son ayetini kendisinden sonra gelen başka bir sûrenin ilk ayetine besmele çekmeksizin okumasına vasl bilâ besmele denir. ¹⁹¹

192 إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ
————— وصل بلا بسمله

3.2.1.9. Sekt Bilâ Besmele

Kârî, tilavet ettiği ilk sûrenin son ayetini ikinci sûre'nin birinci ayetine sekt ¹⁹³ yaparak tilâvet etmesidir.

¹⁸⁸ Eğin, Osman, *Ebû Amr ve Kıraati*, D.E.Ü.İ.F. Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1996. s. 45.

¹⁸⁹ Bkz. Fırat, Yavuz, a.g.e. s. 173.

¹⁹⁰ Fâtiha, 1/1.

¹⁹¹ Eğin, Osman, a.g.e. s. 46.

¹⁹² Enfal, 8/75.

¹⁹³ **Sekte:** Tilâvet esnasında nefes almaksızın sesi bir müddet kesmektir Bkz. Fırat, Yavuz, a.g.e. s. 129.

3.2.2. Medler

Kelime olarak "arttırma, çekip uzatma" anlamlarına gelen (مد) lafzı tecvid istilahında çekilme şartlarını taşıyan herhangi bir harfin seslendirilmesi sırasında sesin harfin harekesi doğrultusunda med harflerinden birisi ile belirli bir miktarda uzatılmasıdır.¹⁹⁵

Kıraat litaratüründe meddin tam karşıtı bir kavram vardır ki o da kasr (قصر) olarak ifade edilir. Herhangi bir harfin sesin harekesi doğrultusunda uzatılmasını gerekli kılan âmil ise harf-i meddir.¹⁹⁶ Harfi med üç tane olup bunlar (ا), (و) ve (ي)'dir.

Medler, aslî ve fer'î med olmak üzere kendi içerisinde iki ana bölüme ayrılmaktadır. Med harflerine bitişen veya üzerinde harf-i med olup sebab-i med olmayan medde asli med denir.

Aslî meddin uzatılmasında kıraat âlimleri arasında ittifak vardır ve bunun ölçüsü bir elif miktarına tekâbül eder. Aslî meddin uzatılma ölçüsünden daha fazla uzatılan medde ise fer'î med adı verilir.

Fer'î meddin gerçekleşebilmesi için med harfinden sonra kelimenin kendisinde veya sonrasındaki kelimenin başında uzatılmasını sağlayacak bir med sebebinin bulunması gerekir ki bunlar da iki tane olup Hemze ve sükûn'dur.¹⁹⁷

3.2.2.1. Medd-i Muttasıl

Bir kelimedede med harflerinden sonra sebab-i medden hemze gelir ve ikisi bir kelimedede vâki olursa gerçekleşen medde medd-i muttasıl denir. Medd-i muttasıl'ın meddi vaciptir. Kıraat imamlarınca tabî meddin üzerine med ekleme üzerinde ittifak, eklenen meddin ölçüsü hususunda ise ihtilaf vardır.

İmam ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) tercih ettiği Merâtib-i Erbaa kaidesine göre medd-i muttasıl'ın meddi Ebû Amr için iki elif miktarı iken, İbn Mücâhid yoluyla

¹⁹⁴ Meryem, 19/98.

¹⁹⁵ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. I. s. 313.

¹⁹⁶ Gülle, Sıtkı, a.g.e. s. 232

¹⁹⁷ Gülle, Sıtkı, a.g.e. s. 232, 242, 243.

gelen ve imâmı Şâtîbî'nin (ö. 590/1190) tercih ettiği Mertebeteyn kaidesine göre ise medd-i muttasıl'ın meddi üç elif miktarıdır. ¹⁹⁸

3.2.2.2. Medd-i Munfasıl

Bir kelimedede med harflerinden sonra sebab-i medden hemze gelir ve ikisi başka başka kelimelerde vâki olduğunda gerçekleşen medde medd-i munfasıl denir. Kıraat imamları medd-i munfasıl'ın meddinde farklı görüşler ileri sürdükleri için bu meddin uzatılması caizdir.

Medd-i munfasıl'da kasrı tercih eden kıraat âlimleri olduğu gibi dört elif miktarı med eden kıraat âlimleri de vardır. Ebû Amr Merâtib-i Erbaa ve Mertebeteyn kaidelerine göre medd-i munfasıl'ı bir elif miktarı uzatmıştır. ¹⁹⁹

3.2.2.3. Medd-i Lâzım

Bir kelimedede bir harf-i medden sonra sebab-i med niteliğindeki sükûn-i lâzım'ın gelmesi durumunda gerçekleşen medde Medd-i lâzım denir. Sükûn-i lâzım; üzerinde durulduğunda da geçildiğinde de düşmeyen sükûndur. Medd-i lâzımlar kendi içerisinde medd-i lâzım kelime-i musakkale ve medd-i lâzım kelime-i muhaffefe olmak üzere iki kısma ayrılır. ²⁰⁰

"Ağırlaştırılmış" demek olan musakkale kelimesi yukarıda verilen tanım gereğince şeddeli kelime veya harf demektir. Çünkü şedde bünyesinde sükûnu da barındırır.

Sahip olduğu kelime şeddeli ise musakkal (وَحَاجَّةُ قَوْمُهُ)²⁰¹ şeddesiz ise muhaffef (أَلَّنَ)²⁰² olarak adlandırılır. Bir kelimedede sükûn kelimenin bünyesinde olup kelime şeddesiz ise o kelime muhaffef bir kelimedir.

Kıraat imamları arasında medd-i lâzım'ın meddi hususunda ittifak, meddin miktarında ise ihtilaf etmişlerdir. Cumhûr'un medd-i lâzım'ın med miktarının dört elif miktarı olması yönündeki görüşü kıraat âlimleri arasında ağırlıklı görüş iken, bazı kıraat âlimleri de söz konusu med miktarının bazı kıraat imamlarına göre üç,

¹⁹⁸ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. I. s. 314-316.

¹⁹⁹ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. I. s. 319.

²⁰⁰ Gülle, Sıtkı, a.g.e. s. 262.

²⁰¹ Enâm, 6/80.

²⁰² Yûnus, 6/51.

bazı kıraat imamlarına göre de dört elif miktarı med edildiğini belirtir. Ebû Amr'ın medd-i lâzım konusundaki tercih ettiği med miktarı ise dört eliftir.²⁰³

3.2.2.4. Medd-i Ârız

Med harflerinn bir tanesinden sonra bulunan ve hemze olmayan bir harf üzerinde durulduğunda oluşan sükûn-i ârıza imkân verdiği farklı miktarlardaki medd ölçüleridir. Farklı miktarlardan kasıt Tûl,²⁰⁴ Tavassut,²⁰⁵ ve Kasr'dır.²⁰⁶ Kıraat âlimleri medd-i ârız'ın meddi hususunda ihtilfa düştükleri için medd-i ârız'ın meddi caizdir.²⁰⁷

3.2.2.5. Medd-i Lîn

Lîn harfinin uzatılması anlamına gelen medd-i lîn bir kelimedede lîn harflerinden olan (و) ve (ي)'den bir tanesi ile sükûn-i lâzım veya sükûn-i ârız'ın peşpeşe gelmesi durumunda ortaya çıkan med türüdür. Sükûn-i lâzım aynı zamanda hiçbir şekilde telaffuzdan düşmeyen sükûndur. Sükûn-i ârız ise bir kelimenin son harfi üzerinde durulduğunda ortaya çıkan, durulmayıp geçildiğinde söz konusu olmayan sükûndur. Kıraat imamları lîn harfinden sonra gelen sükûnun sukun-i lâzım olması durumunda iki vechi ittifakla caiz görmüşlerdir. Kur'an'da iki yerde geçen bu örneklerden bir tanesi sûre-i Meryem'in birinci ayetinde geçmekte olan (كَيْلِغَصَن) kelimesindeki (ع) harfinin meddi'dir ki bunun ölçüsü Tûl ölçüsüdür. Bir diğeri ise sûre-i Şûrâ'nın birinci ayetinde geçmekte olan (حَمَّ عَسَق) kelimesindeki (ع) harfinin meddi'dir ki bunda Tûl, Tavassût, Kasr vecihleri caizdir.²⁰⁸

Ebû Amr, lîn harfinden sonra gelen sükûnun ârızî sükûn olması durumunda ise iki vecih yapmıştır. Ebû Amr, Tûl vechini uyguladığında dört elif miktarı, Tavassût vechini uyguladığında ise üç elif miktarı medd eder.

---

²⁰³ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. I. s. 317.

²⁰⁴ **Tûl:** Med mertebelerinin en üst ölçüsünü belirten bir kavramdır. Bkz. Fırat, Yavuz, a.g.e. s. 150.

²⁰⁵ **Tavassut:** Bu ifade med ile kasr arasındaki mertebeyi ifade eder. Bkz. Fırat, Yavuz, a.g.e. s. 90.

²⁰⁶ **Kasr:** Medlerde ziyade uzatmayı terk etmek anlamında kullanılır. Bkz. Fırat, Yavuz, a.g.e. s. 172.

²⁰⁷ Gülle, Sıtkı, a.g.e. s. 262.

²⁰⁸ Gülle, Sıtkı, a.g.e. s. 262.

3.2.3. İdgâm

الْإِدْغَامُ إِدْخَالُ أَحَدِ الْحَرْفَيْنِ الْمَتَمَاتَيْنِ أَوْ الْمُتَجَانِبَيْنِ أَوْ مُتَقَارِبَيْنِ فِي الْأَخْرِ

İki mütemâsil veya mütecânis veya da mütekârib harften birincisini diğerine idhâl etmeye idğâm denir. Başka bir ifade ile birincisi sakin ikincisi harekeli iki harfi aynı sesle şeddeleyerek okumaktır. Bu idğâm misleyn mütecâniseyn ve mütekârib idğâmları içinde barındırdığı için böyle isimlendirilmiştir. ²⁰⁹

Harflerin birbirlerine idğâm edilmesi mahreçleri ve sıfatları bakımından birbirleri arasındaki yakınlığa bağlıdır. İdgâm mahreçleri ve sıfatları arasında bir yakınlık varsa yapılır, aksi takdirde yapılmayıp izhar olurlar. Yapılışları bakımından idğamlar ise iki kısımda incelenir.

3.2.3.1. İdgâm-ı Kebîr

Eğer müdgâm olan birinci harf harekeli ise bu idğâma idğâm-ı kebîr denir. Böylece idğâm iki harfte vaki olmaktadır ki buna idğâm-ı kebîr denmesinin sebebi müdgâmın harekeli olması sebebiyle çok bulunması veya idğâmdan önce harekeli harfin sakin kılınmasındaki tesirin çokluğu veya idğâm'ın zorluğu veyahut da cinsinin çokluğu sebebiyledir. ²¹⁰

Bu idğâm içerisinde misleyn, mütecânis ve müterâkib idğâmları barındırdığı için böyle isimlendirilmiştir. ²¹¹

İdgâm-ı kebîr'in idğâm yapmadan önceki halinde harekeli olan harfin idğâmı esnasında tesir ettiği kelimenin kıraatinde oluşan zorluğu gidermek için yapılır. ²¹²

Diğer bir deyişle ikinci harf şeddeliymiş gibi iki harfi tek bir harf olarak telaffuz etmektir. ²¹³

İdgâm-ı kebîr'in iki rüknu vardır. Bu iki öge idğâm edilen ve kendisine idğâm olunandır. ²¹⁴

²⁰⁹ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. I. s. 274.

²¹⁰ Karaçam, İsmail, *Kur'an'ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, s. 289.

²¹¹ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. I. s. 274.

²¹² Çağıl, Necdet, *a.g.e.* s. 87.

²¹³ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. I. s. 274.

²¹⁴ Karaçam, İsmail, *Kur'an'ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, s. 282.

İdğâm-ı kebîr'in uygulanabilmesi için peş peşe gelen iki harften birincisinin tenvinli ve şeddeli olmaması, mütekellim veya mazmum muhatab zamiri olarak olan (ت) harfi bulunmaması gerekliliği şartlarına bağlanmıştır.²¹⁵

İdğâm-ı kebîr uygulamasının en önemli nedenlerinden bir tanesi kıraatte tahfiflik meydana getirmesidir. Zaman zaman farklı iki harfi telaffuz etmek dile zor gelebilmektedir. Bununla birlikte ağızda çıkış yerleri birbiri ile mahreç açısından yakın olan kısımların birbirleriyle uyum sağlaması dile kolay gelir. Bunun sebebi dilin kaynaşması ve dile kolaylık sağlamasıdır.

Hasan-ı Basri ise idğâm edilen birinci harfin tenvinli veya şeddeli olarak gelmemesi şartına bağlamıştır. Ebû Amr'a nisbet edilmekle birlikte Hasan-ı Basri ona muvâfakat etmiştir. Ebû Amr'ın talebelerinden olan es-Sûsî'de hocasının bu vechini nakletmiştir.²¹⁶

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ

ادغام ————— ابو عمرو و حسن البصري

وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا

ادغام ————— ابو عمرو و حسن البصري

3.2.3.2. İdğâm-ı Kebîr'in Şartları

Bir kelimenin idğâm-ı kebîr olabilmesi gerekli şartları şöyle sıralamak mümkündür.

1- Aynı terkipte olan iki harfin yazı esnasında bir araya gelememesi.

(أنا نذير)²¹⁷ kelimesinde (ن)'dan sonra gelen (ا) gelmesi idğâm'a mânidir.

İdğâm edilecek iki harfin başka başka kelimelerde bulunması. Şayet tek kelime vaki olursa idğâm edilmez iken (خَلْقُكُمْ)²¹⁸, (مَا سَأَلْتُمْ)²¹⁹ kelimeleri bu kuralın istisnâsıdır. Ancak Ebû Amr bu kelimelerde de tam idğâm yapar.

²¹⁵ Dimyâti, *İthâf*, c. I. s. 31.

²¹⁶ Süyûti, *el-İtkan*, c. I s. 275

²¹⁷ Mülk, 67/26.

²¹⁸ Bakara, 1/200.

²¹⁹ Müddessir, 74/42.

- 2- İlk harfin mütekellim veya muhatap zamiri olan (ت) ile yan yana gelmemesi
Örnek (أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ)²²⁰
- 3- Birinci harfin tenvinli olmaması. Örnek (سَمِيعٌ عَلِيمٌ)²²¹ kelimesindeki gibi. Bu ve buna benzer yerlerde idğâm-ı kebîr uygulanmaz.²²²

İdğâm-ı kebîr'in misleyn halinde oluşması için 17 harfin harekeli olduğu halde peş peşe gelmesinin örneklerinin bazıları aşağıda gösterilecektir.

(ث , ح , ت , س , ر , غ , ف , ب , ق , م , و , ه , ع , ك , ل , ن , ي)²²³

İdğâm-ı kebîr'in müterâkib ve mütecânis halinde oluşması için ise bu 16 harfin harekeli olduğu halde peş peşe gelmesinin örneklerinin bazıları gösterilecektir.

(م , ث , ق , ل , ذ , ب , ك , ث , ج , ح , د , ش , ت , س , ض , ر)²²⁴

3.2.3.3. İdğâm-ı Sâğir

İdğâm'ın rükünlerinden olan müdğâm sâkin, müdğâm'ün fih harekeli olursa bu idğâm'a idğâm-ı sağir denir. Buna idğâm-ı sağir denmesinin nedeni az bir amel ile yapılması veya şümûlünün diğerine nazaran daha küçük oluşudur. (اِذْهَبْ بِكِتَابِي) örneğinde olduğu gibi.

Başka başka kelimelerde olup ilk kelimenin son harfinin cezimli olduğu halde kendisinden sonra gelen harekeli harfe idğâm-ı ise şöyledir: Eğer müdğâm ile müdğâm'ün fih müterâkib ve mütecânis ise birinci kelimenin sonu sakin ikincisi harekeli ise idğâm-ı caiz olur.²²⁵

Ebû Amr ve Hasan-ı Basri (قَدْ سَمِعَ) kelimesini (فَسَمِعَ)²²⁶ (وَلَقَدْ صَدَّقَ) kelimesini (وَلَقَدْ صَدَّقَ) olarak idğâm eder.²²⁷

Ebû Amr ve Hasan-ı Basri, Kur'an'da geçen bu ve buna benzer örnekleri birinci harfin son harekesini ikinci harfin ilk kelimesine idğâm ederler. Ancak bunun

²²⁰ Zuhruf, 43/40.

²²¹ Hucurat, 49/ 1.

²²² İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. I. s. 278, 279.

²²³ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. I. s. 280.

²²⁴ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. I. s. 280, 281.

²²⁵ Pâlûvi, Abdülfettah, *Zübdetü'l-İrfân*, Hilal yay. Matbaa Arif Efendi, İstanbul, 1985, s. 150.

²²⁶ Kabâkîbî, Şemsuddîn Muhammed İbn Halîl, *İdâhu'r -Rumûz ve Miftahu'l-Kunûz fi Kıraati'l-Erbaa Aşera*, thk. Ahmed Hâlid Şükri, Dâru Ammâr, Amman, 2003. s. 184,188, 189.

²²⁷ Dimiyâti, *İthaf*, s. 359.

istisnâsı kelimeleri de Kur'an'da vardır. Ebû Amr, (هَلْ تُتَّبِعُونَكُمْ , هَلْ تَعْلَمُ) gibi kelimeleri istisnâ olarak idğâm etmez.²²⁸

وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ

— ادغام — ابو عمرو و حسن البصري

3.2.3.4. Harfler Arasındaki İdğâm Örnekleri

1- (ب) ile (ف) Arasındaki İdğâm

(قَالَ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ)²²⁹ ile (أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ)²³⁰ ayetleri misal olarak verilebilir. Kur'an'da bu gibi ayetler pek çok olup biz burada Ebû Amr ile Hasan-ı Basri'nin ittifak ettiği yerleri aldık.²³¹

قَالَ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ

— ادغام — ابو عمرو و حسن البصري

وَمَنْ لَمْ يَنْتَبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

— ادغام — ابو عمرو و حسن البصري

أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ

— ادغام — ابو عمرو و حسن البصري

2- (م) ile (ب) Arasındaki İdğâm

Hûd sûresi'nin kırk ikinci ayetinde yer alan (يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا)²³² ayeti misal olarak verilebilir.²³³

يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا

— ادغام — ابو عمرو و حسن البصري

²²⁸ Dimyâti, *İthaf*, s. 296, 300.

²²⁹ Tâhâ, 20/ 97.

²³⁰ Nisa, 5/74. Kabâkîbî, a.g.e. 185

²³¹ Çağıl, Necdet, a.g.e. s. 93.

²³² Hud, 11/42.

²³³ Dimyâti, *İthaf*, s. 256. Bu uygulama hem idğâm-ı kebir, hem de idğâm-ı sağir uygulamasıdır. Biz ikisini de göstermek istedik.

3- (ت) Harfi ile (ظ, ص, ز, ج, ث) Harfleri Arasındaki İdğam

(تَضَجَّتْ جُلُودُهُمْ)²³⁴, (لَهْدَمْتُ صَوَامِعُ)²³⁵ ayetlerindeki müenneslik “ت”sı olan tam idğamlarda Ebû Amr’a Hasan-ı Basri muvâfakat etmiştir.²³⁶

كُلَّمَا تَضَجَّتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا

ادغام ————— ابو عمرو و حسن البصري

كُلَّمَا خَبَّتْ زَنَاہُمْ سَعِيرًا

ادغام ————— ابو عمرو و حسن البصري

بَعْضَهُمْ يَبْعُضُ لَهْدَمْتُ صَوَامِعُ وَيَبْعُ

ادغام ————— ابو عمرو و حسن البصري

4- (ل) ile (ت) Arasındaki İdğâm

(بَلْ تُؤْتِرُونَ)²³⁷ kelimesinde Ebû Amr ile Hasan-ı Basri tam idğâm yaparlar.²³⁸

بَلْ تُؤْتِرُونَ الْحَيَوَةَ الدُّنْيَا

ادغام ————— ابو عمرو و حسن البصري

5- Hurûf-u Mukattâlardaki (ن) ile (م) Harfinin Arasındaki İdğam

Ebû Amr ve Hasan-ı Basri Huruf-u Mukattalardaki (ن) harfini (م) harfine idğâm ederler.²³⁹

طُسَيْن مِيم

ادغام ————— ابو عمرو و حسن البصري

²³⁴ Nisa, 4/56, Kabâkîbî, a.g.e. s. 188,189.

²³⁵ Hac, 22/40. Kabâkîbî, a.g.e. s. 188, 189.

²³⁶ Kabâkîbî, a.g.e. s. 181.

²³⁷ A’la, 87/16.

²³⁸ Kabâkîbî, a.g.e. s. 187.

²³⁹ Şuarâ, 26/1. Kabâkîbî, a.g.e. s. 189-192.

6- İki Ayet Arasındaki (د) ile (ذ) Arasındaki İdğam

كَهَيْعَصَ ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَّرِيًّا

— ادغام — ابو عمرو و حسن البصري

7- Huruf-u Mukattalardaki (ن) ile (و) Arasındaki İdğâm

240 يُسِنَ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ

— ادغام — ابو عمرو و حسن البصري

8- (أُرْتُمُوهَا)²⁴¹ ile (يُلْهَيْتُ ذَلِكَ)²⁴² Kelimelerinin İdğâmı

Ebû Amr ile Hasan-ı Basri'nin idğâmları müşterektir.²⁴³

أَنْ تَلْكُمُ الْجَنَّةُ أُرْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

— ادغام — ابو عمرو و حسن البصري

إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يُلْهَيْتُ أَوْ تَنُرِكُهُ يُلْهَيْتُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ

— ادغام — ابو عمرو و حسن البصري

3.2.4. İmâle

İmâle, lûgatta "meylettirmek, eğmek, bükme" manalarına gelir. Tecvid ve kıraat ilimlerinde ise fetha harekeyi kesreye meylettirerek, elif harfini ise yâ harfine doğru eğmektir.²⁴⁴ İmâle'nin aynı zamanda "yatırmak, döşemek, düşürmek, meyl etme" anlamları da bulunmaktadır.²⁴⁵

²⁴⁰ Yasin, 36/1. Kalem, 68/1. Dimyâti, *İthâf*, s. 361.

²⁴¹ A'raf, 7/43. Dimyâti, *İthâf*, 234.

²⁴² A'raf, 7/176. Kabâkîbî, a.g.e. s. 187. Dimyâti, *İthâf*, 233.

²⁴³ Kabâkîbî, a.g.e. s. 189, 191.

²⁴⁴ Fırat, Yavuz, a.g.e. s. 52.

²⁴⁵ Süyûti, *el-İtkân*, c. I. s. 256

Süyûti, el-İtkân eserinde: “feth ve imâle Kur’an’ın kendi lügatlarıyla nazil olduğu Arab’ın konuşanlarının dilinde yaygın iki meşhur lügattir. Feth, Hicaz’lıların, imâle ise Temim, Esed ve Kays kabilelerinden oluşan Ehl-i Necîd’in genel lügatidir.” Bu hususta Huzeyfe’den rivâyet edilen bir hadiste ise: “Kur’ân’ı Arab’ın nağme ve sesiyle okuyun, fâsıkların ve ehli kitab’ın ses tonlarından sakının. İşte imâle de hiç şüphesiz ki Ahruf-i Seb’a’dan sayılır ve Arab’ın ses ve nağme tonlarından bir ton" olduğunu rivayet etmiştir. ²⁴⁶

es-Sahâvî’nin (ö. 643/1243) rivâyet ettiği gibi bazı kıraatlerde imâle ile kıraat olmamasına karşın Hz. Peygamber’den bu zamana kadar bize mütevâtiren rivâyet edilmiştir.

Fetha, Hicaz ehlinin lügati olmasına karşın imâle Ebû Amr’ın mensûbu olduğu Temim kabilesine ait bir lehçedir. İmale’nin amacı telaffuzda kolaylıktır. Çünkü fetha’da çene yukarı yükseldiği halde imalede çene aşağıya doğru meyleder. Çenenin ise aşağıya inmesi yukarı çıkmasına göre çok daha kolaydır. ²⁴⁷

İmâle harfleri üç tanedir. Bunlar: (ا), (ر), (هاء التأنيث) olmakla birlikte (ا) ile (هاء التأنيث)’in imâle olma durumu sadece kendisinden önceki harfte gerçekleşir. ²⁴⁸

ed-Dâni’nin (عسي) kelimesini örnek verdiği rivâyetinde Ebû Amr ve Hasan-ı Basri farklı iki türde örnek gösterilen imâlenin hangisinin daha efdâl oluşunu konusunda ittifak sağlayamamışlar ve mâkul beyne diye isimlendirdikleri beyne beyne’yi seçmişlerdir. ²⁴⁹

Safvan b. A’sal’ın rivâyetinde, Hz. Peygamber Meryem sûresini okuduğu esnada (يا يحيي) kelimesine geldiğinde burayı kendisinden işitmiş ve “Ey Nebî bu okuduğunuz lehçe Kureyş lehçesi değil niçin bu lehçeyi okuyorsunuz? şeklindeki sorusuna onlar bizim akrabalarımız olan dayılarımız olan Benî Saîd’in lehçesidir” diye karşılık vermiştir. ²⁵⁰ İmâle; imale-i suğrâ ve imale-i kübrâ olmak üzere iki çeşittir.

---

²⁴⁶ Süyûti, *el-İtkân*, c. I. s. 255, 256.

²⁴⁷ Sehavî, *Meratibu'l-Usûl*, c. V. s. 117.

²⁴⁸ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. II. s. 30. Dimyâti, *İthâf*, s. 74. Karaçam, İsmail, *Kur'an'ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, s. 230.

²⁴⁹ Çağıl, *Necdet*, a.g.e. s. 96.

²⁵⁰ Sehavî, Almuddin Ali b. Muhammed, *Cemalu'l-Kurra ve Kemâlu'l-İkra*, thk. Dr. Ali Hüseyin el-Bevvab, I. baskı, Matbaatu'l-Medeni, Kahire, 1408, c. II. s. 498.

3.2.4.1. İmâle-i Suğrâ

İmâle-i mutavassıta, taklîl, beyne beyne olarak da adlandırılır. Fetha harekeyi hâlis bir fetha ile kesre arasında okumaya denir.²⁵¹

3.2.4.2. İmâle-i Kübrâ

Diğer bir ismi imâle-i şediddir. Fetha harekeyi kesraya doğru veya kesreye yakın bir biçimde meylettirmeye denir. İmâle-i kübra, imâle-i suğrâ'ya göre daha mübalağalıdır.²⁵²

Hasan-ı Basri, (كَلَّا بَلْ رَانَ)²⁵³ cümlesindeki (رَانَ) kelimesinde imâle yaparken Ebû Amr bu kelimeyi tahkik ile okur.²⁵⁴

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ
— اِمَالَه — حسن البصري
— تحقيق — ابو عمرو

a- (يَا وَيْلَتَى)²⁵⁵ Kelimesinde Hasan-ı Basri imâle yaparken, Ebû Amr'ın tahkik ile okur.²⁵⁶

يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا
— اِمَالَه — حسن البصري
— تحقيق — ابو عمرو

Diğer bir örnek ise (زَكِي)²⁵⁷ kelimesidir. Hasan-ı Basri, burada imâle uygulamasını gerçekleştirirken Ebû Amr, tahkik ile okur.²⁵⁸

وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا
— اِمَالَه — حسن البصري
— تحقيق — ابو عمرو

²⁵¹ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. II. s. 30. Karaçam, İsmail, *Kur'an'ı Kerim'in Nüzülü ve Kıraatı*, s. 230.

²⁵² Dimyâti, *İthâf*, s. 256.

²⁵³ Mutaffifin, 83/14.

²⁵⁴ Ebû Ali Hüseyin ibn İbrahim el-Ehvâzi, *Müfredetu'l-Hasan Basri*, Dâru İbn Kesir, Amman, 2006. s. 205.

²⁵⁵ Furkan, 25/28.

²⁵⁶ Ehvâzi, a.g.e. s. 388-410.

²⁵⁷ Nur, 24/21.

²⁵⁸ Ebû Hayyân, Muhammed İbnYûsuf Esiruddîn el-Endelusî, *el-Bahru'l-Muhit fi't-Tefsir*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1420. c. VIII. s. 24.

b- Ebû Amr, hangi vezinle gelirse gelsin ‘ ر ’ nın ma’badinde (ا) geldiği vakit imâle yapar. Hasan-1 Basri ise, tahkik ile okur.

أَمْ يُفُولُونَ أَفْتَرِي عَلَيَّ اللَّهُ كَذَابًا
أُمَالَهُ _____ ابو عمرو
تَحْقِيقَ _____ حسن البصري

c- (الكافرين) vezninde olduğu gibi (ك) harfini Ebû Amr imâle yaparken, Hasan-1 Basri ise, bu kelimeyi tahkik ile okur. ²⁵⁹

فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ
أُمَالَهُ _____ ابو عمرو
تَحْقِيقَ _____ حسن البصري

d- Ebû Amr, şayet üç harfli illetli fiillerde eğer (ي) harfi, ayetin ortası veya başında ise taklîl ²⁶⁰ yaparken Hasan-1 Basri ise, imâle yapar.

261 وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى
تَقْلِيلَ _____ ابو عمرو
أُمَالَهُ _____ حسن البصري

e- (تفعل) vezninde ve ondan müştak olan fiillerde veya (ي) ile sona eren ayet bitimlerini Ebû Amr ve Hasan-1 Basri, tahkik üzere okurlar. ²⁶²

263 فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّى
تَحْقِيقَ _____ ابو عمرو و حسن البصري

f- (فعالى) ile ondan müştak olarak türeyen kelimelerin sonunda şayet varsa ‘‘Elif’i Maksûre’’ ile yazıldığını geride zikretmiştik. Farklı yerlerde ise Ebû Amr, imâle yaparken Hasan-1 Basri, tahkik üzere okur. ²⁶⁴

²⁵⁹ Dimyâti, *İthâf*, s. 143.

²⁶⁰ **Taklîl:** Elif harfini fetih ile imale-i kübra arasında okumaktır. Yavuz, Fırat, a.g.e. s. 86.

²⁶¹ Dimyâti, *İthâf*, s. 187.

²⁶² Eğin, Osman, a.g.e. s. 78.

²⁶³ Abese, 80/10.

265 لَيْسَتْ النَّصَارَى

أَمَّالَهُ ابو عمرو

تحقيق حسن البصري

g- (الْأَبْرَارُ، أَبْصَارِهِمْ، النَّوْرِيَّةُ) Ebû Amr, bu kelimeleri imâle ile okur iken, Hasan-ı Basri ise, tahkik üzere okur. ²⁶⁶

وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ

أَمَّالَهُ ابو عمرو

تحقيق حسن البصري

وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ

أَمَّالَهُ ابو عمرو

تحقيق حسن البصري

رَبَّنَا فَاعْفُورْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّفْنَا مَعَ الْأَبْرَارِ

أَمَّالَهُ ابو عمرو

تحقيق حسن البصري

h- Şayet (الناس) kelimesinin sonu cer ile sonra ererse Ebû Amr'ın talebesi olan ed-Dûri, bu kelimedede imâle yapar. ²⁶⁷

مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّاسِ

أَمَّالَهُ الدوري

i- (الر) Kur'an'daki bazı surelerin ilk ayetlerini oluşturan bu harflerde Ebû Amr ve Hasan-ı Basri, son harf olan (ر)' yı imale yaparak okur. ²⁶⁸

²⁶⁴ Eğin, Osman, a.g.e. s. 79.

²⁶⁵ Bakara, 2/114.

²⁶⁶ Pâlûvi, Zübde, s. 10.

²⁶⁷ Ulvi b. Muhammed b. Ahmed, *el-Kıraatu'l-Aşeretu'l-Mütevâtira min Tariki'ş-Şatbiyye ve'd-Durra*, Medine, 1994. s. 9.

الر ← اماله ← ابو عمرو و حسن البصري

j- Kur'an'da Ra'd suresinin başında yer alan bu kelimenin (ر) harfini Ebû Amr, imâle ile okur.²⁶⁹

Huruf'u Mukattâlarda imâle yapan kabilelerin arasında Temim, Hevâzin, Esed ve Hicaz kabileleri vardır. Hasan-ı Basri ise, Huruf-u Mukattaların içinde bulunan (ر) harfini tahkik üzere okur.²⁷⁰

الر ← اماله ← ابو عمرو

الر ← تحقيق ← حسن البصري

k- Kur'an'da (حم) ile başlayan ne kadar sure varsa Ebû Amr, (ح) harfinde taklil yapar. Hasan-ı Basri ise, tahkik üzere okur.²⁷¹

حم ← بين ← ابو عمرو

حم ← تحقيق ← حسن البصري

l- Ebû Amr, Kur'an'da sadece bir yerde geçen bu kelimenin ikinci harfini imâle yapar. Hasan-ı Basri ise, tahkik üzere okur.²⁷²

طه ← اماله ← ابو عمرو

طه ← تحقيق ← حسن البصري

m- (كَهْلِيْعَصَن) ve (حَمَّ عَسَق) Meryem sûresi'nin ilk, Şûrâ sûresi'nin ikinci ayetlerinde yer alan (ه) harflerini Ebû Amr, imâle yaparak okur. Hasan-ı Basri ise, tahkik ile okur.²⁷³

²⁶⁸ Dimyâti, *İthâf*, 261. Ehvâzi, a.g.e. s. 205.

²⁶⁹ Pâlûvi, *Zübde*, s. 76.

²⁷⁰ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd ibn Amr ibn Ahmed Cârullah, *el-Keşşaf an Hakâiki'l-Ğavâidi't-Tenzil ve Uyuni'l-Akâvil*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1407. c. I. s. 86.

²⁷¹ Pâlûvi, *Zübde*, s. 119.

²⁷² Pâlûvi, *Zübde*, s. 89.

كَهَيْعَصَ ← اماله ← ابو عمرو

كَهَيْعَصَ ← تحقيق ← حسن البصري

3.2.5. İşbâ

Lugatta "yerine getirmek, bir şeyi tam olarak yapmak, en son ölçüsüne göre uzatmak" anlamlarına gelir. Terim olarak fer'i medleri tabiî med ölçülerine göre uzatmak anlamındadır.²⁷⁴

Hasan-ı Basri, Hicaz lehçesinde yaygın olarak cemi mîm'ini mecrûr olarak ve uzatarak kıraat eder. Örnek olarak Fatıha sûresindeki (عَلَيْهِمْ) kelimesinin vasıl halini (عَلَيْهِمِي) şeklinde işbâ eder.²⁷⁵

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ
عَلَيْهِمِي _____ حسن البصري
تحقيق _____ ابو عمرو

3.2.6. Ses Uyumunda İtbâ

Lugatta "takip etmek, peşi sıra gitmek" anlamlarına gelen itbâ ıstılahta ise "bir şeyi diğerine tabi kılmak" anlamına gelir. İtbâ peş peşe olan iki kelime arasındaki insicâmı sağlamak niyetiyle harfler arasında ta'dil yapmaktır.²⁷⁶

Hasan-ı Basri (الرُّشْدُ)²⁷⁷ kelimesini (الرُّشْدُ) şeklinde okur iken, Ebû Amr ise, bu kelimeyi tahkik üzere okumuştur.²⁷⁸

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ
الرُّشْدُ _____ حسن البصري
تحقيق _____ ابو عمرو

²⁷³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 143,151.

²⁷⁴ Fırat, Yavuz, a.g.e. s. 42.

²⁷⁵ Ehvâzi, a.g.e. s. 209.

²⁷⁶ İbn Manzûr, a.g.e. c. VIII. s. 27.

²⁷⁷ Bakara, 2/256.

²⁷⁸ Sahib Ebû Cinnah, *ez-Zavâhiru'l-Luğaviyye*, s. 120, 121.

Bu husustaki diğerk bir örnek ise Fâtiha sûresindeki (اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ) lafzıdır. Ebû Amr bu ayeti (اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ) şeklinde okurken Hasan Basri, (اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ) şeklinde okumuştur. Meşhur müfessir Zemahşerî bu okuyuşu dil açısından doğru bulmaz iken bu kıraatin Temim kabilesine izâfe edilen bir kıraat olduğu kaynaklarda geçmektedir. ²⁷⁹

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
اَلْحَمْدُ ————— حسن البصري
تحقيق ————— ابو عمرو

Hasan-ı Basri ve Ebû Amr, (عَلَيْهِمْ) ²⁸⁰ ve (بِهِمُ الْاَسْبَابُ) ²⁸¹ örneklerinde görüldüğü gibi cemi mîm'in'den önceki harekeli harflerin harekesi kesra, kendisinin harekesi cezm ise (عَلَيْهِمْ) eğer kendisinden önceki harfin harekesi kesra olmakla birlikte kendisi de harekeli olduğu durumda ise (بِهِمُ الْاَسْبَابُ) şeklinde okurlar. ²⁸²

وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْاَسْبَابُ
بِهِمْ ————— ابو عمرو و حسن البصري

3.2.7. Vakf

Kıraat ilminin bir konusu olan vakf konusu Kur'an kıraatini icrâ ederken nelere dikkat etmemiz gerektiğinden bahseder. Kıraat âlimlerinden bu konu ile ilgili pek çok eser telif edilmiştir. ²⁸³

الوقف عبارة عن قطع الصوت على الكلمة زما يتنفس فيه عادة بنية استأناف القراء

Lügatta "durmak, durdurmak" anlamlarına gelir. ²⁸⁴ Tecvîd ıstılâhında ise İbnü'l-Cezeri "nefesle beraber sesin kesilmesidir" şeklinde tarif eder. Vakf kelimesinin mastarı "vukûf, evkâf" şeklinde gelmektedir. ²⁸⁵

²⁷⁹ Zemahşerî, a.g.e. c. I. s. 10.

²⁸⁰ Fâtiha, 1/7.

²⁸¹ Bakara, 2/166.

²⁸² Demircigil, Bayram, a.g.e. s. 89.

²⁸³ Karaçam, İsmail, *Kur'an'ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, s. 369.

²⁸⁴ Firûzâdâbi, *Kâmûs*, vkf. Mad. s. 112.

²⁸⁵ Karaçam, İsmail, *Kur'an'ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, s. 316.

Hasan-ı Basri'nin ve Ebû Amr'ın kıraatlerinde vakf olgusu önemle üzerinde durulması gereken konulardan bir tanesidir. Vakf kelimesi mutlak olarak kullanıldığı zaman yeniden kıraate başlamak üzere nefes alacak kadar bir miktar kıraat edilen kelimenin üzerinde sesi kesmeye denir.²⁸⁶

Vakf'ın bir diğer tanımında ise, okuyuşa kaldığı yerden başlamak için kelime üzerinde âdet olarak bir müddet (nefes alacak kadar) sesin kesilmesidir.²⁸⁷

Şimdi Ebû Amr ve Hasan-ı Basri'nin vakf konusundaki kıraat uygulamalarını inceleyelim.

a- Hasan-ı Basri, hâ-i te'nis'leri vakf halinde açık hâ harfindeki vakf kurallarını uygulayarak “ت” Harfini “ه” harfine ibdâl eder.²⁸⁸ Ebû Amr'ın kıraatinde ise herhangi bir değişiklik yoktur.

وَمَا تَخْرُجُ مِنْ تَمْرَاتٍ
تَحْقِيقُ أَبُو عَمْرٍو
مِنْ تَمْرَاهُ حَسَنُ الْبَصْرِيِّ

b- Hasan-ı Basri, sayı ve temyizlerin vakfını kat'ı mevsûl konusunda içerisinde ele alır. Örneğin (بِثَلَاثَةِ أَلْفٍ) ile (رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ أَلْفٍ) tamlamalarındaki (بِثَلَاثَةِ) ile (بِخَمْسَةِ) kelimelerindeki son harf olan “ت” harfi üzerinde “ه” ile vakf yaptıktan sonra kendisinden sonraki gelen kelimeye geçmiştir. Ebû Amr'da hocasına muvâfakat etmiştir.²⁸⁹

رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ أَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنْزَلِينَ
وَقَفَ حَسَنُ الْبَصْرِيِّ وَأَبُو عَمْرٍو

c- Hasan-ı Basri, iki farklı kelimedenden oluşan muttasıl bir kelimeyi ayrı ayrı okuyarak vakf yapar. Örneğin (وَيَكُنْ) kelimesinin kıraatinde “ي” harfindeki vakfı buna örnektir.²⁹⁰

²⁸⁶ İbnü'l Cezeri, *en-Neşr*, c. I. s. 239-240. Fırat, Yavuz, a.g.e. s. 239.

²⁸⁷ İbnü'l Cezeri, *en-Neşr*, c. I. s. 240.

²⁸⁸ Eğin, Osman, a.g.e. s. 81.

²⁸⁹ İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak İbn Gâlib el-Endelüsî el-Muhâribî, *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, thk. Abdüsselâm Abduşâfi Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1422.

²⁹⁰ Kabâkîbî, a.g.e. s. 241.

لَوْ لَا أَنْ مَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا لَحَسَفَ بِنَا وَي كَانَهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ
وقف ————— حسن البصري

d- Hasan-ı Basri ve Ebû Amr, (وكأين) kelimesinin geçtiği her yerde sonunda bulunan (ن) harfini hazf yaparak vakf halinde (وكأي) şeklinde okumuştur.²⁹¹

وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ وَكَأَيِّ مِنْ نَبِيِّ قَاتِلٍ مَعَهُ رَبُّيُونَ كَثِيرٌ
وقف ————— حسن البصري و ابو عمرو

e- Ebû Amr, Kur'an'da (ويكأن الله) bu ve bu gibi kelimelerin vakf halinde okurken (ويك) şeklinde okuyarak Hasan-ı Basri'ye muvâfakat eder.²⁹²

يَقُولُونَ وَيَكُ أَنْ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ
وقف ————— حسن البصري و ابو عمرو

f- Ebû Amr, istisnâ olarak (ايه) kelimesinin vakf halini (ايها) şeklinde okur. Kur'an'da bu üç kelimenin geçtiği yerler aşağıda gösterilmiştir.²⁹³

سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيَّةَ التَّقْلَانِ
ايها ————— ابو عمرو

وَقَالُوا يَا أَيُّهُ السَّاجِرُ ادْعُ لَنَا
ايها ————— ابو عمرو

وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ
ايها ————— ابو عمرو

g- İster vasl, ister vakf olsun Ebû Amr, (الظنونا) ile (الرسولا) kelimelerinin sonlarındaki " Elif"i hazf ederek (الظنون) ve (الرسول) olarak okur.²⁹⁴ Geri kalan

²⁹¹ Dâni, *et-Teyisir*, s. 60, 61.

²⁹² Dâni, *et-Teyisir*, s. 60, 61.

²⁹³ Rahman, 55/31. Zuhruf, 43/39. Nûr, 24/31.Eğin, Osman, a.g.e. s. 82.

²⁹⁴ Dâni, *et-Teyisir*, s. 178.

yerlerde ise Ebû Amr cemî kurrâ'ya ittifak eder. Hasan-1 Basri ise, bu gibi yerlerde tahkik ile okur.²⁹⁵

وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَّرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَ

وقف ابو عمرو _____

تحقيق حسن البصري _____

3.2.8. İşmâm

Lugatta "birbirine yaklaşmak" manasına gelen işmam ıstılahta ise vakfedilen kelimenin son harfini sakın okuduktan sonra harekesini belirtmek için dudakları ileriye doğru götürmek anlamına gelir.²⁹⁶

Ebû Amr, (الصِّرَاطُ) kelimesini tahkik ile okurken Hasan Basri, “ص” harfini “ظ” harfine katarak işmâm ile kıraat eder. Ebû Amr (غِيضٌ قِيلٌ) gibi kelimeleri tahkik ile okurken Hasan-1 Basri ise, işmâm ile okur.²⁹⁷

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

تحقيق _____ ابو عمرو _____

اشمام _____ حسن البصري _____

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ

تحقيق _____ ابو عمرو _____

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ

اشمام _____ حسن البصري _____

3.2.9. Muzâraât Yâ'sı

Hasan-1 Basri, muzâraât harfî konusunu itbâ ile ilişkilendirilmekte ve bu bölümü de usûl bölümünün içinde ele almaktadır. Muzâraât harfî olan (ي) müteharrik ise örneğin (يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ)²⁹⁸ kelimesindeki (يَخْطَفُ) kelimesinin aslı

²⁹⁵ İbnü'l-Cezeri, *Takribu'n-Neşr*, s. 78, 81.

²⁹⁶ Fırat, Yavuz, a.g.e. s. 43.

²⁹⁷ Ehvâzî, a.g.e. s. 211.

²⁹⁸ Bakara, 2/20.

(يَخْطَفُ)'dur. İ'lâl kaideleri gereği idğâm olarak (يَخْطَفُ) şekline dönüşmüştür. Ebû Amr, bu şekildeki okuyuşu esas almış, Hasan-ı Basri ise, kelimenin farklı vecihlerinden olan(يَخْطَفُ) halini kıraat etmiştir.²⁹⁹

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ
تحقيق ————— ابو عمرو
يَخْطَفُ ————— حسن البصري

3.2.10. İstintâ

Bir kelimedede müteharrik “ط” harfinden sonra bir cezimli “ع” harfi gelirse “ع” harfinin “ن” harfine ibdâl edilmesine denir.³⁰⁰

(إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ) kelimesini Hasan-ı Basri, Yemen, Temim, Kays kabilelerine izâfe ederek (أَنْطَيْنَاكَ) olarak okurken, Ebû Amr, ilk geçtiği gibi (إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ) şeklinde tahkik üzere okumuştur.³⁰¹

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ
تحقيق ابو عمرو
أَنْطَيْنَاكَ ← حسن البصري

3.3.1. İzâfet Yâ'sı

Ebû Amr ve Hasan-ı Basri'nin izâfet yâ'sı konusundaki uygulamaları aşağıda örnekte şöyle gösterilmiştir:

a- Ebû Amr, fetha üzere hemze (ي) harfinden hemen sonra gelirse, (ي) harfinin kıraatini Ebû Amr fetha ile kıraat ederken Hasan-ı Basri'de kendisine muvâfakat eder

(إِنِّي أَعْلَمُ) kelimesini (إِنِّي أَعْلَمُ) şeklinde okur. Bununla birlikte Kur'an'da dokuz yerde buna istisnâ olarak (ي) harfini cezimli okur.³⁰²

قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ
إِنِّي ————— ابو عمرو و حسن البصري

²⁹⁹ Zemahşeri, a.g.e. c. I. s. 86.

³⁰⁰ Süyûti, *el-İktirah fî Usulü'n-Nahv*, thk. Abdülhakim Atıyye, Dâru'l-Beyrut, Dimeşk, 2006, s. 155. Demircigil, Bayram, a.g.e. s. 90.

³⁰¹ Ebû Hayyân, a.g.e. c. X. s. 555.

³⁰² Bakara, 2/30. Dimyâti, *el-İthaf*, s. 132.

3.3.2. Hâ'u'l-Kinâye

Müfred müzekker ğâib zamiri aynı zamanda hâ'u'l-kinayedir. Kelimelerin sonlarına ilave edilerek birlikte yazılabildiği gibi ayrı olarak da yazılabilen müfred müzekker ğâib zamiridir.³⁰³ Hâ'u'l-kinâye isimlere, fiillere, harflere muttasıl olduğu halde gelebilir.³⁰⁴

Ebû Amr ve Hasan-ı Basri (يُؤدِّهِ إِلَيْكَ)³⁰⁵ gibi kelimeleri (يُؤدِّهِ), (وَيَبِّغُهُ) şeklinde müşterek bir lafız ile okumuşlardır.³⁰⁶

Hasan-ı Basri, Kur'an'da geçen (أَرْجُهُ)³⁰⁷ lafzına (هـ)'den hemen önce bir hemze ekleyerek (أَرْجُهُ) olarak kıraat ederek zamir olan (هـ)'yi müteharrik olarak okumuştur. Ebû Amr ise, bu kelimeyi tahkik üzere okumuştur.³⁰⁸

وَيَحْتَسِبُ اللَّهُ وَيَبِّغُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ
وَيَبِّغُهُ ————— ابو عمرو و حسن البصري

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤدِّهِ إِلَيْكَ
يُؤدِّهِ ————— ابو عمرو و حسن البصري

قَالُوا أَرْجُهُ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ خَاشِعِينَ
تحقيق ————— ابو عمرو
أَرْجُهُ ————— حسن البصري

3.3.3. İskân

Kıraat ıstılahında "Harfi sakin kılma, oturma veya yerine yerleştirme" anlamlarına tekâbül eder.³⁰⁹

Ebû Amr ve Hasan-ı Basri (هو) ile (هي) zamirlerinin ma'kablindeki müteharrik fethalı (ل) (و) ile (ف) harfleri müteharrik ve bu zamirlerden hemen

³⁰³ Gülle, Sıtkı, a.g.e. s. 422.

³⁰⁴ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. I. s. 304. Gülle, Sıtkı, a.g.e s. 426.

³⁰⁵ Nur, 38/52.

³⁰⁶ İbnü'l-Cezeri, *Takribu'n-Neşr*, s. 15, 16.

³⁰⁷ A'raf, 7/111. Şuarâ, 26/36.

³⁰⁸ Dâni, *et-Teyşir*, s. 29, 31. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, s. 128.130. İbnü'l-Cezeri, *Takribu'n-Neşr*, s. 15, 17.

³⁰⁹ Firûzâbâdi, a.g.e s.156.

önce (و) zamirinden önce gelme şartını arar.³¹⁰ Şimdi kelimenin içindeki konumuna göre iskâna örnek verelim.

وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
اسكان ————— ابو عمرو و حسن البصر

A- Bir Kelimenin Orta Harfinin Cezimli Olduğu Halde İskânı

Ebû Amr'ın ve Hasan-ı Basri'nin kıraatlerinde (رُسُلُكُمْ - رُسُلُهُمْ - وَرُسُلُنَا) kelimelerindeki (س) harfi iskân ile okunur.³¹¹ Bununla birlikte kelimenin aynel fiilini sakın okuduğu kıraat örnekleri olduğu gibi bunun istisnâları da vardır.

قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ
رُسُلُهُمْ ————— ابو عمرو و حسن البصري

قَالُوا أَوَلَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
رُسُلُكُمْ ————— ابو عمرو و حسن البصري

B- Kelime Sonunu İskân Ettiği Haldeki Durumu

Ebû Amr ve Hasan-ı Basri'nin bazı fiilleri ve isimleri kelimenin sonundaki müzekker zamirlere birleştirerek (يَأْمُرُكُمْ - يُشْعِرُكُمْ) kelimelerinin sonunu iskân ile okur.³¹²

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ
اسكان ————— ابو عمرو و حسن البصري

3.3.4. İhtilâs

Lügatta "bir şeye cebren sahip olmak" anlamına gelen ihtilâs kavramı kıraat litaratüründe mezkûr harekenin 1/3 'nü terk edip, geriye kalan 2/3' nü kıraat etmeye denir. Kârî'yi dinleyen kişi ihtilâs olan kelimenin harekesinin 1/3 'nü duyamaz.³¹³

³¹⁰ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. II. s. 214, 217. Pâlûvi, *Zübde*, s. 136.

³¹¹ Münâfikûn, 63/ 4.

³¹² İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. II. s. 212.

³¹³ Ulvi b. Muhammed, *el-Kıraatu'l-Aşeretü'l-Mutevâtira*, s. 8.

Ebû Amr'ın ihtilâs okuyuşunu talebesi ed-Dûri naklederken, diğere bir talebesi olan es-Sûsi ise iskân vechini nakletmiştir.³¹⁴

(أَرْنَا)³¹⁵ kelimesinde Ebû Amr iskân ile ihtilâs birlikte yapmış, aynı kelime de es-Sûsi iskân, ed-Dûri ihtilâs vechini rivâyet etmiştir. Örnek olarak Nîsâ sûresinin elli sekizinci ayetinde yer alan (يَاْمُرْكُم) kelimesini verebiliriz.

Bu kelimedede Ebû Amr'ın tariklerinden olan ed-Dûri iskân ve ihtilâs, es-Sûsi, ise, iskân vechini rivâyet etmiştir.³¹⁶ Ebû Amr, (اِلَىٰ بَارِكُمْ) kelimesindeki Hemzeyi iskân ile kıraat etmiştir.³¹⁷

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرْكُم أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ

— الأختلاص — الدوري

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرْكُم أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ

— اسكان — الدوري و السوسي

فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ

— اسكان — ابو عمرو

3.3.5. Hemze

Hemze, harfler arasında en zor telaffuz edileni, mahreç açısından ise en ağır olduğundan Araplar bu harfte tahfif yapmışlardır. Hicaz'lılar hemze'yi tahfif ederler. Bundan dolayı hemze'nin tahfif nedeni en fazla bu tariklerin rivayetlerinden nakille gelmiştir.³¹⁸

Hemze'nin ayrı ayrı ve birlikte geldiği durumları, Hasan-ı Basri ve Ebû Amr'ın kıraat vecihlerindeki farklılıkları karşılaştırmalı olarak mukâyese etmeye çalışacağız.

A- Hemze'nin Bir Kelimedede Peş Peşe Gelme Durumu

Karşımıza bu şekilde gelen Hemze'ler farklı şekillerde ele alınırlar. Şimdi bu farklılıkları örnekler üzerinden inceleyelim.

³¹⁴ Pâlûvi, *Zübde*, s. 30.

³¹⁵ Bakara, 2/128.

³¹⁶ Pâlûvi, *Zübde*, s. 30.

³¹⁷ Dâni, *et-Teyisr*, s. 73.

³¹⁸ Çağıl, *Necdet*, a.g.e s. 112.

a- İkisininde Harekesi Fetha Olan Hemze'ler

Ebû Amr, iki hemze'nin de peş peşe ve fetha halinde geldiği durumlarda birinci hemze'yi tahkik ³¹⁹, ikinci hemze'yi teshîlli okurken aynı zamanda birinci hemze'yi medli, ikinci hemze'yi teshîl vechi ile rivâyet eder. Hasan-ı Basri ise, sadece tahkik üzere okur. ³²⁰

عَلَيْهِمْ ءَ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ
— ءَ اهْتَدَرْتَهُمْ — ابو عمرو
— تحقيق — حسن البصري

b- İlk Hemze'nin Meftuh, İkinci Hemze'nin Meksur Olma Durumu

Ebû Amr, iki hemze'nin peş peşe gelmesi durumunda ilk hemze'yi tahkik ve medli, ikinci hemze'yi teshil yaparak okur. Hasan-ı Basri ise, sadece tahkik üzere okur. ³²¹

ءَ اِلهَ مَعَ اللّٰهِ
ءَ اِهْلَةً — ابو عمرو
تحقيق — حسن البصري

c- İlk Hemze'nin Meftuh, İkinci Hemze'nin Mazmum Olma Durumu

Ebû Amr, iki hemzeyi peşpeşe ve ilkini tahkik, ikinci hemzeyi ise teshîl ile okur. Bununla birlikte ilk hemze'ye med ilave ederken ikinci hemze'yi ise sadece teshîl vechi ile okur. Hasan-ı Basri ise, sadece tahkik üzere okur. ³²²

قُلْ اَ هُنَّ اَيْدِيكُمْ بِحَيْرٍ
تحقيق تسهيل — ابو عمرو
تحقيق — حسن البصري

³¹⁹ **Tahkik:** Her harfin okuyuş ölçüsünde hakkını teslim edip katma veya çıkarma yapmadan, teshil ve imâle etmeden okumaktır.

³²⁰ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. I. s. 205. Ehvâzî, a.g.e. s. 206.

³²¹ Neml, 27/62. İbn Ğalbun, *et-Tezkira fî Kiraati Semen*, thk. Eymen Rüşdü Suveyb, Mekke, 1991. c. I. s. 113. Ehvâzî, a.g.e. s. 206.

³²² Dimyâti, *İthâf*, s.171. Ehvâzî, a.g.e. s. 206.

B- Farklı İki Kelimede Peş Peşe Gelen Hemze'nin Durumu

Bu ve buna benzer hemze'ler yedi farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır:

a- Her İkisinin de Meftuh Olması Halinde:

Ebû Amr, ilk hemze'yi iskât ederken, Hasan-ı Basri ise, sadece tahkik üzere okur.³²³

إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ
اسقاط ————— ابو عمرو

إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ
تحقيق ————— حسن البصري

b- Her İkisinin de Meksur Olması Halinde

Burada Ebû Amr, ilk hemze'yi iskât ederken, diğer hemze üzerinde herhangi bir kıraat tercihinde bulunmaz.³²⁴ Hasan-ı Basri ise, tahkik üzere okur³²⁵

مِنَ النَّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ
اسقاط ————— ابو عمرو
تحقيق ————— حسن البصري

c- Her İkisinin de Mazmum Olması Halinde

Yukarıda zikrettiğimiz gibi Ebû Amr, ilk hemze'yi iskât ederken, diğer hemze'yi olduğu gibi kıraat eder.³²⁶ Hasan-ı Basri ise, sadece tahkik üzere okur³²⁷

مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ أَوْلِيَاكَ
اسقاط ————— ابو عمرو
تحقيق ————— حسن البصري

³²³ Mûminûn, 23/99. Ehvâzi, a.g.e. s. 206.

³²⁴ Dimyâti, *İthâf*, 187.

³²⁵ Nisa, 4/24. Ehvâzi, a.g.e. s. 206.

³²⁶ Dimyâti, *İthâf*, s. 391.

³²⁷ A'raf, 7/3. Ehvâzi, a.g.e. s. 206.

d- İlk Hemze'nin Mazmum, İkinci Hemze'nin Meftuh Olması Halinde

Ebû Amr, ilk hemze'yi yazıldığı gibi, ikinci hemze'yi ise hâlis bir (و)'a ibdâl ederek okur.³²⁸ Hasan-1 Basri ise, sadece tahkik üzere okur.³²⁹

أَنْ لَوْ تَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ
— واو ابدال — ابو عمرو
— تحقيق — حسن البصري

e- İlk Hemze'nin Mazmum, İkinci Hemze'nin Meksur Olması Halinde

Ebû Amr, ilk hemze'yi yazıldığı gibi, ikinci hemze'yi ise meksûr bir (ي) ve (و) harflerine ibdâl ederek okur.³³⁰ Hasan-1 Basri ise, tahkik üzere okur.³³¹

وَلَا يَأْبُ الشُّهْدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا
— تسهيل — ابو عمرو
— واو ابدال — ابو عمرو
— تحقيق — حسن البصري

f- İlk Hemze'nin Meftuh İkinci Hemze'nin Meksur Olması Halinde

Ebû Amr, ilk hemze'yi yazıldığı gibi, ikinci hemze'yi ise teshilli okurken³³² Hasan-1 Basri ise, sadece tahkik üzere okur³³³

شُهَدَاءُ إِذْ حَضَرَ
— تسهيل — ابو عمرو
— تحقيق — حسن البصري

³²⁸ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. II. s. 30.

³²⁹ A'raf, 7/100. Ehvâzî, a.g.e. s. 206.

³³⁰ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. II. s. 30.

³³¹ Bakara, 2/282. Ehvâzî, a.g.e. s. 206.

³³² İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, c. II. s. 30.

³³³ Ehvâzî, a.g.e. s. 206.

g- İlk Hemze'nin Meksur, İkinci Hemze'nin Meftuh Olması Halinde

Ebû Amr, ilk hemze'yi yazıldığı gibi, ikinci hemze'yi ise meftuh bir (ي) harfine ibdâl ederek okur. Hasan-ı Basri ise, sadece tahkik ile okur.³³⁴

مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا
يَاءٌ مَفْتُوحَةٌ ————— ابو عمرو
تَحْقِيقٌ ————— حسن البصري

3.3.6. İbdâl

İbdâl, lügatta "bir şeyin yerine başka bir şeyi koymak" olup kıraat litaratüründe ise hemze'nin yerine ona karşılık "elif, vâv ve yâ" harflerinden birisini koyarak okumaktır. Hemze'nin bu dönüşümüne aynı zamanda tahvîl ismi verilmektedir.³³⁵

İbdâli Ebû Amr'dan başka yapan kıraat imamları da vardır. Lakin biz konumuzun sınırlarını korumak için sadece Ebû Amr ve Hasan-ı Basri'nin yaptığı ibdâl işlemlerini ele alacağız.

Süyûti, "sâkin hemzeyi kendisinden sonraki harekenin insicâmını bozmadan medde tahvil etmektir" diye açıklar. Ebû Amr'a göre hemze hangi halde vaki olursa olsun cezm nişanesi olmadan ibdâl edilemez.³³⁶

Sâkin hemzenin kendisinden bir önceki harf meftuh müteharrik ise "elif'e kendisinden önceki harf mazmum müteharrik ise "vâv"a kendisinden önceki harf meksûr müteharrik ise "yâ" harfine tahvîl edilir. Ebû Amr ve Hasan-ı Basri kıraat tercihlerinde hemzeleri ibdâl ile okurlar.³³⁷

a- Hemze'nin Sükûnu Cezm Nişanesi Olduğu Zamanda

Hemze'nin sükûnu cezm nişanesi olduğu zamanda Ebû Amr ve Hasan-ı Basri hemze'leri ibdâl ile okurlar.³³⁸

³³⁴ Bakara, 2/282. Ehvâzî, a.g.e. s. 206.

³³⁵ Fırat, Yavuz, a.g.e. s. 18.

³³⁶ Süyûti, *el-İtkan*, c. I. s. 235, 236.

³³⁷ Eğin, Osman, a.g.e. s. 76.

³³⁸ Enbiya, 21/96. İbn Ğalbun, *et-Tezkira*, c. I. s. 137, 138.

حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ

أبدال أبدال ————— ابو عمرو و حسن البصري

b- Hemze'nin Sükûnu Mebni Olup Emir Sığasında Gelirse

Ebû Amr ve Hasan-ı Basri mebnîlik alametini kaldırarak hemzeleri ibdâl yaparlar.³³⁹

قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئُهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ

أبدال ————— ابو عمرو و حسن البصري

c- Hemze İbdâl Edildikten Sonra Telaffuzda Ağırlık Meydana Geliyorsa

Bu kelimeler Kur'an'da iki yerdedir. Ebû Amr, bu kelimelerde ibdâl ile okumaktansa aslını bozmadan olduğu gibi okumayı seçmiştir. Çünkü bu kelimelerde ibdâl yapmak tahkik ile okumaktan dile daha ağır gelir. Hasan-ı Basri ise, bu kelimeleri ibdâl ile okur.³⁴⁰

تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُمْ وَتُؤَيِّ إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ

أبدال ————— ابو عمرو و حسن البصري

d- Hemze İbdâl Edildiği Takdirde Başka Bir Kelimeye Dönüşmesi İhtimalinde

Kur'an'da sadece burada geçen ve ibdâl edilmesi durumunda (وَرِيًّا) şeklinde okunan bu kelimeyi burayı Ebû Amr ve Hasan-ı Basri tahkik ile okumayı tercih etmiştir.³⁴¹

أَحْسَنُ أَنَا وَأَوْرَعِيًّا

تحقيق ابو عمرو و حسن البصري

³³⁹ Bakara, 2/33. Kabâkibî, a.g.e. s. 374.

³⁴⁰ Ahzap, 33/51. İbn Ğalibun, *et-Tezkira*, c. I. s. 140.

³⁴¹ Meryem, 19/74. İbn Mücâhid, *Kitâbu 's-Seb'a*, s. 134, 143. Koyuncu, Recep, a.g.e. s. 105

3.3.7. Nakil

Hemze'nin harekesinin ma'kablindeki sakin bir harfe tahvil edilmesidir. Bu tahvil hemze'nin harekesinin cinsinden olmalıdır.³⁴²

Ebû Amr'ın burada herhangi bir vecih yapmamasına karşın Hasan-1 Basri burayı كَيْتَأُونْ şeklinde okumuştur. يِنَّاوُنْ ← كَيْتَأُونْ³⁴³

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْوُونَ عَنْهُ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

تحقيق ————— تحقيق ————— ابو عمرو

كَيْتَأُونْ ————— كَيْتَأُونْ ————— حسن البصري

3.3.8. Muarreb Kelimelerdeki Tahviller

Başka dillerden zaman içerisinde Arapça'ya dâhil olan, daha sonra İslâmî kaynaklarda yer alan ve Arapça'nın fonetik dil yapısına uygun hale getirilen kelimelerdir.³⁴⁴

Bu kelimelerdeki vecihlerinin farklı varyantlarda oluşunun sebebi lehçesel kıraat farklılıklarıdır.³⁴⁵

Ebû Amr'ın kıraat uygulamalarında göremediğimiz, Hasan-1 Basri'nin kıraat vecihlerinde yer alan aşağıda göstereceğimiz ilgili kelimeleri Hasan-1 Basri şu şekilde okumuştur.

جَبْرَائِلَ ← جَبْرِيْلَ ← جَبْرَائِلَ³⁴⁶

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ

تحقيق ————— تحقيق ————— ابو عمرو

وَجَبْرَائِلَ ————— وَجَبْرَائِلَ ————— حسن البصري

³⁴² Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. I. s. 320.

³⁴³ Ebû Hayyân, a.g.e. c. IV. s. 473.

³⁴⁴ Subhi, Salih, *Dirâsât fî Fıkhî'l-Lüğâ*, s. 315.

³⁴⁵ Dağ, Mehmet, a.g.e. s. 61.

³⁴⁶ Ehvâzi, a.g.e. s. 219.

347 الأَنْجِيلُ ← الأَنْجِيلُ

ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ

تحقيق ————— ابو عمرو

الأَنْجِيلُ ————— حسن البصري

348 يُوسُفُ ← يُوسُفُ

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا

تحقيق ————— ابو عمرو

يُوسُفُ ————— حسن البصري

349 إِسْرَائِيلُ ← إِسْرَائِيلُ ← إِسْرَائِيلُ

كَانَ جَلًّا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ

تحقيق ————— تحقيق ————— ابو عمرو

إِسْرَائِيلُ ————— إِسْرَائِيلُ ————— حسن البصري

3.3.9. Emir Lâm'ları

Ebû Amr, telaffuzunda kolaylık sağladığı için ilgili ayeti vasl ile okuduğu takdirde fiili müzâriden bir önceki harfe cer getirir ve fiili müzâriyi cezm eder.

Bununla birlikte ilgili kelimenin yazılışında bir edat bulunsa bile emir lam'larının harekesi açıktan okunur. Hasan-ı Basri, ilgili kelime üzerinde herhangi bir değişiklikte bulunmaz.³⁵⁰

فَلْيَكْتُبْ وَلِيُمَلِّ الَّذِي

فَلْيَكْتُبْ ————— ابو عمرو

تحقيق ————— حسن البصري

³⁴⁷ Muhammed, 47/29. İbn Cinnî, a.g.e. c. I. s. 152.

³⁴⁸ İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak İbn Ğalib el-Endulûsi *el-Muhâribi, el-Muhararu'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1442. c. III. s. 144.

³⁴⁹ Ehvâzi, a.g.e. s. 212.

³⁵⁰ Öğretici, Bayram, a.g.e. s. 79.

3.3.10. Hasan-ı Basri'nin Ebû Amr'a Muvâfakat Ettiği Yerler

Çalışmamızın gövdesini oluşturan mütevâtir kıraat imamı Ebû Amr ile şâz kıraat imamı Hasan-ı Basri'nin kıraatlerini yukarıdaki bölümde mukâyese ettik. Bu tabloyu oluştururken halen Sakarya Üniversitesi Tefsir ana bilim dalında öğretim görevlisi olarak görev yapmakta olan Bayram Demircigil'in doktora tezinden ilgili olan bölümü yeniden tashih ederek belli başlı yerleri öne çıkaran örnekler üzerinden hareket etmeye çalıştık. Her iki kıraat imamının ortak olduğu noktaları da çalışmamıza ek olarak son bölümde bu tezden faydalanacaklar için tablo halinde sunmayı mâkul bulduk.

MUSHAF SIRASI	İMÂM-I ÂSİM'İN HAFS RİVÂYETİ	EBÛ AMR VE HASAN-I BASRÎ
FATIHA 3-4	الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ مَالِك	³⁵¹ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ مَالِك İdğam-ı kebir
BAKARA – 2	فِيهِ هُدًى	³⁵² فِيهِ هُدًى İdğam-ı kebir
BAKARA – 11	قِيلَ لَهُمْ	³⁵³ قِيلَ لَهُمْ İdğam-ı kebir
BAKARA – 29	وَهُوَ	³⁵⁴ وَهُوَ İskan ile
BAKARA – 37	إِنَّهُ هُوَ النَّوَابُ الرَّحِيمُ	³⁵⁵ إِنَّهُ هُوَ النَّوَابُ الرَّحِيمُ İdğam-ı kebir ile
BAKARA – 49	وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ	³⁵⁶ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ İdğam-ı kebir ile
BAKARA – 51	وَإِذْ وَعَدْنَا	³⁵⁷ وَإِذْ وَعَدْنَا
BAKARA – 58	نَعْفِرُ لَكُمْ	³⁵⁸ نَعْفِرُ لَكُمْ İdğam ile
BAKARA – 67	يَأْمُرُكُمْ	³⁵⁹ يَأْمُرُكُمْ RA harfi ihtilas ile
BAKARA 77	يَعْلَمُ مَا	³⁶⁰ يَعْلَمُ مَا İdğam-ı kebir ile
BAKARA – 90	قِيلَ لَهُمْ	³⁶¹ قِيلَ لَهُمْ İdğam-ı kebir ile

³⁵¹ Dimyâti, *İthaf*, s. 162.

³⁵² Dimyâti, *İthaf* s. 167.

³⁵³ Ehvâzi, a.g.e. s. 203.

³⁵⁴ Dimyâti, *İthaf*, s. 174.

³⁵⁵ Ehvâzi, a.g.e. s. 203.

³⁵⁶ Ehvâzi, a.g.e. s. 203.

³⁵⁷ Ehvâzi, a.g.e. s. 203.

³⁵⁸ Kabâkîbî, a.g.e. s. 279.

³⁵⁹ Ehvâzi, a.g.e. s. 215.

³⁶⁰ Ehvâzi, a.g.e. s. 203.

³⁶¹ Ehvâzi, a.g.e. s. 203.

BAKARA – 93	قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ	قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ 362
BAKARA – 97	لِجِبْرِيلَ	لِجِبْرِيلَ 363
BAKARA – 111	تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ	تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ 364
BAKARA – 125	وَإِذْ جَعَلْنَا	وَإِذْ جَعَلْنَا 365 İdğam edilerek
BAKARA – 128	وَأَرْنَا	وَأَرْنَا 366
BAKARA – 168	خُطُواتِ	خُطُواتِ 367
BAKARA – 185	شَهْرُ رَمَضَانَ	شَهْرُ رَمَضَانَ 368 İdğam-1 kebir
BAKARA – 245	فَيُضَاعِفُهُ	فَيُضَاعِفُهُ 369
BAKARA – 245	وَيَبْسُطُ	وَيَبْسُطُ 370
BAKARA – 254	أَنْ يَأْتِيَ يَوْمَ	أَنْ يَأْتِيَ يَوْمَ 371 İdğam-1 kebir
BAKARA – 255	يَسْفَعُ عِنْدَهُ	يَسْفَعُ عِنْدَهُ 372 İdğam-1 kebir
BAKARA – 259	لَيَبْئُثُ	لَيَبْئُثُ 373 İdğam ile okunur
BAKARA – 260	أَرْنِي	أَرْنِي 374
BAKARA – 265	أُكُلْهَا	أُكُلْهَا 375
BAKARA – 271	فَنِعْمًا	فَنِعْمًا 376

³⁶² Dimyâti, *İthaf*, s. 165.

³⁶³ Ehvâzi, a.g.e. s. 203.

³⁶⁴ Dimyâti, *İthaf*, s. 189.

³⁶⁵ Dimyâti, *İthaf*, s. 192.

³⁶⁶ Ehvâzi, a.g.e. s. 223.

³⁶⁷ Kabâkîbî, a.g.e. s. 273.

³⁶⁸ Dimyâti, *İthaf*, s. 199.

³⁶⁹ Kabâkîbî, a.g.e. s. 303.

³⁷⁰ Kabâkîbî, a.g.e. s. 303.

³⁷¹ Ehvâzi, a.g.e. s. 203.

³⁷² Ehvâzi, a.g.e. s. 202.

³⁷³ Kabâkîbî, a.g.e. s. 302.

³⁷⁴ Ehvâzi, a.g.e. s. 231.

³⁷⁵ Kabâkîbî, a.g.e. s. 274.

³⁷⁶ Dimyâti, *İthaf*, s. 211.

BAKARA – 281	تُرْجَعُونَ	تُرْجَعُونَ ³⁷⁷
BAKARA – 282	فَتُنذِرَ	فَتُنذِرَ ³⁷⁸
BAKARA – 283	فَرُهَانٌ	فَرُهَانٌ ³⁷⁹
ÂLİ İMRÂN – 37	زَكَرِيَّا	زَكَرِيَّا ³⁸⁰
ÂLİ İMRÂN – 145	يُردُّ نَوَابِ الدُّنْيَا	يُردُّ نَوَابِ الدُّنْيَا ³⁸¹ İdğam ile okunur
ÂLİ İMRÂN – 145	نُوتِهِ	نُوتِهِ ³⁸²
ÂLİ İMRÂN – 146	قَاتِلَ	قَاتِلَ ³⁸³
ÂLİ İMRÂN – 147	رَبَّنَا اغْوِرْنَا	رَبَّنَا اغْوِرْنَا ³⁸⁴
ÂLİ İMRÂN – 156	تَعْمَلُونَ	يَعْمَلُونَ ³⁸⁵
ÂLİ İMRÂN – 187	لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ	لِلنَّاسِ وَلَا يَكْتُمُونَهُ ³⁸⁶
ÂLİ İMRÂN – 194	رُسُلِكَ	رُسُلِكَ ³⁸⁷
NİSA – 5	قِيَامًا	قَوَامًا ³⁸⁸
NİSA – 6	بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ	بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ ³⁸⁹ İdğam-ı kebir ile
NİSA – 16	وَالَّذَانَ	وَالَّذَانَ ³⁹⁰
NİSA – 19	مُبَيَّنَةٍ	مُبَيَّنَةٍ ³⁹¹
NİSA – 36	وَالصَّاجِبِ بِالْجَنبِ	وَالصَّاجِبِ بِالْجَنبِ ³⁹² İdğam-ı kebir

³⁷⁷ Ehvâzi, a.g.e. s. 235.

³⁷⁸ Dimyâti, *İthaf*, s. 213.

³⁷⁹ Ehvâzi, a.g.e. s. 236.

³⁸⁰ Ehvâzi, a.g.e. s. 241.

³⁸¹ Kabâkîbî, a.g.e. s. 328.

³⁸² Kabâkîbî, a.g.e. s. 328.

³⁸³ Kabâkîbî, a.g.e. s. 328.

³⁸⁴ Kabâkîbî, a.g.e. s. 328.

³⁸⁵ Dimyâti, *İthaf*, s. 230.

³⁸⁶ Ehvâzi, a.g.e. s. 249.

³⁸⁷ Kirmânî, a.g.e. s. 127.

³⁸⁸ Ebû Hayyân, a.g.e. c. III. s. 517.

³⁸⁹ Ehvâzi, a.g.e. s. 202.

³⁹⁰ Kabâkîbî, a.g.e. s. 340.

³⁹¹ Kabâkîbî, a.g.e. s. 342.

³⁹² Kabâkîbî, a.g.e. s. 345.

NİSA – 81	بَيَّتَ طَائِفَةً	³⁹³ بَيَّتَ طَائِفَةً İdğam-ı kebir
NİSA – 94	السَّلَامِ	³⁹⁴ السَّلَامِ
NİSA – 153	تُنزِلَ	³⁹⁵ تُنزِلَ
MAİDE – 3	السَّبْعِ	³⁹⁶ السَّبْعِ
MAİDE – 6	وَأَرْجُلِكُمْ	³⁹⁷ وَأَرْجُلِكُمْ
MAİDE – 14	فَدُ جَاءَكُمْ	³⁹⁸ فَدُ جَاءَكُمْ İdğam ile okunur
MAİDE – 20	إِذْ جَعَلَ	³⁹⁹ إِذْ جَعَلَ İdğam ile okunur
MAİDE – 28	يَدِي	⁴⁰⁰ يَدِي
MAİDE – 53	وَيَقُولُ	⁴⁰¹ وَيَقُولُ
MAİDE – 67	رِسَالَتِهِ	⁴⁰² رِسَالَتِهِ
MAİDE – 73	ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ	⁴⁰³ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ İdğam ile okunur
EN'AM – 16	يُصْرَفُ	⁴⁰⁴ يُصْرَفُ
EN'AM – 73	عَالِمِ الْغَيْبِ	⁴⁰⁵ عَالِمِ الْغَيْبِ
EN'AM – 109	وَمَا يُشْعِرُكُمْ	⁴⁰⁶ وَمَا يُشْعِرُكُمْ
EN'AM – 109	أَنَّهَا	⁴⁰⁷ إِنَّهَا

³⁹³ Kabâkîbî, a.g.e. s. 348.

³⁹⁴ Kabâkîbî, a.g.e. s. 348.

³⁹⁵ Ehvâzî, a.g.e. s. 218.

³⁹⁶ Ebû Hayyân, a.g.e. c. V. s. 171.

³⁹⁷ Ehvâzî, a.g.e. s. 265.

³⁹⁸ Ehvâzî, a.g.e. s. 201.

³⁹⁹ Ehvâzî, a.g.e. s. 201.

⁴⁰⁰ Ehvâzî, a.g.e. s. 272.

⁴⁰¹ Ehvâzî, a.g.e. s. 268.

⁴⁰² Dimyâti, *İthaf*, s. 255.

⁴⁰³ Ehvâzî, a.g.e. s. 202.

⁴⁰⁴ Dimyâti, *İthaf*, s. 261.

⁴⁰⁵ Kirmânî a.g.e. s. 170.

⁴⁰⁶ Kirmânî, a.g.e. s. 176.

⁴⁰⁷ Dimyâti, *İthaf*, s. 171.

EN'AM – 143	الْمَعَز	الْمَعَز ⁴⁰⁸
A'RAF – 57	بُنْتَرًا	بُنْتَرًا ⁴⁰⁹
A'RAF – 111	أَرْجَاهُ	أَرْجَاهُ ⁴¹⁰
A'RAF – 143	أَفَاقَ قَالَ	أَفَاقَ قَالَ ⁴¹¹ İdğamı kebir ile
A'RAF – 161	خَطِيَّاتِكُمْ	خَطِيَّاتِكُمْ ⁴¹²
A'RAF – 196	وَلِيِّ اللَّهِ	وَلِيِّ اللَّهِ ⁴¹³
A'RAF – 199	الْعَفْوَ وَأْمُرَ	الْعَفْوَ وَأْمُرَ ⁴¹⁴ İdğam-ı kebir ile
ENFÂL – 11	يُعْشِرِكُمُ النَّعَاسَ	يُعْشِرِكُمُ النَّعَاسَ ⁴¹⁵
ENFÂL – 11	وَيُذْهِبُ	وَيُذْهِبُ ⁴¹⁶
ENFÂL – 39	يَعْمَلُونَ	تَعْمَلُونَ ⁴¹⁷
ENFÂL – 41	خُمْسَهُ	خُمْسَهُ ⁴¹⁸
ENFÂL – 42	بِالْعُدْوَةِ	بِالْعُدْوَةِ ⁴¹⁹
ENFÂL – 66	يَكُنْ	تَكُنْ ⁴²⁰
ENFÂL – 66	يَغْلِبُوا	تَغْلِبُوا ⁴²¹
ENFÂL – 67	يَكُونُ	تَكُونُ ⁴²²
ENFÂL – 70	الْأَسْرَى	الْأَسْرَى ⁴²³

⁴⁰⁸ Dimyâti, *İthaf*, s. 276.

⁴⁰⁹ Ehvâzî, a.g.e. s. 290.

⁴¹⁰ Dimyâti, *İthaf*, s. 286.

⁴¹¹ Ehvâzî, a.g.e. s. 202.

⁴¹² Ehvâzî, a.g.e. s. 202.

⁴¹³ Kabâkîbî, a.g.e. s. 412.

⁴¹⁴ Ehvâzî, a.g.e. s. 203.

⁴¹⁵ Kabâkîbî, a.g.e. s. 414.

⁴¹⁶ Kirmânî, a.g.e. s. 203.

⁴¹⁷ Kirmânî, a.g.e. s. 205.

⁴¹⁸ Ebû Hayyân, a.g.e. c. V. s. 270.

⁴¹⁹ Kabâkîbî, a.g.e. s. 417.

⁴²⁰ Dimyâti, *İthaf*, s. 299.

⁴²¹ Dimyâti, *İthaf*, s. 299.

⁴²² Dimyâti, *İthaf*, s. 300.

⁴²³ Ehvâzî, a.g.e. s. 304.

TEVBE – 63	فَأَنَّ	فَأَنَّ ⁴²⁴
YUNUS – 24	وَأَرْبَبْتَ	وَأَرْبَبْتَ ⁴²⁵
YUNUS – 71	أَمْرَكُمْ وَشَرَكَاءَكُمْ	أَمْرَكُمْ وَشَرَكَاءَكُمْ ⁴²⁶
YUNUS – 103	رُسُلَنَا	رُسُلَنَا ⁴²⁷
HÛD – 20	يُضَاعَفُ	يُضَاعَفُ ⁴²⁸
HÛD – 25	أَيِّي	أَيِّي ⁴²⁹
HÛD – 27	بَادِي الرَّأْيِ	بَادِي الرَّأْيِ ⁴³⁰
HÛD – 42	أَرْكَبُ مَعَنَا	أَرْكَبُ مَعَنَا ⁴³¹ İdgamı sağır ile
HÛD – 81	إِلَّا أَمْرًا تَكُ	إِلَّا أَمْرًا تَكُ ⁴³²
HÛD – 123	تَعْمَلُونَ	يَعْمَلُونَ ⁴³³
YÛSUF – 64	حَافِظًا	حَافِظًا ⁴³⁴
YÛSUF – 76	وَعَاءٍ	وَعَاءٍ ⁴³⁵
RA'D – 4	يُسْقَى	يُسْقَى ⁴³⁶
RA'D – 17	بِقَدْرِهَا	بِقَدْرِهَا ⁴³⁷
RA'D – 35	أَكْلُهَا	أَكْلُهَا ⁴³⁸
NAHL – 20	يَدْعُونَ	تَدْعُونَ ⁴³⁹
NAHL – 37	لَا يَهْدِي	لَا يَهْدِي ⁴⁴⁰

⁴²⁴ Ebû Hayyân, a.g.e. c. V. s. 152.

⁴²⁵ Kirmânî, a.g.e. s. 225.

⁴²⁶ İbn Cinnî, a.g.e. c. I. s. 314.

⁴²⁷ Kabâkîbî, a.g.e. s. 442.

⁴²⁸ Kabâkîbî, a.g.e. s. 444.

⁴²⁹ Kabâkîbî, a.g.e. s. 444.

⁴³⁰ Kabâkîbî, a.g.e. s. 444.

⁴³¹ Kabâkîbî, a.g.e. s. 446.

⁴³² Kabâkîbî, a.g.e. s. 450.

⁴³³ Ehvâzî, a.g.e. s. 324.

⁴³⁴ Kabâkîbî, a.g.e. s. 462.

⁴³⁵ Ebû Hayyân, a.g.e. c. VI. s. 462.

⁴³⁶ Ehvâzî, a.g.e. s. 338.

⁴³⁷ Ebû Hayyân, a.g.e. c. VI. s. 373.

⁴³⁸ Kabâkîbî, a.g.e. s. 470.

⁴³⁹ Ehvâzî, a.g.e. s. 439.

⁴⁴⁰ Ehvâzî, a.g.e. s. 349.

NAHL – 63	فَهُوَ وَلِيَهُمْ الْيَوْمَ	441 فَهُوَ وَلِيَهُمْ الْيَوْمَ İdğam-ı kebir ile
İSRÂ – 16	أَمْرُنَا	442 أَمْرُنَا
İSRÂ – 97	الْمُهْتَدِي	443 الْمُهْتَدِي
KEHF – 34	نَمْرٌ	444 نَمْرٌ
KEHF - 40	رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِي	445 رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِي Vasıl halinde “ي” harfinin fethası ile
KEHF – 42	بِنَمْرِهِ	446 بِنَمْرِهِ
KEHF – 47	نُسَيْرِ الْجِبَالِ	447 نُسَيْرِ الْجِبَالِ
KEHF – 66	رُشْدًا	448 رُشْدًا
KEHF – 77	أَتَّخَذْتُ	449 أَتَّخَذْتُ
KEHF – 96	الصَّادِقِينَ	450 الصَّادِقِينَ
KEHF – 109	مَدَادًا	451 مَدَادًا
MERYEM – 19	لَا هَبَّ	452 لِيَهَبَّ
MERYEM – 36	وَلَانَ اللَّهُ	453 وَأَنَّ اللَّهَ
MERYEM – 51	مُخْلِصًا	454 مُخْلِصًا
MERYEM – 65	هَلْ تَعْلَمُ	455 هَلْ تَعْلَمُ İdğamla okunur
TÂHA – 18	عَصَايَ	456 عَصَايَ

441 Ehvâzî, a.g.e. s. 203.

442 Dimyâti, *İthaf*, s. 356.

443 Kabâkîbî, a.g.e. s. 497.

444 Dimyâti, *İthaf*, s. 366.

445 Kabâkîbî, a.g.e. s. 511.

446 Dimyâti, *İthaf*, s. 366.

447 Kabâkîbî, a.g.e. s. 503.

448 Dimyâti, *İthaf*, s. 366.

449 Kabâkîbî, a.g.e. s. 507.

450 Kabâkîbî, a.g.e. s. 509.

451 Ebû Hayyân, a.g.e. c. VII. s. 233.

452 Dimyâti, *İthaf*, s. 376.

453 Dimyâti, *İthaf*, s. 378.

454 Ehvâzî, a.g.e. s. 376.

455 Dimyâti, *İthaf*, s. 379.

TÂHA – 59	يَوْمَ الرِّبَّةِ	يَوْمَ الرِّبَّةِ ⁴⁵⁷
TÂHA – 90	وَأَنَّ	وَأَنَّ ⁴⁵⁸
TÂHA – 93	أَلَّا تَتَّبِعَنِ	أَلَّا تَتَّبِعَنِ ⁴⁵⁹
TÂHA – 96	فَنَبَذْتُهَا	فَنَبَذْتُهَا ⁴⁶⁰ İdgam edilerek
TÂHA – 97	لَنْ نُخْلِفَهُ	لَنْ نُخْلِفَهُ ⁴⁶¹
TÂHA – 97	فَأَذْهَبَ فَإِنَّ	فَأَذْهَبَ فَإِنَّ ⁴⁶² İdgamla okunur
ENBİYA – 45	وَلَا يَسْمَعُ الصَّمُّ الدُّعَاءَ	وَلَا يُسْمَعُ الصَّمُّ الدُّعَاءَ ⁴⁶³
ENBİYA – 92	أُمَّةً وَاحِدَةً	أُمَّةً وَاحِدَةً ⁴⁶⁴
HAC – 25	وَالْبَادِ	وَالْبَادِي ⁴⁶⁵
HAC – 42	أَهْلَكْنَاهَا	أَهْلَكْنَاهَا ⁴⁶⁶
MÜ'MİNÜN – 20	سَيِّئَاءَ	سَيِّئَاءَ ⁴⁶⁷
MÜ'MİNÜN – 53	زُبُرًا	زُبُرًا ⁴⁶⁸
MÜ'MİNÜN – 89	لِلَّهِ	اللَّهِ ⁴⁶⁹
NUR – 31	وَلِيَضْرِبَنَّ	وَلِيَضْرِبَنَّ ⁴⁷⁰
NUR – 59	الْحُلْمَ	الْحُلْمَ ⁴⁷¹
FURKAN – 43	أَفَأَنْتَ تَكُونُ	أَفَأَنْتَ تَكُونُ ⁴⁷² İdgamı kebir ile

⁴⁵⁶ İbn Cinnî, a.g.e. c. II. s. 48.

⁴⁵⁷ Ehvâzî, a.g.e. s. 381.

⁴⁵⁸ Ebû Hayyân, a.g.e. c. VII. s. 362.

⁴⁵⁹ Kabâkîbî, a.g.e. s. 530.

⁴⁶⁰ Kabâkîbî, a.g.e. s. 526.

⁴⁶¹ Kabâkîbî, a.g.e. s. 526.

⁴⁶² Kabâkîbî, a.g.e. s. 526.

⁴⁶³ Kirmânî, a.g.e. s. 317.

⁴⁶⁴ İbn Cinnî, a.g.e. c. II. s. 65.

⁴⁶⁵ Kabâkîbî, a.g.e. s. 544.

⁴⁶⁶ Kabâkîbî, a.g.e. s. 542.

⁴⁶⁷ Ebû Hayyân, a.g.e. c. VII. s. 555.

⁴⁶⁸ Kirmânî, a.g.e. c. s. 335.

⁴⁶⁹ Ehvâzî, a.g.e. s. 401.

⁴⁷⁰ Kirmânî, a.g.e. s. 541.

⁴⁷¹ Ebû Hayyân, a.g.e. c. VIII. s. 68.

⁴⁷² Ehvâzî, a.g.e. s. 202.

FURKAN – 74	وَذَرِّيَاتِنَا	473 وَذَرِّيَاتِنَا
KASAS – 48	سِحْرَانِ	474 سَاحِرَانِ
ANKEBUT – 25	مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ	475 مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ
RÛM – 10	عَاقِبَةُ الَّذِينَ	476 عَاقِبَةُ الَّذِينَ
RÛM – 35	يَقْنَطُونَ	477 يَقْنَطُونَ
LOKMAN – 23	يَحْزُنُكَ كُفْرُهُ	478 يَحْزُنُكَ كُفْرُهُ İdğam'ı kebir ile
AHZÂB – 2	تَعْمَلُونَ	479 يَعْمَلُونَ
AHZÂB – 4	الْأَلْيِ	480 الْأَلْيِ
AHZÂB – 30	يُضَاعَفُ	481 يُضَاعَفُ
AHZÂB – 52	لَا يَجُلُ	482 لَا تَجُلُ
SEBE – 14	مِنْسَاتُهُ	483 مِنْسَاتُهُ
SEBE – 16	ذَوَاتِي أَكْلِ	484 ذَوَاتِي أَكْلِ
SEBE – 17	وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ	485 وَهَلْ يُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ
SEBE – 19	بَاعِدُ	486 بَعِيدُ
SEBE – 23	أَذِنَ	487 أَذِنَ
FÂTIR – 33	يَدْخُلُونَهَا	488 يُدْخِلُونَهَا
FÂTIR – 36	نَجْزِي كُلَّ كُفُورٍ	489 يُجْزِي كُلَّ كُفُورٍ

473 Dimyâti, *İthaf*, s. 416.

474 Ebû Hayyân, a.g.e. c. VIII. s. 312.

475 Ebû Hayyân, a.g.e. c. VIII. s. 351.

476 Kabâkîbî, a.g.e. s. 587.

477 Kabâkîbî, a.g.e. s. 587.

478 Ehvâzî, a.g.e. s. 203.

479 Dimyâti, *İthaf*, s. 451.

480 Ehvâzî, a.g.e. s. 434.

481 Dimyâti, *İthaf*, s. 454.

482 Dimyâti, *İthaf*, s. 455.

483 Dimyâti, *İthaf*, s. 458.

484 Kabâkîbî, a.g.e. s. 603.

485 Dimyâti, *İthaf*, s. 459.

486 Ehvâzî, a.g.e. s. 441.

487 Dimyâti, *İthaf*, s. 460.

488 Kabâkîbî, a.g.e. s. 608.

489 Dimyâti, *İthaf*, s. 463.

YÂSİN – 39	وَالْقَمَرَ	490 وَالْقَمَرَ
YÂSİN – 49	يَخْصِمُونَ	491 يَخْصِمُونَ
YÂSİN – 55	شُغْلٍ	492 شُغْلٍ
YÂSİN – 68	نُنَكِّسُهُ	493 نُنَكِّسُهُ
SÂD – 63	أَتَّخَذْنَاهُمْ	494 أَتَّخَذْنَاهُمْ
SÂD – 84	فَالْحَقُّ	495 فَالْحَقُّ
ZÜMER – 7	يِرْضَهُ	496 يِرْضَهُ
ZÜMER – 38	كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ	497 كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ
ZÜMER – 38	مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ	498 مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ
MÛMİN – 46	أَدْخَلُوا	499 أَدْخَلُوا
MÛMİN – 58	تَتَذَكَّرُونَ	500 يَتَذَكَّرُونَ
ŞÛRÂ – 22	وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ	501 وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ İdğam'ı kebir ile okunur
ZUHRUF – 33	سَفْقًا	502 سَفْقًا
ZUHRUF – 57	يَصِدُّونَ	503 يَصِدُّونَ
ZUHRUF – 61	وَأَتَّبِعُونَ	504 وَأَتَّبِعُونِي Vasıl halinde
AHKÂF – 16	نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ	505 يَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ

⁴⁹⁰ Dimyâti, *İthaf*, s. 467.

⁴⁹¹ Dimyati, *İthaf*, s. 468.

⁴⁹² Kabâkîbî, a.g.e. s. 608.

⁴⁹³ İbn Mücâhid, a.g.e. s. 543.

⁴⁹⁴ Kabâkîbî, a.g.e. s. 625.

⁴⁹⁵ İbn Mücâhid, a.g.e. s. 557.

⁴⁹⁶ Kabâkîbî, a.g.e. s. 628.

⁴⁹⁷ Dimyâti, *İthaf*, s. 481.

⁴⁹⁸ Dimyâti, *İthaf*, s. 481.

⁴⁹⁹ Dimyâti, *İthaf*, s. 486.

⁵⁰⁰ Kabâkîbî, a.g.e. s. 668.

⁵⁰¹ Ehvâzî, a.g.e. s. 203.

⁵⁰² Dimyâti, *İthaf*, s. 495.

⁵⁰³ Ehvâzî, a.g.e. s. 474.

⁵⁰⁴ Ehvâzî, a.g.e. s. 474.

⁵⁰⁵ Dimyâti, *İthaf*, s. 504.

AHKÂF – 17	أَتَعِدَّانِي	506 أَتَعِدَّانِي
HUCURAT – 14	لَا يَلْتَكُمُ	507 لَا يَلْتَكُمُ
ZARİYAT – 46	وَقَوْمِ نُوحٍ	508 وَقَوْمِ نُوحٍ
RAHMAN – 35	وَنُحَّاسٍ	509 وَنُحَّاسٍ
MÜCADELE – 11	الْمَجَالِسِ	510 الْمَجَالِسِ
HAŞR – 2	يُخْرَبُونَ	511 يُخْرَبُونَ
SAF – 6	بَعْدِي	512 بَعْدِي
SAF – 14	أَنْصَارَ اللَّهِ	513 أَنْصَارَ اللَّهِ
CUMA – 11	مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التَّجَارَةِ	514 مِّنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التَّجَارَةِ İdğam'ı kebir ile
MÜNÂFIKÛN – 10	وَأَكْفُرُ	515 وَأَكْفُرُ
HAKKA – 9	قَبْلَهُ	516 قَبْلَهُ
MEÂRİC – 33	بِشَهَادَتِهِمْ	517 بِشَهَادَتِهِمْ
NÛH – 25	خَطِيئَاتِهِمْ	518 خَطِيئَاتِهِمْ
CİN – 19	لَبِدًا	519 لَبِدًا
MÜZEMMİL – 6	وَطَأًا	520 وَطَأًا
MÜDDESSİR – 5	وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ	521 وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ
KIYÂMET – 20	تُحِبُّونَ	522 تُحِبُّونَ

⁵⁰⁶ Dimyâti, *İthaf*, s. 504.

⁵⁰⁷ Dimyâti, *İthaf*, s. 513.

⁵⁰⁸ Dimyâti, *İthaf*, s. 517.

⁵⁰⁹ Dimyâti, *İthaf*, s. 527.

⁵¹⁰ Ehvâzî, a.g.e. s. 512.

⁵¹¹ Dimyâti, *İthaf*, s. 537.

⁵¹² Kabâkîbî, a.g.e. s. 698.

⁵¹³ Kabâkîbî, a.g.e. s. 698.

⁵¹⁴ Ehvâzî, a.g.e. s. 203.

⁵¹⁵ Dimyâti, *İthaf*, s. 543.

⁵¹⁶ Dimyâti, *İthaf*, s. 554.

⁵¹⁷ Ehvâzî, a.g.e. s. 557.

⁵¹⁸ Kabâkîbî, a.g.e. s. 710.

⁵¹⁹ Ebû Hayyân, a.g.e. c. X. 301.

⁵²⁰ Dimyâti, *İthaf*, s. 561.

⁵²¹ Dimyâti, *İthaf*, s. 562.

⁵²² Kabâkîbî, a.g.e. s. 715.

KIYÂMET – 21	وَتَذُرُونَ	523 وَيَذُرُونَ
İNSAN – 30	وَمَا تَشَاؤُونَ	524 وَمَا يَشَاؤُونَ
MURSELÂT – 11	أُقْتَبَتْ	525 وَقُتِبَتْ
NEBE – 37	رَبِّ السَّمَاوَاتِ	526 رَبُّ السَّمَاوَاتِ
TEKVİR, 10	نُسِرَتْ	527 نُسِرَتْ
ĞÂŞİYE – 4	تَصَلَّى	528 تُصَلَّى
ĞÂŞİYE – 11	لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَا غِيَةَ	529 لَا يُسْمَعُ فِيهَا لَا غِيَةَ
FECR – 17	لَا تُكْرَمُونَ	530 لَا يُكْرَمُونَ
FECR – 18	وَلَا تَحَاضُّونَ	531 وَلَا يَحَاضُّونَ
FECR – 19	وَتَأْكُلُونَ	532 وَيَأْكُلُونَ

⁵²³ Kabâkîbî, a.g.e. s. 715.

⁵²⁴ Dimyâti, *İthaf*, s. 560.

⁵²⁵ Kabâkîbî, a.g.e. s. 718.

⁵²⁶ Dimyâti, *İthaf*, 569.

⁵²⁷ Kabâkîbî, a.g.e. s. 723

⁵²⁸ Dimyâti, *İthaf*, s. 581.

⁵²⁹ Dimyâti, *İthaf*, s. 581.

⁵³⁰ Ehvâzî, a.g.e. s. 557.

⁵³¹ Ehvâzî, a.g.e. s. 557.

⁵³² Ehvâzî, a.g.e. s. 557.

SONUÇ

Âlemlere bereket ve hidâyet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk mâbet Kâbe'dir. Kâbe müslümanların ibâdet maksadıyla ziyaret ettikleri, içine girdiklerinde emniyette oldukları ve Allah'ın özel olarak kendilerine lütufta bulunduğu kutsal bir mekandır.

İçerisinde Kâbe'nin de bulunduğu Mekke aynı zamanda Araplar için bir tarih ve kültür başkentiydi. Mekke'de pazarlar kurulup panayırlar düzenlenirdi. Şâirler, toplum tarafından beğenilen şiirlerini Ukâz panayırında Kâbe'nin duvarlarına asarak insanlar arasında dil açısından bir etkileşim meydana getirdi.

Bu etkileşimin müspet sonuçları olduğu gibi, menfî sonuçları da olmuştur. Dil konusunda ilk ortaya çıkan bozulmalar irâb konusunda gerçekleşmiştir. Hicri ikinci asırdan itibaren dilde görülen hataların git gide artarak kelimelerden cümlelere doğru sirâyet etmesi Kur'an'ın yanlış okunmasına kadar ilerlemiştir. Ümmet'in Kur'an'ı hatasız bir şekilde okuması amacıyla Kur'an'a noktalama işaretleri Ebu'l-Esved ed-Düelî tarafından konuldu.

Yerleşik Araplarla bedevîlerin etkileşiminden dolayı bedevîlerin dilleri fasih yapısını kayberek zamanla bozulmaya başlamıştır. Orijinal Arapça'ya ulaşmak isteyen dilciler, şehir merkezlerinden uzaklaşıp bedevîlerin yaşadığı çöllere giderek henüz fitratları bozulmamış ve herhangi bir noksanlık bulunmayan dillerini muhâfaza etmeye çalıştılar.

Kabileler arasındaki lehçe farklılıklarının yanısıra, yaşlılık ve acizlik gibi nedenlerle Kur'an kelimelerini Kureyş lehçesine göre telaffuzda zorluk çeken kimselere tilâveti kolaylaştırma arzusuyla Hz. Peygamber tarafından yedi harf ruhsatı verildi.

Meşrû bir zeminde başlayan bu okuyuş farklılıkları ilerleyen dönemlerde de kıraat farklılıkları olarak kendisini gösterdi. Kıraat vecihlerindeki bu çeşitlilik sebebiyle zaman zaman müslümanlar arasında kargaşalar olmuş, bunun sonucunda da kıraatler Ebûbekir b. Mücâhid tarafından sınırlandırılarak yedili kıraat sistemi olarak sistemleştirilmiştir.

Sahih kıraatin bir veya birden fazla şartını içerisinde muhafaza etmeyen her türlü kıraat şâz kapsamında değerlendirilmiştir. Bununla birlikte şâz kıraatlerin kendi

içerisinde bir takım tabakaları da mevcuttur. Arap diline takdiren de olsa uygun değilse, Hz. Osman Mushafına insicâmı olmaması durumunda kıraat olarak kabul edilmese dâhi, şâz kıraatin yedi harf ruhsatına binâen farklı gayeler için kullanılmasında bir beis görünmemektedir.

Yedili kıraat sistemi âlimler tarafından benimsenmiş ve bu sınıflandırmanın dışında kalan okuyuşlara "şâz" adı verilmiştir. İbnü'l-Cezerî, şâz kıraat olarak nitelendirilen bu okuyuş vecihlerini eleştirerek, yedi kıraat imamına ziyade edilen üç kıraat imamının kıraatleri de diğer yedi kıraat imamı gibi mütevâtirdir görüşünü ispat etmiştir.

Kıraat âlimleri ilmi donanım ve birikimleri ölçüsünde birbirlerinden farklı şâz kıraat tarifleri yapmışlardır. İbn Cinni, "bir kıraatin sened bağlantısı varsa o kıraati makbul saymış, şayet bir senede bağlanmıyorsa o kıraatin alınmaması gerektiğini vurgulamıştır." İbnü's-Salâh ise, "tevâtür ya da meşhur yolla gelmeyen, lakin Kur'an olarak nakledilen ve ümmetin kabul edip içselleştirdiği kıraatleri şâz kıraatler olarak tanımlamıştır."

Süyûti, "senedinde sahihlik şartlarından birini taşımayan her kıraati şâz kapsamında değerlendirerek geçersiz saymış ve bu kıraatin Kur'an olarak nitelendirmemiştir." İbnü'l-Cezerî ise, "sened zincirinde sahihlik olması şartıyla Arap diline bir vecihle de olsa mutâbık olma şartını" koymuştur.

Kıraat ilmi, Kur'an lafızlarının muhtelif vecihlerini ihtiva etmesi açısından göz ardı edilemeyecek bir zenginlik ve birikime sahiptir. Kıraat ilmi, başta tefsir, fıkıh, hadis, Arap dili ve beleğâtı olmak üzere İslâmi ilimlerin pek çoğundan beslenmektedir.

Bununla birlikte kıraatin lafız mana ilişkisi, fesâhat, ses ve anlam ilişkisi boyutları da vardır. Tefsir, fıkıh, hadis, kelâm gibi temel İslam bilimleri alanında çalışanların bu alanlarda muvaffak olabilmeleri için mutlak sûrette kıraat ilminin derinliklerine ve şâz kıraatlere vâkıf olmaları gerekmektedir. Çünkü şâz kıraatler, ayetlerin anlaşılmasında, manadaki kapalılığın giderilmesinde, âlimler arasında üzerinde icmâ edilmemiş bir hükmü şerh etmede ayetlere anlam derinliği katmaktadır.

Hasan-ı Basri, tâbiîn döneminin önde gelen şahsiyetlerinden olup yaşadığı dönem ve sonrasında toplumun her kesiminde son derece saygın bir konuma sahiptir.

Kendisinin kıraatle ilişkisi mütevâtir kıraat imamları gibi tüm ilgi ve çabasını bu alana yoğunlaştırmış değildir.

Onun kıraatlerle bağlantısı kur'an'la münasebetinin ve ayetlerdeki mesajları içinde yaşadığı topluma ulaştırma arzusunu doğal bir sonucudur. Bu nedenle kurrâ arasında sayılmakla birlikte mukrî tanımına girmemesi nedeniyle Hasan-ı Basri'nin rivâyet edilen kıraat vecihleri her zaman ihtiyatla karşılanmıştır.

Çalışmamızda örnek olarak verilen ayetlerin Ebû Amr b. el-Alâ ile Hasan-ı Basri'nin ittifak ve ihtilaf ettiği okuyuşlar olmak üzere iki bölümde incelenmiştir. İlgili kıraat vecihlerinin ağırlıklı kısmının Kur'an'da anlam değişikliği oluşturmayan, usûldeki farklılıktan oluştuğu görülmektedir.

Bu tür okuyuş vecihlerinin ağırlıklı olarak o dönemdeki Arap yarımadasında bulunan lehçesel niteliklerin özellikle Temîm, Kays, Esed, Hüzeyl gibi bedevi kabileler ile Hicaz lehçesinin etkisi altında olduğu görülmektedir. Özellikle usûldeki okuyuş farklılıklarında anlam değişikliği söz konusu değildir.

Hasan-ı Basri'ye atfedilen kıraat vecihlerinin bir kısmının Ebû Amr b. el-Alâ ile ittifak ettiği okuyuşlardan meydana gelişi bu kıraatin en azından ağırlıklı kısmının şifâhi rivâyetten yanı sıra rivâyete dayandığı konusunda ipuçları vermektedir

Âlimler arasında başlangıçtan itibaren bir kıraatin sahih olarak addedilmesi için senedinin sahih bir şekilde gelmesi, resmi mushafa uygunluk ve Arap dili ve gramerimne aykırı olmaması biçimindeki kriterler hep var olmuştur. Ebû Amr b. el-Alâ mütevâtir kıraat imamı olmasına rağmen Hasan-ı Basri'nin kıraat uygulamalarında bu şartların bir kısmını taşımayan vecihlerin var olması ondan gelen kıraatlerin şâz veya âhad rivâyetleri bünyesinde barındırması sonucunda kendisinin kıraatinin şâz olarak nitelendirilmesinde önemli bir role sahiptir.

Ebû Amr b. el-Alâ ve Hasan-ı Basri Kıraatlerinin usûl yönünden mukayese edildiği bu çalışmamız başlangıç düzeyinde olup konumuzla ilgili bilimsel çalışmaların devam edeceği ümidindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

- AHMED**, Ulvi b. Muhammed b. Ahmed, *el-Kıraatu'l-Aşeretü'l-Mütevâtira min Tariki's-Şâtibiyye ve'd-Durra*, Medine, 1994.
- ALTIKULAÇ**, Tayyar, Ebû Amr b. el-Alâ, *D.İ.A.* Ankara, 1999.
- ASKALÂNİ**, İbn Hacer el-Askalâni, *Kitâbu't-Tehzihu't-Tehzîb*, thk. Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Hacer, Beyrut, 1984.
- AVNİ**, Şerif Hâtim b. Arif, *el-Mürselü'l-Hâfi ve Alâkâtuhu bi't-Tedlis*, Riyad, 1997.
- AYDINLI**, Abdullah, *Hasan Basri ve Hadis İlmindeki Yeri*, A.Ü.İ.F.D. sy. 8. 1992.
- BAKIR**, Abdülkadir, *İslam Ansiklopedisi*, D.İ.B. yay, İstanbul, 1992.
- CAHİZ**, Ebû Osman Amr b. İbn Bahr el-Cahız, *el-Beyan ve't-Tebyin*, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1998.
- CÂRULLAH**, Musa, *Târîhu'l-Kur'an ve'l-Mesâhif*, Matbaatu'l-İslâmiyye, Petesburg, 1934.
- ÇAĞIL**, Necdet, *Basra İmamlarının Kıraatleri ve Hüccetleri*, A.Ü.İ.F. Doktora tezi, Erzurum, 1995.
- ÇAKICI**, İrfan, *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*, N.E.Ü.İ.F. Doktora Tezi, Konya. 2016.
- ÇETİN**, Abdurrahman, *Kur'an İlimleri ve Kur'an'ı Kerim Tarihi*, Dergâh yay. İstanbul, 2. Baskı, 2012.
- *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri*, Ensar yay. İstanbul, 2015.
- DAĞ**, Mehmet, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, A.Ü.İ.F. Doktora Tezi Erzurum, 2002.
- DÂNÎ**, Ebû Amr Osman b. Said, *Câmi'u'l-Beyân fi Kıraati'l-Seb'u'l-Meşhûra*, Muhammed Ali Beyzûn, Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- *et-Teyisr fi'l-Kıraati's-Seb'a*, Muhammed Ali Beyzun, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1984.
- *el-Mukni fi Marifeti Mersûmi Mesahifi Ehli'l-Emsâr*, Matbaatu't-Terakki Dimeşk, 1940
- DEMİR**, Adem, *İbn Âmir Kıraati ve Âsım Kıraatiyle Mukayesesi*, Onsekiz Mart Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2013.
- DEMİRAYAK**, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi yay. Erzurum, 2001.
- DEMİRCİGİL**, Bayram, *Hasan Basri Kıraati ve Tefsir İlmine Katkısı*, A.Ü.İ.F. Doktora Tezi, 2016.

- DİHLEVİ**, Şah Evliyyullah, *Huccetullahi 'l-Baliğa*, Kahire, ts.
- DİMYÂTİ**, Ahmed İbn Muhammed Şihâbuddîn el-Bennâ, *İthâfu Fudalâi 'l-Beşer fi 'l-Kıraati 'l-Erbaate Aşera*, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan. ts.
- EBBÂH**, Muhammed Muhtar Veled Ebbah, *Tarihu 'l-Kıraat fi Meşrik ve 'l-Mağrib*, Fas, 2001.
- EBÛ HAYYÂN**, Muhammed İbn Yusuf Esîruddîn el-Endelusî, *el-Bahru 'l-Muhît fi 't-Tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1420.
- EBÛ NUAYM**, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetu 'l-Evliya ve Tabakatu 'l-Asfiyâ*, Daru'l-Fikr, Mektebetu'l Hanci, Kahire, 1996.
- EFENDİOĞLU**, Mehmet, Said b. Cübeyr, *D.İ.A.* Ankara, 1994.
- EĞİN**, Osman, *Ebû Amr ve Kıraati*, D.E.Ü.İ.F. Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1996.
- EHVÂZİ**, Ebû Ali Hüseyin ibn İbrahim, *Müfredetu 'l-Hasan Basri*, Dâr'u İbn Kesir, Amman, 2006.
- EMİN**, Ahmed, *Fecru 'l-İslam*, Dâru'l-Kitabu'l-Arabiyye, Beyrut, 1969.
- ENDERÂBİ**, Ahmed Ebû Ömer, *Kıraatu 'l-Kurrai 'l-Ma'rûfin bi Rivayeti 'r-Ruvâti 'l-Meşhûrin*, thk. Ahmet Nusayf el-Cenabi, Beyrut, 1985.
- ERDEM**, Mustafa, *Hasan el-Basri'nin Hayatı Eserleri ve Kelami Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 1998.
- ETEM**, Levent, *Tefsiru 'l-Hasani 'l-Basri ve Tefsir İlmindeki Yeri*, Doktora Tezi, A.Ü.İ.F. Ankara, 1978.
- FIRAT**, Yavuz, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, Hacı Veyiszâde yay. Konya, 1. Baskı, 2018.
- GÜLLE**, Sıtkı, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmi*, Huzur yay. İstanbul, 2005.
- HALEBİ**, Ebu't-Tayyib Abdulvahid b. Ali, *Meratibu'n-Nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1954.
- HAMEVİ**, Abdullah Yakut b. Abdullah er-Rûmi, *Mu'cemu 'l-Buldân*, Mektebetu'l- Esedi, Tahran, 1965.
- HASAN**, İbrahim, *İslam Tarihi*, trc. İsmail Yiğit, İstanbul, 1987.
- HILYEMİ**, Salah Muhammed, *el-Fihrisu 'ş-Şamil Ulumu 'l-Ku'ran Mahtutau 'l-Tecvid*, Amman, 1981.
- İBN HACER**, *Tehzibu't-Tehzip*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1984.

- İBN HALLİKÂN**, Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekir, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Enbâ'i'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut, 1948.
- İBN KUTEYBE**, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, çev. Hayri Kırbaşoğlu, Ankara, 1989.
- İBN MANZÛR**, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mukerrem, *Lisânu'l-Arab Dâr'u's-Sadr*, Beyrut, ts.
- İBN MÛCÂHİD**, *Kitâbu's-Seb'a*, thk. Şevki Dayf, Dâru'l-Mearif, Kahire, 1972.
- İBN NEDİM**, Ebu'l-Ferec Muhammed b İshak, *el-Fihrist*, thk. Mustafa es-Sevâmi, Tunus, 1985.
- İBN SA'D**, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. İhsan Abbas, Dâr'u Sadr, Beyrut, 1968.
- İBNÜ'L-CEZERİ**, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbah, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Mısır, 1985.
- *Ğayetü'n-Nihâye fi Tabakâtu'l-Kurrâ*, thk. Bergstraesser, Matbaatu Mustafa el-Bâbi, Mısır, ts.
- *Takribu'n-Neşr*, thk. Muhammed Ali Beyzun, Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyye, Lübnan, 2002.
- *Müncidu'l-Mukriîn ve Murşidu't-Tâlibîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye yay. Lübnan, 1999.
- KABÂKİBÎ**, Şemsuddîn Muhammed İbn Halîl, *İdâhu'r-Rumûz ve Miftahu'l-Kunûz fi Kıraati'l-Erbaa Aşera*, thk. Ahmed Hâlid Şükrî, Dâr'u Ammâr, Amman, 2003.
- KÂDÎ**, Abdülfettah, *el-Büdûru'z-Zâhira fi'l-Kıraati'l-Aşareti'l-Mütevâtira*, Kahire, 1955.
- KARAÇAM**, İsmail, *Kur'an'ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati*, İFAV yay. İstanbul, 2012.
Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri, İFAV yay. İstanbul, 2010.
- KASTALLÂNİ**, Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Muhammed, *Letaifu'l-İşârât li Funûni'l-Kıraat*, Kahire, 1972.
- KURTÛBÎ**, *el Câmii'l-Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru's-Şâb, thk. Ahmed Abdulhalim el-Berdûni, Kahire, 1372.
- KOYUNCU**, Recep, *Kıraat İlmi Takrib Usûlü*, Hacı Veyiszâde yay. Konya, 1. Baskı, 2018.
- LEVENT**, Etem, *Tefsiru'l-Hasani'l-Basri ve Tefsir İlmindeki Yeri*, Doktora Tezi, A.Ü.İ.F. Ankara, 1978.
- MAHZÛMÎ**, Mehdî el-Mahzûmi, *el-Ferâhîdî Abkarî Mine'l-Basra*, 2. Baskı, Dâru's-Şu'ûni's-Seķâfiyyeti'l-Âmme, Bağdat, 1989.
- MUHÂSİBÎ**, Haris b. Esed el-Muhâsibi, *er-Riâye li Hukukillah*, thk. Abdülkadir Ahmed Ata, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

- NİSÂBURÎ**, Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim, *Marifetü Ulûmi'l-Hadis*, thk. Seyyid Mu'zam Hüseyin, II. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1977.
- PÂLÛVÎ**, Abdülfettah, *Zübdetü'l-İrfân*, Hilal yay. Matbaa Arif Efendi, İstanbul. 1985.
- RÂZÎ**, Fahrüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer İbn Hasen İbn el-Huseyin, et-Teymi, *Mefâtihu'l-Gayb, Daru'l-İhyau't-Turasi'l-Arabi*, Beyrut, 1420.
- SEHAVÎ**, Almuddin Ali b. Muhammed, *Cemalu'l-Kurra ve Kemalu'l-İkra* thk. Dr. Ali Hüseyin el-Bevvab, I. Baskı, Matbaatu'l-Medeni, Kahire, 1408.
- SİRÂFÎ**, Hasan b. Abdullah, *Ahbâru'n-Nahviyyine'l-Basriyyin*, thk. Muhammed İbrahim el-Benna, Mısır, 1985.
- SUPHÎ**, Salih, *Ulûmu'l-Hadis ve Mustalahat*, trc. Yaşar Kandemir, Ankara, 1986.
- SÛYÛTÎ**, *el-İktirah fi Usulu'n-Nahv*, thk. Abdülhakim Atıyye, Dâru'l-Beyrut, Dimeşk, 2006. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgâni, 2. Baskı, Daru'l-Marife, Beyrut, 1973.
- ŞEVAH**, İshak Ali, *Mu'cemu Musannefâti'l-Kur'an 'i'l-Kerim*, Riyad, 1983.
- TAHSİN**, Hasan Feyizli, *Kıraati Aşere*, D.İ.B. yay. Ankara, 1. Baskı, 2016.
- TAŞKÖPRÜZÂDE**, Ahmed Efendi, *Miftahu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzuatu'l-Ulûm*, Kâhire. 1968.
- TEMEL**, Ali, *Dil Bilimsel Tefsirlerde Kıraatlere Yaklaşım*, Ankara okulu yay. Ankara, 1. Baskı, 2017.
- TETİK**, Necati, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Tâlimi*, İşaret yay. İstanbul, 1990.
- ÖNDER**, Muharrem, *Şâz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 13. 2009.
- ÖZGÖREN**, Adem, *Nebe-Nâs Sûreleri Arasında Âsım ile Diğer Kıraat İmamlarının Okuyuş Farklılıkları*, Onsekiz Mart Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2013.
- ÖZTOPRAK**, Siraceddin, *Kur'an Kıraati*, Beyan yay. İstanbul, 1. Baskı. 2005.
- ÖZTÜRK**, Mustafa, *Tefsir Tarihi Araştırmaları*, Ankara Okulu yay. Ankara, 2005.
- UKBERÎ**, Ebu'l-Beka el-Ukberi, *Rabu'l-Kıraati Şâzze ve Tevcihumâ*, thk. Muhammed es-Seyyid Ahmed Ezuz, Beyrut, 1996.
- ÜNAL**, Mehmet, *Kuran'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, A.Ü.İ.F. Doktora Tezi, Ankara, 2002.

- YAĞAN**, Halit, *Basra Dil Mektebi ve Başlıca Temsilcileri*, A.Ü.İ.F. Doktora Tezi, Erzurum, 2002.
- YALTKAYA**, Şerafettin, *Muallakat Yedi Aşkı*, Milli Eğitim Bakanlığı yay. İstanbul, 1989.
- YAVUZ**, Mehmet, *İbn Cinni Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, A.Ü.İ.F. Doktora Tezi, Erzurum, 1996.
- YAZICI**, Hüseyin, *es-Serrâc Kitâb el-İştikak*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1987.
- YILMAZ**, Abdulkadir, *Hat Sanatında Harekeleme ve Noktalamanın Tarihî Seyri*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 19, Erzurum, 2003.
- YÜKSEL**, Ali Osman, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*, İFAV yay. İstanbul, 2. Baskı, 2012.
- ZEHEBÎ**, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurraâ'i'l-Kibâr Ale't-Tabakati ve'l-A'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, İstanbul, 1995.
Siyer'u A'lâmu'n-Nübelâ, thk. Şuayp el-Arnâvut Hüseyin el-Esed, Beyrut, 1998.
- ZERKÂNİ**, Muhammed Abdülazim, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1995.
- ZERKEŞİ**, Bedreddin Muhammed ibn Abdullah, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-İhyâ'u Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1957.
- ZEYDAN**, Corci, *Tarihu'l-Âdâbi'l-Luğati'l-Arabiyye*, nşr. Şevki Dayf, Kahire, 1954
- ZÜBEYDÎ**, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan, *Tabakâtu'n-Nahviyyin ve'l-Luğaviyyin*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mısır, 1973.